

c r e e d o

evangélikus folyóirat | XXII. évfolyam, 2016/3-4.

⊕ TOURS-I MÁRTON ⊕ LUTHER MÁRTON ⊕

Credo – evangélikus folyóirat

A Magyarországi Evangélikus Egyház folyóirata
XXII. évfolyam, 2016/3–4.

Főszerkesztő: Zászkaliczky Zsuzsanna

Rovatszerkesztő: Papp Máté

A szerkesztőbizottság tagjai

Fabiny Tibor

Próhle Gergely

Fábri György

Réthelyi Orsolya

Ittész Gábor

Szabó T. Anna

Kézdy Pál, ifj.

Szebik Imre, ifj.

Potzner Ferenc

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház

Luther Kiadója

www.lutherkiado.hu

Felelős kiadó: Kendeh K. Péter

Olvasó- és tördelőszerkesztő: Petri Gábor

Szöveggyongozó: Miklósné Székács Judit

Műszaki szerkesztő: Török Andrea

Grafika: Kurdi István

Szerkesztőség és kiadóhivatal

1085 Budapest, Üllői út 24.

Tel.: 317-5478, 486-1228, 20/824-5518; fax: 486-1229

Előfizetés egy évre: 2320 Ft. Fél évre: 1160 Ft.

Egy szám ára: 780 Ft

Előfizetés külföldre: 6840 Ft.

Kapható a gyülekezeti iratterjesztésben, a kiadó könyvesboltjában (1085 Budapest, Üllői út 24.) és a Huszár Gál Papír- és Könyvkereskedésben (1052 Budapest, Deák tér 4.)

A Credo digitálisan is olvasható, előfizethető a www.digitalstand.hu oldalon.

Digitális előfizetés egy évre: 1152 Ft. Fél évre: 608 Ft.

Egy digitális lapszám ára: 320 Ft.

Nyomdai kivitelezés: Mondat Kft.

www.mondat.hu

Felelős vezető: Nagy László

ISSN 1219-6800

A borítón látható kép: *Szent Márton megosztja a köpenyét a koldussal* (faragott oszlopfő, 11. sz. vége). Moissac, az egykori Szent Péter bencés apátság kerengőjének északi oldala. A kerengő zömében bibliai jeleneteket és szenteket ábrázoló faragásai a narratív oszlopfők legkorábbi fennmaradt példái..

Kedves Olvasóink!

A Credo 2016/3–4. dupla számának egyik kiemelendő tartalma Ittész Gábornak a 2016-os Szent Márton-émlékév alkalmából írt tanulmánya, amely az 1700 éve született tours-i püspök életútját – hitvallásának sajátosságait, kultuszát, püspöki munkásságát, a róla szóló legendákat, valamint az őt ábrázoló képzőművészeti alkotásokat – veszi szemügyre Luther Márton „receptiója” alapján, gazdag képi illusztrációval kísérve. Szintén Lutherhez kapcsolódik Horváth Orsolya tanulmánya (*A tisztaság mint tisztátalanság – Luther prédikációja a tiszta szívéről*) Lackfi János – a Credo lapszámaiban epizódonként közölt – Luther életét feldolgozó animációs forgatókönyvének 6. részletével együtt. Különleges témát dolgoz fel Laborczi Dóra és Liszka Viktor Gábor átfogó, keresztény szempontú értékező Peter Singer utilitarista bioetikájáról; Marjai Éva hermeneutikai megközelítésű, Ulrich Luz újszövetség-kutató Máté evangéliumáról szóló szövege, illetve Hans J. Wulff német irodalom- és médiaprofesszor *Öregség, haldoklás és halál a filmben* alcímű motivikus elemzése is. Visnyei Emőke művészetterapeuta ugyancsak különleges területet tár fel az olvasó előtt az ún. „Lélektől lélekiig” terápiás gondolkodásmódot követve. Dupla szám lévén az irodalmi alkotásoknak is több hely jutott a lapban: az Idézőjel rovatban ezúttal Turai Laura, Kertész Eszter és Szegedi-Szabó Béla versei olvashatók. Ezzel együtt a Szemle rovat is bőven tartalmaz szemezgetnivalót a recenziók tárgyát képező filozófiai, történelmi, szociológiai, teológiai, szépirodalmi témájú könyvek közül.

A szerk.

A természet értékeinek védelme közös ügyünk és keresztény felelősségünk. Ebből a megfontolásból a Credo evangélikus folyóirat Cyclus ofszet környezetbarát papíron jelenik meg.

Reklám helyett

2016. november 11-én kettős ünnepet ült a hazai evangélikus egyház. És nem csak azért, mert két fontos Mártonra – Tours-i Szent Márton püspökre és Lutherre – emlékezhettünk névnapjuk alkalmából. Ezt a napot a reformációi emlékévként (egyik) nyitányaként definiálták a püspökök. Ennek a nyitánynak kiemelkedő mozzanata volt a budapesti belvárosban, a Deák téren az Evangélikus Országos Múzeum megújult épületének és új állandó kiállításának vernisszáza.

Az egykori koszos, városszéli telken álló templom-parókia-iskola épületegyüttes, amely évtizedek alatt a pestiek Insula Lutheranája lett, ma a belváros egyik legforgalmasabb pontján, a metróvonalak találkozására fölött, a város – talán második – legközhelyesebb találkozási pontján áll. Naponta több tízezer ember halad el a téren és a tér alatt.

Sok viszontagságon kellett átmennie nemcsak a tulajdonos gyülekezetnek, hanem az épületnek is, hogy mostanra az lehessen, ami: „az ország temploma”, gyülekezeti óvodának, könyvesboltnak és múzeumnak helyet adó, történelmi levegőjű tér és Magyarország egyik legjobb gimnáziuma. Éppen az az erő, az együttes megjelenés ereje vezette még a hetvenes években eleinket, jelesül elsősorban dr. Fabiny Tibor egyháztörténészt, hogy a hányatott sorsú épületben valósítsa meg álmát: evangélikus múzeumot szervezett és rendezett a Deák téren. Egy, az életéről szóló videointerjúban vall arról a ráismerésről, amikor teológushallgatókkal, tanítványaival az országot járva megdöbbenve konstataulta a szegénynek tartott evangélikus egyházközségek kincseit: mives ötvöstárgyakat, különös festményeket, egyedi textileket és értékes nyomtatványokat. 1979-ben, bő másfél évszázaddal a levéltár és negyven évvel a könyvtár után múzeumot alapíthatott az evangélikus egyház. Ekkor szinte nem remélt, nagy lehetőség volt, ha kultúrtörténeti alapon is, de bemutathatta a múzeum az evangélikusság hazai történetét. A szóbeli tárlatvezetés valódi missziós lehetőségét viszont évtizedeken át kihasználták az itt szolgáló nyugdíjas lelkesek, Kinczler Irén, Garam Zoltán és dr. Pusztay László. A kései utódok nem lehetnek eléggé hálásak azért, hogy ők járták előttük ezt az utat.

Ma azonban új helyzet van. A múzeum állami segítséggel és rengeteg szakmai munkával megújult, a levéltár és a könyvtár otthona megszépülés alatt áll. A három gyűjtemény szervezeti átalakulása zajlik, amelynek elsődleges – fenntartói – célja az evangélikus értékek folyamatos, kiemelt és megkerülhetetlen jelenléte a magyar társadalomban. Fontos, hogy ezen értékek mennyisége, köre, elérhetősége jelentősen bővüljön. A küszöbön álló jubileum a megvalósításnak különösen nagy nyomatékot ad.

A múzeum kiállítása ötvözi a hagyományos múzeumi szempontokat, a különféle bemutatási módokat, ideértve az egyedi digitális alkalmazásokat, de esélyt és teret ad az önálló értelmezés lehetőségei számára is, így kifejezetten nem csak egyháztagokhoz szól.

Luther öröksége – ez a címe a múzeum új állandó kiállításának. Az evangélikus élet színtereit bemutató tereket alapvetésként az alábbi mondatok vezetik be.

„1815-ben ajándékként kapták meg a magyarországi evangélikusok Luther Márton végrendeletét – ez a dokumentum jelképe lehet annak, hogy Luther hivatalos örökösei vagyunk Európának ebben a szegletében. Erről a majd' öt évszázados örökségről ad képet kiállításunk, egy anyagiakban mindig is szűkölködő, ám szellemi és lelki javaira annál büszkébb közösség történetéről.

Luther öröksége gazdag és sokszínű. Az evangélikus egyházak a teológia, az irodalom, a kultúra, az iskolarendszer vagy akár a társadalmi változások elősegítése terén is megkerülhetetlen szerepet játszottak Európa színes, semmihez sem hasonlítható képének formálásában. Magyarországon három nyelvi közösség – magyarok, németek és szlovákok – életét határozta meg, hogy közülük jó néhányan Luther követőiként azonosították magukat. Történelmük során mindig kisebbségben voltak, gyakran üldöztetést is szenvedtek, hatásuk azonban minden korszakban megkerülhetetlen volt.

Luther örökségét nem könnyű megőrizni. Bár a magyarországi evangélikusok mindig kapcsolatban maradtak európai hitsorsosakkal, helyzetük gyökeresen eltért tőlük. Sok

külső felekezeti, kulturális, politikai és gazdasági hatás formálta hitüket és mindennapi életüket. Az identitás megélése és megőrzése soha nem volt könnyű feladat. Saját helyzetükre kellett alkalmazniuk Luther örökségét és alakítaniuk ki hagyományaikat.

Luther öröksége élő és nyitott. E gazdag hagyatéknek az évszázadok során mindig más-más eleme vált hangsúlyossá. A megújulás képessége segített abban, hogy öt évszázad elteltével is élő közösség vallja magának Luther örökségét. Ebből az örökségből nemcsak az evangélikusok, de a Kárpát-medencében élő valamennyi közösség gazdagodott. Az Evangélikus Országos Múzeum állandó kiállításának célja, hogy látogatói ne csak tanúi, hanem részesei is legyenek Luther örökségének.”

Bár mindez a múzeum előterében olvasható, nem tévedünk, ha az egyesített Evangélikus Országos Gyűjteményre is értjük. Nem elég lenni, látszani is kell. Luther örököseiként nem kisebb a felelősségünk, mint élve a 21. századi technika eszközeivel és a nyilvánosság lehetőségeivel, minél szélesebb körben, de elsősorban az evangélikus egyház hálózataiban jelen lenni, feltárni, archiválni és bemutatni a soknyelvű és -nemzetiségű, hazai evangélikus egyház szerepét a magyar kultúrában és az evangélium terjesztésében, tudatosítani, hogy a magyarországi evangélikusság értékei az európai kulturális örökség része. Ugyanakkor frissen, problémaérzékenyen, nyitottan kell reagálni a jelen kérdéseire, szembesíteni az egyháztagokat a kortárs problémákkal és a kortárs kultúra kihívásaival, dolgozni a kultúra akadálymentesítéséért és az emberi méltóság védelméért. A legtöbbet a gyűjtemény akkor teszi, ha mindezen keresztül az élő evangéliumot szolgálja. Ha mindez az élő evangélium talaján működik.

Zászkaliczky Zsuzsanna

Kicsoda Jézus Krisztus?

Ittzés
István

Fil 2,5–11

Miért van szükségünk Megváltóra?

Pál apostol szeretett gyülekezetének írja levelét, és szinte halljuk, hogy az idézett versekben lelke húrjain felzeng a Krisztus-himnusz. Ő látta dicsőséges Urát, a megdicsőült Krisztust. A Lélek által kísérli meg emberi szavakba önteni az elmondhatatlant, az Úr személyének, küldetésének lényegét, a testté lett Igét. Luther szerzetes korában a saját bűnös természetét látva csak az ítélő Istent hallotta ki az igéből. „Hol találok kegyelmes Istent?” Ezt a váltságos lelkiállapotot minden ember átéli, akit leleplez az Úr. Ahogy Jézus mondta: ha eljön a Pártfogó, a Szentlélek meggyőzi a világot a bűn tekintetében. A törvény tükrét tartja élém, és abban látom meg önmagammat, és az igazság fényében hihetetlennek tűnik, hogy Isten megbocsásson.

Ismerjük, ahogy az Úr kijelenti Mózesnek nevét, lényének lényegét: „*Kegyelmezek, akinek kegyelmezek, és irgalmazok, akinek irgalmazok.*” A feltételes mód tovább fokozhatja gyöttrő kétségeinket. Ám a megváltás evangéliuma, a kereszt azt jelenti, hogy nem te és én oldom meg a megoldhatatlant, hanem jön ő, és kifizeti a kifizethetlent: „*Hiszen senki sem válthatja meg magát, nem adhat magáért váltságdíjat Istennek. Mert olyan drága az élet váltsága, hogy végkép le kell tennie róla, még ha örökké élne is.*” (Zsolt 49,8–9)

Nagy Péter cár hadba szállt, egyik éjjel körbejárta a tábornok táborát, belépett az ügyeletes tiszti sátorba, ahol asztalra borulva aludt az ügyeletes, kezében pisztollyal, előtte a megírt búcsúlevélben bevallja: elkártyázta egész vagyonát, sőt a hadsereg pénzéből is hatalmas összeget. Azzal fejezte be levelét: „Meg kell halnom, hiszen ki fizethetné ki ezt a hatalmas adósságot?” A cár aláírta: „Én, Péter!” Ennek a szerencsétlen tisztnak, akkor ez igazi evangélium volt. Én is átéltem, és azt gondolom, sokan eljutottunk arra a látásra, hogy fizetésektelenek vagyunk. Isten tudja, és a szeretet zsenialitásával oldja fel a feloldhatatlant és fizeti ki a kifizethetlent.

Szenháromság? Valóságos titok számunkra, a lélek mélyén mégis megértjük. Krisztust, Isten minden idők előtt elrendelte: „*Ő a láthatatlan Isten képe, az Elsőszülött minden teremtmény közül.*” (Kol 1,15) Vagy ahogy a próféta több mint hétszáz évvel előtte kijelenti: „*Egy gyermek születik nekünk, egy Fiú adataik nekünk, az Uralom az ő vállán lesz.*” (Ézs 9,6) Igen, egy kislány, aki erős Isten, örökkévaló Atya, és általa Isten lépett be ebbe a világba megalázva magát, emberi formát vett fel, és nem csupán Isten titkát jelentette ki számunkra, hanem élénkítette a Teremtő által elgondolt embert.

Hihetetlen titok ez

Mondja az, aki számára nem lett világos az evangélium. Maga Pál is több alkalommal titoknak jelenti ki, ami viszont most nyilvánvalóvá lett az evangélium által. „*Hogy szívüink felbátorodjék, összeforrva szeretetben, és eljussunk a teljes bizonyossághoz vezető ismeret egész gazdagságára: Isten titkának, Krisztusnak ismeretére. Benne van a bölcsesség és ismeret minden kincse elrejtve.*” (Kol 2,2–3) Igénkben a titok mint isteni kinyilatkozás hangzik Jézus Krisztusról: „*...mert ő Isten formájában lévén nem tekintette zsákmánynak, hogy egyenlő Istennel.*” Némely írásmagyarázó úgy

véli, Jézus nem igényelte, és nem is jelentette ki magát mint Messiás. Ám aki önmagáról azt állította: „*Aki engem lát, látja az Atyát*”; vagy „*Én és az Atya egy vagyunk*”, az nyilvánvalóvá tette, hogy tudatában van isteni méltóságának. Éppen ez a titok, hogy mégis emberré lett. Miért? Ahogy már említettem, mert különben nem lenne bocsánat egyetlen embernek sem. A feltételes mód – könyörülök, akin könyörülök – a Krisztus engesztelő áldozatába vetett hitben feltétlen bizonyossággá válik. Az ember hálás örömmel éli át: megbocsátott! Ezért alázkodott bele a mi létformánkba, hogy bemutathassa érted és értem engesztelő áldozatát. Kiengesztelni csak azt kell, aki haragszik. Ma tiltakoznak a haragvó Isten gondolata ellen, pedig személyes életünkben is tapasztalhatjuk, hogy „*Isten ugyanis haragját nyilatkoztatja ki a mennyből az emberek minden hitetlensége és gonoszsága ellen...*” (Róm 1,18) Ha igazságosak volnánk, azonnal beláthatnánk, hogy felháborító volna, ha Isten elnézné, netán nem is haragudna arra a sok sötét dologra, amit az emberek elkövetnek egymás ellen. Ha szelíd mosollyal túrná a rettenetes népirtásokat, gyilkosságokat, gyermekek ellen elkövetett bűnöket, a felsorolhatatlan gaztetteket. De ilyen Isten nincs, hanem egy félelmetesen Szent Isten van, igazságos és ítélő Isten van, aki számon kéri az én gonoszságaimat is.

A kegyelem

Ha az utcán odalépvél egy emberhez gratulálnék neki, hogy kegyelmet kapott, furcsán nézne rám. Ha válasza méltatna, közölné velem, hogy őt egyetlen bíróság sem ítélte el. De vidd a halálra ítéltnek az aláírt kegyelmi kérvényt, meg fogod érteni, mi a kegyelem. Az ember minden vallási lehetőségét eltörölte a kereszt. „*Ő bűnhődött, hogy nekünk békességünk legyen.*” (Ézs 53,5) A kereszt ítélete „igazságtalan” ítélet lenne, ha nem látnám be, hogy Isten azért sújtott le szeretett Fiára, mert magára vette bűnömöt. Ez az első ítélet, a kegyelem ítélete, majd az idők végén igazságos ítéletet tart az Isten, kinek-kinek „érdemei” szerint. Ezért áll a kereszt a Golgotán: „*Íme, az Isten Báránya, aki hordozza a világ bűnét!*”

Ezért fel is magasztalta őt Isten

Az Atya gyönyörködött a másokért életét áldozó alázatos Fiában. Nagy örömhír ez, hogy Isten nem a rettenetes, könyörtelen bosszúállásban, hanem az igazságos irgalomban, az ellenségeiért is könyörgő Krisztusban leli örömét. Nekem is hihetetlen öröm, hogy az Atya Krisztust tette meg mindenek urává: királyok Királya és uraknak Ura! Nem a gonosz erőinek, hanem a Krisztusnak adatott minden hatalom mennyen és földön: „*Azt a nevet adományozta neki, ami minden névnél nagyobb, hogy Jézus nevére minden térd meghajoljon, mennyieiké, földieké és földalattiaké; és minden nyelv vallja, hogy Jézus Krisztus Úr az Atya Isten dicsőségére.*” Ezért én is meghajtom térdemet boldogan és hálás örömmel, mint Tamás borulok lábai elé: Én Uram, és én Istenem! A mennyei világ véneinek és angyalainak dicsőítő kórusában felhangzik az új ének: „*Méltó vagy, hogy átvedd a könyvet és feltörd annak pecsétjeit, mert megölettél, és véreden vásároltad meg őket az Istennek, minden törzsből és nyelvből, minden nemzetből és népből.*” (Jel 5,9)

A sötétség lázadó angyalai és emberei nem hódolnak meg az Úr előtt saját veszedelmükre, de egykor ők is kénytelenek lesznek térdet hajtani Isten félelmetes hatalma előtt. Amíg az idők beteljesedése előtt még tart a jelen, a világosságot kereső emberek beláthatják és megérthetik, hogy Krisztus az Úr, ezért ma még lehet, ma még szabad leborulni a kereszt alatt.

Ittész István a Magyarországi Evangélikus Egyház nyugalmazott lelkésze.

A tisztaság mint tisztátalanság

Horváth
Orsolya

*Luther prédikációja a tiszta szívről**

Luther 1530-ban Wittenbergben egy hétközi igehirdetés-sorozatot (lectio continua) tartott a Hegyi beszédről, benne a boldogmondásokról, amelynek hatodik kijelentése így hangzik: „*Boldogok a tiszta szívűek, mert ők meglátják az Istent.*” (Mt 5,8)¹ Luther azonban egyik prédikációjában sem csupán beszél, nem is csak az igét hirdeti, hanem harcot folytat. Amikor belépünk valamely igehirdetésének terébe, akkor egy kozmikus küzdelem erői összecsapásának kellős közepében találjuk magunkat. Luther Isten szavának megnyitását fáradozik. Ez az aktus azonban egyben a sátán kihívását is jelenti, aki az igehirdetővel szemben azon van, hogy a hallgató ne értse, vagy ami még jobb: félreértse Isten szavát. Ebben az értelemben tehát e kozmikus küzdelem hermeneutikai küzdelemként tárul fel. A sátán nekimegy az ige hirdetőjének, hogy így akadályozza meg a Szó felcsendülését. „Mi, az evangélium hirdetői olyan országút vagyunk, amelyen a sátán lovagol” – jelenti ki Luther,² ezért tapasztalhatja úgy a prédikátor, hogy terhe „elviselhetetlen”.³

Luther hatodik boldogmondást megnyitó prédikációja⁴ is csatátér:⁵ a köznapi gondolkodás ellenében harcol az ige megmutatkozásáért. Ezért szolgál a hétköznapi élettapasztalat, a mindennapi életgyakorlat folyamatos *viszonyítási* pontként a prédikáció számára. A *kiindulási* pontot ugyanakkor nem a mindennapi emberélet és a hétköznapi gondolkodás jelenti, hiszen Luther szavait nem az itt felbukkanó kérdések határozzák meg, hanem Isten igéje. Isten szava megértésére törekedve azonban akadályokba ütközünk. A legfőbb akadály a megértésben, bármilyen paradox módon hangzik is ez, az ember saját gondolkodása. Luther tehát azért mozog az igehirdetésben folyamatosan e két horizont, tudniillik a kinyilatkoztatott ige és a mindennapi gondolkodás között, mert utat akar törni Isten szavához a mindennapi beidegződések evidenciáin keresztül.⁶

Luther a tiszta szívhez kapcsolódó isteni ígéret (Mt 5,8) nyomán is arra csodálkozik rá mindenekelőtt, és arra hívja fel hallgatói figyelmét, hogy a tiszta szív jelentését *nem értjük*.

* A tanulmány az ELTE BTK Vallástudományi Központ által 2016 őszén szervezett „*Purum et immundum*” konferencián elhangzott előadás bővített, átdolgozott változata.

¹ Az elhangzás körülményeiről lásd CSEPREGI–HORVÁTH 2015, 14., 20–21., 24. o.

² WA 27: 251. Idézi EBELING 1997, 31. o.

³ WA 30/II: 341. Idézi EBELING 1997, 31. o.

⁴ WA 32: 324–330. Magyarul: LVM 6: 405–411. Ford. Bellák Erzsébet.

⁵ Lásd FABINY 2016b, 5–6. o.: „[Luther] számára az igehirdetés [...] csatátér.”

⁶ Az igehirdetésorozatok (*Reihenpredigten*) túlnyomórészt mintegy tananyagként szolgáltak. (EBELING 1991, 30. o.) Tág értelemben véve tehát ezek a prédikációk is, ahogyan talán a 16. századi igehirdetések egyáltalán, tanító jellegűek. (Vö. FABINY 2016a, 244–245. o., valamint CSEPREGI 2000, 51. kk.) A tanító jelleget azonban, mint láttuk, radikális értelemben kell vennünk: nem csupán arról van szó, hogy a prédikáció a tekintet új irányba fordulását segíti, azaz a szokásos gondolkodási mód számára új anyagot szolgáltat, hanem azt akarja felmutatni, hogy az ige hogyan robbantja szét a szokásos gondolkodási módot egyáltalán. Ebben az értelemben az igehirdetés felforgatás, és az igehirdető sem más, mint felforgató.

Hogy a régi, Írás nélküli értésből – ami végső soron az Írás felől nézve nem értés – új, Írás szerinti értéshez segítse hallgatóit a tiszta szív mibenlétének kapcsán, Luther egy olyan gondolati szövetet feszít ki az istentiszteletben részt vevők elé, amely bár igen eleven és sokszínű, mégis világos, áttekinthető struktúrát jelenít meg. A következőkben ezt a

struktúrát igyekszem felmutatni. Hiszen bár az igehirdetés tere első pillantásra épp olyan, mint egy hadszíntér: színes kavalkádot látunk, az mégis világos, s így feltérképezhető oppozíciót jelenít meg.

Luther módszere, most így nevezem, a *dinamikus ellentételezés*.⁷ A tiszta szív kifejezést oly módon igyekszik megvilágítani, hogy a kifejezésben szereplő mindkét szó ellentétét bevonja az elemzésbe, majd ezeket az ellentétes fogalmakat egymáshoz való viszonyukban, pontosabban: *egymásnak feszülésükben* látatja. Egyelőre megelégszünk a köznapi értéssel. A tiszta ellentétpárja a tisztátalan. Mi lehet azonban a szív ellentétpárja? Mivel a szív ebben az esetben nem egy emberi szervet jelöl, hanem valamilyen emberi jellemtulajdonságot (ilyen vagy olyan szívű), amely önmagában véve nem látható, és amely az emberi benső leginkább meghatározó (hiszen a szívről beszélünk), egyúttal átfogó aktivitása, ezért az ellentéte az ember külsőleg megmutatkozó átfogó aktivitása lesz, a cselekvés. A cselekvés persze nem oly módon ellentétpárja a szívnek, ahogyan a tiszta a tisztátalannak. Hiszen míg a tiszta-tisztátalan fogalompár esetében kizáró ellentételezésről van szó, addig a szív mint benső és a cselekedet mint külső két nem kizáró módon ellentétes pólust jelenítenek meg. Ehhez a fogalmi ellentételezéshez járul még a korábban már jelzett kettősség, tudniillik a saját elgondolás szerinti értés és az Isten ígéje szerinti értés szembeállítás, amelyet e gondolatmenet egy későbbi fázisában vonok be az elemzésbe.

A tiszta-tisztátalan jelzőket, valamint a szív-cselekedet kifejezéseket alapul véve, tekintettel arra, hogy jelző jelzővel és alany alannal nem állhat párban, négy variáció lehetséges: tiszta szív, tisztátalan szív, tiszta cselekedet, tisztátalan cselekedet. Ezek aztán egymással négyféle kombinációban találkozhatnak az alábbiak szerint:

Tisztátalan szív		Tiszta szív	
Tisztátalan cselekedet	Tiszta cselekedet	Tisztátalan cselekedet	Tiszta cselekedet

Luther a szóban forgó igehirdetésben a tisztátalan és – ezzel szembeállítva – a tiszta cselekedetről való köznapi felfogást tartja folyamatosan szem előtt. Számos példát hoz a köznapi felfogás szerinti tisztátalan cselekedetekre, amelyek – meglátásom szerint – három típusba sorolhatók. Luther ezeket az igehirdetés menetében elszórtan említi.

Az *első típus közvetlenül a testre* vonatkozik, és inkább állapotváltozásokat ír le. Ide tartozik mindenféle betegség és a szexualitás; ahogy Luther írja: a kiütéses, ragályos, leprás test éppúgy, mint a feleségét szexuálisan megkívánó férj esete. (Ne feledjük, a köznapi értés szerinti tisztátalan „tettről” van szó, amely az adott korban szokásos felfo-

⁷ Luther hermeneutikájához lásd EBELING 1997, 69. kk., különösképpen 76. kk.

gást jelenti, melyet mindenekelőtt az egyházi tanítás határoz meg. E szerint a szexualitás, ha nem gyermeknemzés a célja, tisztátalan.)

A második típus *a testet beszennyező munkavégzésre* vonatkozik, ilyenek a kátránytól vagy szuroktól bűdös varga vagy kovács, a szutyokban nyakig járó szolgáló, a hamuvödörhöz hasonlatos élet, ami ugyancsak a szolgálóra vonatkozik, vagy a ganajozás.

A harmadik típus pedig *a testet nem beszennyező munkavégzésre* vonatkozik. Luther erre példaként a gonosztevőt halálra ítéelő bíró esetét hozza fel.⁸

Milyen cselekedeteket említ az ige hirdetés, amelyek az itt felsoroltakkal szemben a köznapi felfogás szerint tiszták? A test, bőr, haj, ruha, étel tisztaságára ügyelés mellett a világból kivonuló kolostori életet állítja Luther a középpontba, és a következőkben végső soron ennek a világból kivonuló életnek egyes jellemző cselekvéseit mutatja föl mint a köznapi felfogás szerint tiszta cselekedeteket: böjtölés és áhítat, szüzesség, az ég felé kúszás, ami szinonim a szemlélődő étellel és a képzelőerő segítségével való folytonos Istenre gondolással. Ezenkívül megemlíti még az ájtatos tekintettel való templomba menést is.

A példák olyanok, hogy a megítélésük első ránézésre semmiféle gondot nem okoz a hallgatónak: magától értetődő, hogy melyeket tekintjük tisztának, s melyeket tisztátalannak, Luther minden bizonnyal azért veszi épp ezeket sorra az ige hirdetésben. A példák megfigyelése során láthatóvá válik, hogy a tiszta-tisztátalan cselekedetek *a cselekvő világhoz való viszonyuk* mentén válnak ketté. A tisztátalan cselekedetek ugyanis mind olyanok, amelyek valamilyen módon *belevesznek a világba*, hiszen a világban folyó emberélet körüli ügyködésekről van szó. A tiszta cselekedetek ezzel szemben mind *a világtól való elkülönülésben* alapozódnak meg. Ezek nem vesznek bele a világ mindennapi ügyes-bajos dolgaiba, hanem ezektől eltávolodva, az ég felé fordítják a cselekvő tekintetét. Úgy tűnik tehát, hogy Luther e megközelítése szerint a korabeli, bevett gondolkodás aszerint tesz különbséget a tiszta-tisztátalan cselekedetek között, hogy *a világtól elforduló* vagy *a világ felé forduló* cselekedetekről van-e szó. A tisztaság megítélésében tehát az ember világhoz való viszonya a meghatározó. Az itt megjelenő magától értetődő gondolkodás szerint azonban a világba belevesző cselekvések nemcsak a tettet, hanem magát a cselekvő embert is tisztátalanként leplezik le, ahogyan a világtól elforduló cselekedeteket gyakorló személyt magát tisztaként. Így a tiszta tett tiszta szívet jelent, a tisztátalan pedig tisztátalant. Nem kérdés, hogy a ganajt lapátoló szolgáló, akit átjár a ganaj bűze, és akitől éppen ezért undorodunk, tisztátalan-e. Az ilyen cselekvés alanya olyannyira bűdös, hogy fel sem merül a kérdés, lehet-e tiszta mégis a szíve. Az érzékek számára megjelenő erőteljes tisztátalanság magát a személyt (értsd: a szívet is) azonosítja az érzékelhető tisztátalansággal.⁹

⁸ Luther válogatása, hogy a tisztátalan állapotok, vágyak és munkavégzésre irányuló cselekedetek közül melyiket emeli ki és melyiket nem, felfedi a prédikáció előzetes koncepcióját. Az itt felsorolt, tisztátalannak gondolt cselekedetek között csak olyanok szerepelnek, amelyek mögött – ahogyan később látni fogjuk – tiszta szív rejtőzhet. A *bűnös* cselekedet, munkavégzés (vagy az abból fakadó tisztátalan állapot), azaz a Tízparancsolat V–X. parancsolatának áthágása (vagy annak következménye) azonban ebben a prédikációban nem áll az előtérben. Ezért hiányzik a felsorolásból például a gyilkosság vagy a házasságon kívüli szexuális kapcsolatnak egy, az Újszövetségben meghatározó szélsőséges esete, a prostitúció. Ezek a tisztátalannak látszó és valósággal is tisztátalan cselekedetek, amelyek ebből kifolyólag nem „hivatalok”, azaz nem részei a jó társadalmi rendnek, átrendeznék a prédikáció szóban forgó sémáját.

⁹ Luther e típusba sorolható példái ötszáz év múltával is ismerősek – ebből is látszik, hogy bizonyos eredeti tapasztalatok milyen mértékben állandóak, még változó formáikban is. Hadd említsek meg ennek alátámasztására három változatot. Melyik nagyvárosi ember ne ismerné a bűzt mint undort keltő választófalat ember és ember között? (A bűz megjelenése okától függetlenül.) Melyik nagyvárosi ember ne feledkezne meg arról időről időre, ha rendszeresen tömegközlekedési eszközön utazik, ha rendszeresen aluljárókban jár, és nem az autó privát valóságában közlekedik, hogy a bűdös ember is lehet jó ember? És miért ne mennék tovább? Ki ne szemlélte volna ijedelemmel 2015 nyarán a Keleti-pályaudvarnál rekedt koszos, bűdös menekülteket? A bennünk működő beidegződések ma is azt mondják: aki bűdös, az rossz. (A türelmes olvasó részére álljon itt még egy példa egy más történelmi helyzetből,

Luther azért mutatja fel ezt a gondolkodást az igehirdetésben, hogy határozottan szembehelyezkedhessen vele. Hadakozása azonban, ahogyan arra korábban is utaltam, nem valami ellen irányul, hanem valamiért folyik. A hétköznapi gondolkodást csupán annyiban tekinti ellenfelének, amennyiben az Írás megértése előtt akadályt képez. Fegyvere a harcban a kinyilatkoztatott isteni szó, amelynek egy hangsúlyos, ugyancsak Máté evangéliumából való szakaszát idézi gondolatmenete esszenciájaként: „*Megtisztítottok a pohár és a tál külsejét, belül pedig tele van rablásvággyal és féktelenséggel.*” És: „*Hasonlók vagytok a meszelt sírokhoz, amelyek kívülről szépnek látszanak, de belül tele vannak halottak csontjaival és mindenféle tisztátalansággal.*” (Mt 23,25.27) Luther érvelésének döntő mozzanata, hogy az *Írás nem engedi meg a szembeállítást Isten és a világ között.*

Márpedig ha így van, akkor a tiszta-tisztátalan szív nem aszerint határozható meg, hogy a cselekvő a világ dolgaival bajlódik-e vagy az égiekkel, hanem aszerint, hogy hogyan viszonyul az Írás kijelentéseihez. Ha *Krisztusban hisz és Isten szavára épít*, akkor a szíve tiszta, így Luther.

Ez a meggondolás első ránézésre korántsem tűnik persze kielégítőnek. Hiszen a világ dolgaival való bajlódás elhagyása épp azt a célt szolgálja, hogy az ember figyelmét Istenre tudja összepontosítani. Miért ne lenne elég annyi, hogy ez az összpontosítás az Írást szem előtt tartva történjen? Luthernek az elvonulással, vagy ahogyan itt megfogalmazza, a világból való kiugrással és a szemlélődéssel van gondja. Ennek során ugyanis, az igehirdetés szerint, az ember mintha akaratlanul is istentelenségbe esne. Mert a szemlélődés, a hosszas ég felé nézés során az ember saját gondolatai kerekednek felül, és ezekkel méricskéli az igét, vagy ahogyan másutt megfogalmazza Luther, az ember saját képzelgése, sőt Luther még ezt a kifejezést is használja: álmodozása válik irányadóvá. Így a világtól való elvonulás semmiképpen sem szolgálhatja a célt, hogy az embernek tiszta szíve legyen. Bő egy évtizeddel korábban, egy 1519-es prédikációjában Luther ugyancsak abban láttatja a tiszta szív lényegét, hogy az nem felfelé, hanem ellenkezőleg: a mélybe törekszik, hiszen – hangzik az érvelés – maga Isten is ezt teszi.¹⁰

Luther szerint az a terep, ahol az ember az igét szem előtt tartva kevésbé van kitéve a képzelgés, azaz az igétől való eltévelyedés veszélyének, éppen a világ. Luther számára meglátásom szerint két mozzanat a döntő. *Egyrészt* az, hogy a világ az ember Istentől rendelt *kötelességei* teljesítésének a helye. Ha erről a helyről kiugrok, akkor ilyen

amely ugyancsak ezt a beidegződést leplezi le. Egy Auschwitz-túlélő beszámolójában olvashatjuk a következő leírást: „Hogy mi történhetett a többi vagonban [a deportálás során], ahol ez a felszerelés [ti. a latrinának használható edény] hiányzott, azt elképzelni is nehéz. Kétszer vagy háromszor megállt a szerelvény a nyílt pályán, az ajtók kinyíltak, s a foglyok kiszállhattak. Tilos volt azonban akár eltávolodniuk a sínektől, akár félrehúzódnunk. Egy ízben egy osztrák vasútállomáson nyíltak ki az ajtók, s az SS-ország leplezetlen jókedvvel szemlélte, hogy férfiak és nők egyaránt oda kuporodnak le, ahová csak tudnak, egyesek a padokra, mások a vágányok közé. A német utazóközönség pedig nem rejtette véka alá undorát: az efféle népség igazán rászolgált sorsára, hisz lám, hogy viselkedik. Nem *Mensch*-ek, nem emberek ezek, hanem állatok, disznók; világos, mint a nap.” LEVI 1990, 140–141. o.)

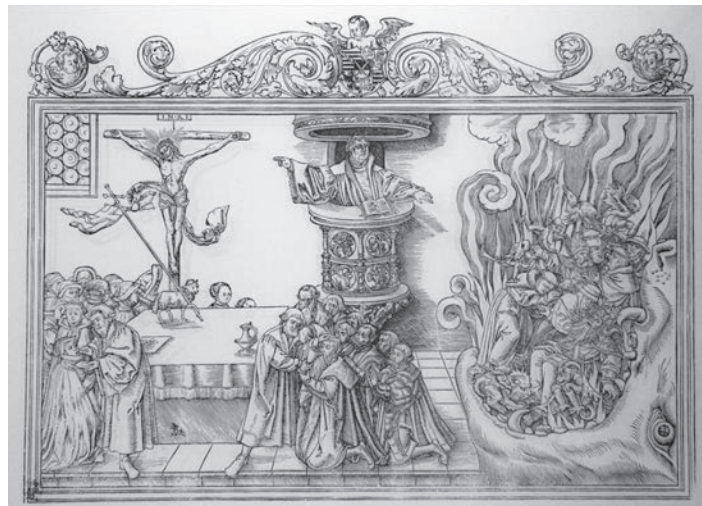
¹⁰ MÜLHAUPT 1973, 55. o. Vö. LVM 8: 104. o. 257. sz. (1532): „*En pedig óva intek mindenkit, hagyja veszteg a spekulációt, és ne röpködjön túl magasra, hanem maradjon idelent a jászolnál és a pólyánál.*”

formában lehetetlenné válik az Istennek való engedelmesség.¹¹ Másrészt pedig az, hogy a világ az emberek közötti érintkezés helye. Több vonatkozásban is szól erről a prédikáció: említi a házastársak közötti viszonyt, a szülő–gyermek viszonyt, a munkavégzés során meglévő hierarchikus viszonyt stb. Luther több általa ismert mondásra és történetre is utal, amelyek arról szólnak, hogy a tisztaság megőrzése az emberektől való távolmaradásban válik csak lehetségessé. Ő azonban azt mondja, hogy az egyik legfőbb isteni parancs, az *irgalmasság* gyakorlása lehetetlenné válik a világból mint az emberek együttlétének helyéről való kiugrással.¹² Az igehirdetés tehát éppen nem a világtól való távolmaradást, hanem az abban való benneélést sürgeti, mert meglátása szerint csakis így válik lehetővé az Isten igéjének való engedelmesség.

Ezen a ponton azonban még mindig megválaszolatlanul marad az a kérdés, hogy akkor mégis e világban benne élés során hogyan válik lehetségessé Isten kinyilatkoztatásának megismerése – ami Luthernél gyakorlatilag Isten megismerését jelenti –, ha nem a szemlélődés mint életforma által. Egy helyen Luther így szól:

„Mit jelent Istent látni? A szerzetesek álmodozásból szőtt válasza szerint a cellában kell ülni, folyvást a mennyországra gondolni, és *szemlélődő* életet kell élni. Ez hát a válaszuk; számtalan könyvet is írtak erről. Ám az messze nem Isten látása, ha folyton gondolataid ösvényén baktatsz egyre csak fel-fel a mennyországba, ahogy azt a szofisták, az örült szentek és egyéb gazfickók is teszik, akik Isten művét és igéjét elgondolásaik szerint kívánják méricskélteni és uralni. Hanem ha valóban hiszel abban, hogy Krisztus a Megváltód stb., akkor *rögtön látod*, hogy irgalmas Istened van. Hiszen maga a hit vezet téged felfelé, feltárja előtted Isten szívét és akaratát, és csupa irgalmat és szeretetet láatsz majd.” (LVM 6: 409. o., kiemelés tőlem.)

Úgy tűnik tehát, hogy a szemlélődéssel itt az úgynevezett *rögtönlátás* veszi fel a harcot, ami nem az igeolvásról vagy -hallgatásról való lemondást jelenti – hiszen Luther ennek a sorozatnak az elején is szól arról, hogy a férfi felelőssége, hogy a család minden tagja részesüljön ige szerinti tanításban (LVM 6: 382–383. o.) –, hanem az Istentől tanítottágot, amelynek során megtörténik, hogy az ige nyomán a világbeli élet gyakorlása során egy

¹¹ Vö. LVM 8: 442. o. 3798. sz. (1538-ból): „Így működik az emberi szív: ha nem dolgozhat hivatása szerint, és nem végezheti rendes munkáját, akkor jön az ördög, és kísértést, csüggedést és szomorúságot zúdít bele.”

¹² Vö. *Az Asztali beszélgetések (Tischreden)* egy feljegyzésével 1532-ből: „Martinus Luther doktor azt mondja, hogy a pápisták és az újrakeresztelők tanítása szerint aki meg akarja ismerni Krisztust és tisztának megőrizni a szívét, az törekedjék egyedüllétre, és kerülje a népes társaságot [...]. – Ez ördögi felbujtás a Tízparancsolat első és második táblája ellen. Mert az első tábla hitet és istenfélelmet parancsol. A második parancsolat ugyanezt mondja ki és magasztalja az emberek előtt. Erről pedig beszélni kell az embereknek, nem a sarokba elhúzódnival és elbújni. A második tábla arra int, hogy felebarátainkkal jól kell tennünk, ezért csatlakoznunk kell hozzájuk, nem pedig kerülni őket. [...] Hát nem látod, hogy Krisztus urunk is társas életet élt, amikor a földön járt? [...] Ezért aztán egyszer s mindenkorra el kell zavarni azokat, akik azt mondják: ha sokat vagytok egyedül, tiszta marad a szívetek.” (LVM 8: 216. o. 1329. sz.) Lásd még: LVM 8: 447. o. 3816. sz. (1538-ból): „A doktor a megkísértett személynek azt tanácsolta, hogy soha ne maradjon egyedül, és ne a saját gondolatait kövesse, hanem kérje a többiek tanácsát és vigaszát Isten igéje nyomán.”

pillanat alatt döntő felismerés adatik az embernek. Tehát *nem ő kúszik az ég felé*, ahogy Luther mondja, hanem *az ég ereszkedik le hozzá*.

Az imént arról volt szó, hogy Luther megközelítésében a tiszta szívet nem a világtól való elkülönülésben véghezvitt, azaz „tisztá” cselekedet termi meg. Hiszen, ahogyan láttuk a gondolatmenetet, a tisztának gondolt cselekedet nem jelent garanciát a tiszta szívre nézve. Luther nyomait követve mégsem mondhatom azt, hogy így tehát a cselekedet és a szív között nincs semmilyen felfedezhető ok-okozati kapcsolat. Luther szerint van ilyen. Tudniillik a saját elgondolás szerinti tiszta cselekedetek (okozat) éppen nem tiszta szívet teremnek, hanem azt mutatják fel, hogy az ilyen cselekedeteket gyakorlónak tisztátalan a szíve (ok). Hiszen gyakorlatában megmutatkozik, hogy élete nem a Krisztusban való hitben és az ígében van elrejtve – melyek, ahogyan azt korábban is hangsúlyoztam, Luthernél elválaszthatatlanok egymástól. Az ilyen ember szíve pedig szükségképpen tisztátalan Luther szerint.

Úgy látszik azonban, a másik ágon ugyanezt az egyértelmű következtetést nem lehet végigjárni. A világban vitt életgyakorlat szükséges, de nem elégséges feltétele a szív állapotára való következtetésnek. Mindenesetre Luther számára a döntő az, hogy éppen azok mögött a cselekedetek mögött doboghat az Isten iránti legbuzgóbb, értsd a hitben és az ígében elrejtett szív, amelyek az embert fizikai értelemben a leginkább mocskossá és bűdössé teszik. Mert a lutheri koncepcióban Isten szavának ereje az ember számára abban is áll, hogy megszenteli a világban való tevés-vevést, akkor is, ha az piszokkal és bűzzel jár. Így Luther számára a kivonulás nem csupán az ember önnön szíve elleni merénylet, hanem egyúttal Isten elleni vétek is, mert a kiugrással, ahogy Luther megfogalmazta, Istent és az ő ígését teszi az ember erőtlenné, hiszen ily módon nem engedi, hogy teremtő ereje megnyilvánuljon a mindennapi gyakorlatban.¹³ Ha viszont a tiszta szív meglétének feltétele a világban való élés és a világ dolgaival való törődés, akkor ezzel Luther leszámol mindenfajta elitizmussal, és az Isten tekintete előtti tisztaság lehetőségét minden ember előtt megnyitja.

Luther itt elemzett, 1530-as prédikációjában tehát a tisztának gondolt cselekedet leleplezte a tisztátalan szívet, amelyből viszont csak Isten előtt tisztátalan cselekedet fakadhat. A tisztátalannak gondolt cselekedet mögött ellenben tiszta szív rejtőzhet, amelyből viszont csak Isten előtt tiszta cselekedet születhet.

Tisztátalan szív		Tiszta szív	
Tisztátalan cselekedet	„Tiszta” cselekedet	„Tisztátalan” cselekedet	Tiszta cselekedet

Amikor Luther másutt, 1522-ben a tiszta szívet olyanként határozza meg, amely Istent kegyelmes Atyaként látja, akitől nem kell félni – szemben a tisztátalannal, amely viszont Istenben csupán ítélő Bírót lát (MÜLHAUPT 1973, 61. o.) –, végső soron az istenfélő ember világhoz való viszonyának motivációját tárja föl. Aki a világtól való elkülönülésben látja a tiszta szív elérésének a módját, az valójában fél Istentől. Az ilyen ember, Istentől való félelmében, fejtegeti Luther 1522-ben, menekülő ember. Az menekül a világbeli élet elől, aki Isten elől menekül – minden

¹³ Vö. LUTHER 2010, 121. o.: „A hitet nem lehet zablára fogni; megmutatkozik, jó cselekedetekben tör ki, tanúságot tesz az evangéliumról, tanítja az embereknek, és rajta próbálja meg életét. Egész életével és minden cselekedetével felebarátja javán munkálkodik, és nem csupán abban segíti, hogy kegyelemre jusson, de testben, javakkal és tisztességgel is, mert látja, hogy Krisztus is így cselekedett vele; és az ő példáját követi.”

bizonyal így kapcsolhatjuk össze Luther kijelentéseit a tiszta szívről.¹⁴ Aki viszont elég bátor a világban éléshez, az bátorságát abból meríti, hogy megismerte Istent mint kegyelmes Atyát.

Nem az ember világhoz való viszonyulása határozza meg tehát a szív állapotát, az csupán leleplezheti azt, hanem épp fordítva: a szív határozza meg az ember világhoz való viszonyulását, amelynek állapota egyedül a Krisztusba vetett hiten és az ige befogadásán múlik. Ezért mondhatja azt Luther, hogy *Isten szava maga a tisztaság*, hiszen teremtő erőként megszenteli az e világban folyó emberéletet. Nem oly módon, ahogy azt a fentiekben láttuk, hogy bármilyen cselekedetet tisztának mutat fel, hanem oly módon, hogy *a világhoz való új viszonyt* szül. Ereje megmutatkozásához tehát nélkülözhetetlen *a világbeli étellel járó kockázat vállalása*.

Hivatkozott művek

- CSEPREGI Zoltán 2000. *Magyar pietizmus 1750–1756*. Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest.
- CSEPREGI Zoltán – HORVÁTH Orsolya 2015. Szerkesztői előszó. In: LVM 6: 11–35.
- EBELING, Gerhard 1991. *Evangelische Evangelienauslegung. Eine Untersuchung zu Luthers Hermeneutik*. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.
- EBELING, Gerhard 1997. *Luther. Bevezetés a reformátor gondolkodásába*. Ford. Szita Szilvia. Magyarországi Luther Szövetség, Budapest.
- FABINY Tibor 2016a. Az igehirdető Luther. *Lelkipásztor*, 7. sz. 242–249. o.
- FABINY Tibor 2016b. Luther igehirdetése. *Keresztyén Igazság*, 3. sz. 5–17.
- LEVI, Primo 1990. *Akik odavesztek és akik megmenekültek*. Ford. Betlen János. Európa, Budapest.
- LUTHER, Martin 1883–2009. *Werke. Kritische Gesamtausgabe (Weimarer Ausgabe)*. 1–73. köt. Böhlau, Weimar.
- LUTHER Márton 2010. *Előszók a Szentírás könyveihez*. Ford. Szita Szilvia. Magyarországi Luther Szövetség – Luther Kiadó, Budapest.
- LUTHER Márton 2014. *Asztali beszélgetések*. Szerk. Csepregi Zoltán. Luther Kiadó, Budapest, 2014. (Luther Válogatott Művei 6.)
- LUTHER Márton 2015. *Prédikációk*. Szerk. Csepregi Zoltán – Horváth Orsolya. Luther Kiadó, Budapest, 2015. (Luther Válogatott Művei 6.)
- MÜLHAUPT, Erwin (szerk.) 1973. *D. Martin Luthers Evangelien-Auslegung. Zweiter Teil. Das Matthäus-Evangelium*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

¹⁴ MÜLHAUPT 1973, 61. o. A vizsgálódásba itt bekapcsolt prédikáció Mt 5,8 versében tiszta szív helyett jó szívről beszél.

Horváth Orsolya filozófiatörténeti és germanisztikai tanulmányait a Miskolci Egyetemen és az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, teológiai tanulmányait a Sola Scriptura Teológiai Főiskolán végezte. 2008-ban szerzett doktori fokozatot az ELTE Filozófiatudományi Doktoriskolájában Az öneszmélés fenomenológiája című, Husserl késői filozófiájával foglalkozó értekezésével. 2006-tól a Sola Scriptura Teológiai Főiskola oktatója. Legkedvesebb kutatási témája: hermeneutikai témák az újszövetségi iratokban.

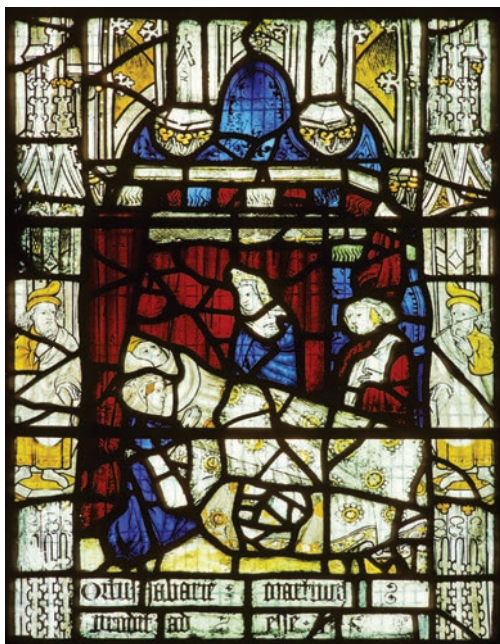

Ittzés
Gábor

Márton doktor Márton püspökről

Egy késő ókori szent reformátori recepciója

A sokak által első hitvalló szentként tisztelt Márton, Tours püspöke a pannóniai Sabariában (ma Szombathely) született valószínűleg Kr. u. 316-ban (1. kép). Pogány római családban nevelkedett, és így személyében testesítette meg a 4. század nagy kulturális-vallási fordulatát, amely a kereszténység államvallássá válásához vezetett. Élete közvetlenül a keresztényüldözések utáni időszakra esett, ezért vértanúvá már nem válhatott, de az új körülmények között helyét és önértelmezését kereső kereszténység meghatározó alakja lett. Az egyik legkorábbi lelkiismereti szolgálatmegtagadóként hátat fordított a római katonaeletnek, és Krisztus katonájaként küzdött a tiszta tanításért az ariánusok ellen, ördögűzőként a sötétség hatalmai ellen és az első nyugati szerzetesközösség alapítójaként a világi kísértések ellen. Tisztelete már életében elkezdődött – a csodáit népszerűsítő első életrajza még halála előtt megjelent (5. kép) –, és Európa-szerte hamar elterjedt. Születésének 1700. évfordulója tiszteletére a magyar kormány 2016-ot Szent Márton-élmékkévvé nyilvánította.

1. kép. Szt. Márton születése (festett üvegablak, 1437 k.). York, St. Martin le Grand-templom. A keret alján, a felső sorban a születési hely („sabarie”) olvasható.

Tours-i Szent Márton minden idők egyik legismertebb és legnépszerűbb szentje (2. kép). Még az újszövetségi elődök közül is kevesen hagytak olyan mély nyomot a latin kereszténység kulturális, vallási – és földrajzi – térképén, mint ő.¹ Ehhez elég csak utalni a nevét viselő települések százaira, a neki szentelt templomok ezreire vagy figurális ábrázolásának elterjedtségére és a Márton-napi népszokásokra.² A Márton névadás ennek ellenére nem volt gyakori a reformáció előtti időkben, bár a középkor ezer éve alatt legalább három pápa uralkodott ezen a néven.³ Lu-

¹ Márton kultuszának kialakulásában kulcsszerepet játszott első életrajzírója, Sulpicius SEVERUS (2016), aki máig a legfontosabb forrásunk. A Márton-legendáriummal kapcsolatban a továbbiakban elsősorban én is az ő műveire hivatkozom, de mellette jelzem, hogy mely epizódok olvashatók a *Legenda aurea*, a középkor talán legnagyobb hatású szentéletrajz-gyűjteményének Márton-fejezetében (*Leg. aur.* 166 = 1990, 270–276. o.). Hogy Luther milyen forrásokat használt, az külön vizsgáldást érdemelne, itt érdemben nem tudok vele foglalkozni. A téma korábbi feldolgozásához lásd SCHÄFER 1897, 418–420. o., akinek az eredményeire a WA szerkesztői is nagyban támaszkodtak.

² A Szent Márton-út (*Via Sancti Martini*) honlapjának adattára mindegyik témához bőven szolgáltat adalékokat (www.viasanctimartini.eu/adattar). A bőséges szakirodalomból csak néhány magyar nyelvű hivatkozás: DIÓS 2003; KÁPOLNAI-SZÁVAI 2010; LÓRINCZ 2014; MAGYAR 2008; SZÁVAI 2014; SZELESTEI 2016; Szent Márton 1999; TÓTH 2007; ZÁGORHIDI CZIGÁNY 2016; ZSÁMBÉKY 2008 és 2009.

³ A Márton pápák számozását is befolyásoló két Marinusszal együtt őt.

ther, aki 1483. november 10-én éjjel 11 óra után született,⁴ másnapi keresztelőjekor az ünnep szentjéről kapta nevét⁵ (3. kép). Kézenfekvően kínálkozik a feltételezés, hogy ennek megfelelően kitüntetett figyelemmel fordult Szent Márton felé, a forrásokból azonban nem teljesen ennek a várákozásnak megfelelő kép rajzolódik ki.

A források: Luther személyes viszonyulása Szent Mártonhoz

Kétségtelen, hogy nem az adathiánnyal, hanem a bőség zavarával kell megküzdnie annak, aki „Márton” keres Luther életművében, de a találatok jelentős része nem kapcsolódik a pannóniai születésű püspökhöz. A név Tours-i Szt. Mártonhoz köthető előfordulásából mintegy száz található a weimari kiadásban (WA). Ezek egy része még mindig csak az ünnephez – és nem közvetlenül a személyhez – kapcsolódik. Ha kiszűrjük a pusztán formális utalásokat, a párhuzamos szövegváltozatok ismétlődéseit és a szomszédos előfordulásokat (ahol egy rövid szakaszban többször szerepel a név), körülbelül hetven szöveghelyünk marad. Ezek fele Luther igehirdetéseiben található. A másik fele nagyjából egyenletesen oszlik meg az írásmagyarázati művek, a traktátusok és az egyéb források között. Nem minden előfordulás datálható, de a biztosan azonosíthatókból is megállapítható, hogy időrendben a hivatkozások végigkísérik Luther teljes reformátori pályáját (1515–1545). Ezen belül viszonylag egyenletes az eloszlás, nincsenek nagy kiugrások, és egy-két évnél több sosem telik el anélkül, hogy adatolható előfordulásunk lenne. A műfaji megoszlás is független a kronológiától. A három nagy típus (prédikációk, írásmagyarázat, iratok) külön-külön is nagyjából átfogják a három évtizedet.

Luther tehát számon tartotta Mártont, és prédikációiban visszatérően említette. Más műfajokban azonban inkább csak szórványos a késő ókori szent jelenléte a reformátor írásaiban. Különösen is feltűnő, hogy milyen ritkán szerepel Márton Luther olyan személyes megszólalásaiban, mint a levelek vagy az asztali beszélgetések. Az utóbbiak között négy található,⁶ amelyben felbukkan Szent Márton.⁷ Luther mindegyik esetben a legendárium egy-egy részletét emeli ki; ezekre később még visszatérek. Két további alkalommal a név eredetére, illetve jelentésére reflektál⁸ (4. kép). Ezt a „harcias” örökséget talán vonatkoztatta

2. kép. El Greco: Szent Márton megosztja a köpenyét a koldussal (olaj, vászon, 1597–1599 k.). Washington, National Gallery of Art

⁴ Az adat Luther családjára megy vissza, de közvetlen forrása Melanchthon (Előszó Luther művei gyűjteményes kiadásának 2. kötetéhez, 1546. jún. 1. = MBW 4277. sz.). Az évszám körüli vitához vö. WA TR 2:376.5 (2250. sz., 1531. aug. 18. és dec. 26. között); BRECHT 1993, 1. o.; OERTEL 1899, 1–26. o. és STAATS 1985.

⁵ Szent Márton 397. november 8-án halt meg a mai Candes-Saint-Martinben (Franciaország), de ünnepe három nappal későbbi temetésének évfordulója lett.

⁶ Voltaképpen öt, de közülük kettő (WA TR 3:446.8–10, 3602. sz. és 3:451.15–17, 3608c sz., mindkettő 1537. jún. 18. és júl. 28. között) nagyon hasonló, nyilvánvalóan ugyanazon perikópa különböző változatai.

⁷ A magyar válogatásba ezek közül egy sem került be. Az LVM 8-ban Szent Márton mindössze egyetlen lábjegyzetben fordul elő, a neki szentelt wormszi templom kapcsán (LVM 8:498).

⁸ WA TR 2:230.18, 1829. sz. (1532. szept. 20. és okt. 21. között) és 3:116.5–6, 2956. sz. (1533. febr. 9.).

3. kép. Hans Baldung Grien: *Luther mint ágoston szerzetes, glóriával a feje körül* (famszét id. Lucas Cranach után). *Luther Acta et res gestae* (1521) című művének címlapja. – Wittenbergi Szent Márton

4. kép. *De Sancto Martino* (kódexlap, 13. sz.). *Legenda aurea*, fol. 156^r (San Marino, USA, Huntington Könyvtár, Ms. HM 3027). A miniatúra felett olvasható a Márton név értelmezése, a kép alatt pedig a második iniciálával kezdődik az életrajz, amely itt a *Vita* 2. fejezetének elejét követi.

magára, az idézett helyeken azonban ennek nincs konkrét nyoma. Annak pedig különösen nincs, hogy míg Szent Márton – a pogány római katona fia – Mars hadistenről kapta nevét, addig a későbbi reformátorhoz a középkor végén már a szentéletű tours-i püspök közvetítésével jutott el ez az örökség.

Luther leveleiből szinte teljesen hiányzik Szent Márton, mindössze kétszer fordul elő a neve a reformátor több ezer tételt számláló levelezésében. Ezek közül azonban az egyik a legszemélyesebb, amire Luther és névadó szentje kapcsolatának összefüggésében bukkantam. A reformátor 1532-ben úgy számol be arról, hogy Márton-napi lakomára hívta meg a barátait, hogy az ünnepet „Szent Márton, fia Márton és apa Márton [közös] születésnapjának” nevezi – saját ünnepén túl az előző év november 9-én született kislfiára is utalva.⁹ A személyes hangvétel aligha vitatható el ettől a szakasztól, de az szólhat inkább a jó barátnak, a levél címzettjének. A Szent Mártonra vonatkozó utalás szójátékként is értelmezhető, hiszen a szentek ünnepe általában halálévfordulójukhoz kapcsolódott, amelyet „mennyei születésnapjuként” tartottak számon (8. kép).

Annak sem magánál Luthernél, sem a szakirodalomban nem találtam nyomát, hogy Mártont mint személyes védőszentjét említette volna a reformátor, vagy pusztán a névazonosság okán bármilyen kitüntetett figyelemben részesítette volna. Névadó szentje tehát nyilvánvalóan nem játszott kiemelkedő szerepet Luther életében és kegyességében, ugyanakkor egyértelműen és folyamatosan jelen van az életművében, és – különösen prédikációiban – sokszor állítja hallgatósága elé (6. kép). A következőkben azt a képet próbálom meg rekonstruálni, amelyet a reformátor rajzol meg a „katonák, lovasok, csendőrök, koldusok, libanevelők, borkereskedők, bőrröndösök, börgyártók, kádárok, kefekötők, kesztyűsök, molnárok, papi szabók, szállodások, tímárok [és] ügynökök” védőszentjéről (ahogy a *Magyar Katolikus Lexikon* összegzi Szent Márton munkaköri leírását) (DIÓS 2003, 759. o.), amikor szóban és írásban megidézi alakját.

Példás keresztény

Szent Márton képét négy széles ecsetvonással festi meg Luther. Először is mint példás keresztényt mutatja be. Említi általánosságban kimagasló szentként is,¹⁰ de legtöbbször egy-egy részletet emel ki ebben az összefüggésben. Ami közös ezekben az előfordulásokban, hogy szinte kivétel nélkül olyan szöveggörnyezetben találkozunk velük, amelyben felbukkan a hit mint kulcsszó.

⁹ WA Br 6:384.15–16, 1972. sz. (Nikolaus Hausmann-nak, 1532. nov. 6.): „...inuitati ad Martini sancti, ad Martini filii, ad Martini patris Natalitia celebranda.”

¹⁰ Pl. WA 9:431.30 („Nicolai”/18. sz., 1519. dec. 6.) és 15:435.18 („Predigt am Sonntag Estomihi”/7. sz., 1524. febr. 7.).

Márton csodáiról nem sokat beszél Luther, de amikor szóba kerülnek, a hit összefüggésében értelmezi őket: a régi szentek – köztük Márton – azért tudtak csodákat tenni, mert volt hitük¹¹ (9. kép).¹² Más műfajban, más logikával és más kontextusban, de *A zsinatokról és az egyházzól* szóló irat is a hit kapcsán említi Mártont. A zsinati szóhasználatot értelmezve a reformátor itt amellett érvel, hogy a „vallás” (*religio*) szó valódi jelentése a keresztény hittel áll összefüggésben, és ennek igazolására Márton katonai szolgálatának, illetve leszerelésének történetét idézi fel¹³ (7. kép).

Szórványos utalások mellett a legendárium három története bukkan fel visszatérően a keresztény példakép kontextusában. Az első a leghíresebb Márton-epizód, a koldusnak adott köpeny (12. kép). Az Úr 334. évének kemény telén, amikor Márton még római katona volt – meséli Sulpicius –, a későbbi püspök Ambianum (ma Amiens) kapujában találkozott egy koldussal. Már mindenét elosztogatta a rászorulóknak, és csak a testén levő ruhája maradt. „Fogta tehát az oldalán hordott kardját, és középen elvágta vele köpenyét, az egyik részét odaadta a koldusnak, a maradékot pedig magára terítette.”¹⁴ A történet ma már sokkal kevésbé ismert második felében a következő éjszaka Krisztus megjelent álmában Mártonnak abba a fél köpenybe öltözve, amelyet a koldusnak adott (13. kép), „és a körülötte álló angyalok sokaságához fennhangon így szólt: »Márton takart be ezzel a ruhával, pedig még katekumen«,” vagyis meg sincs keresztelve.¹⁵

Luther számára ez a történet a felebarátért cselekvő szeretet iskolapéldája – be is illeszti a megigazító hitről szóló tanításába: Isten előtt csak a hit számít, de az embertársainknak az irgalmasságunk cselekedeteire van szükségük, amelyekkel – hitből fakadóan – rajtuk keresztül végső soron Istent szolgáljuk.¹⁶ Az amiens-i városkapunál lejátszódott jelenet utáni éjszaka Krisztus maga mondta Mártonnak: „Nekem adtad azt a köpenyt.” „Bárcsak hozzánk is így szólna majd egykor!” – zárja Luther a gondolatmenetet egy 1528-as prédikációjában.¹⁷

A második legenda szerint, amely kapcsán Luther Mártont mint példás keresztényt állítja olvasói, illetve hallgatói elé, a szentnek megjelent az ördög Krisztus képében, királyi koronával a fején (15. kép). A püspök – a Szentlélek ajándékaként – átlátott a szitán, és azzal leplezte le a csaló ördögöt, hogy felidézte Jézus újszövetségi

¹¹ WA 20:385.24 („Predigt am Himmelfahrtstage”/30. sz., 1526. máj. 10.).

¹² *Vita* 7 (= 2016, 43. o.); *Leg. aur.* 166 (= 1990, 271. o.).

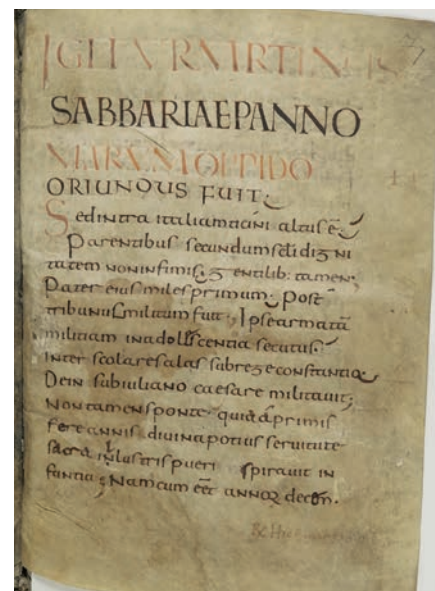
¹³ WA 50:537.1–11 (*Von den Konziliis und Kirchen*, 1539 – a szakasz kimaradt a rövidített magyar fordításból: LMM 6:387–388, *A zsinatokról és az egyházzól*); vö. *Vita* 2 és 4 (= 2016, 36. és 39–40. o.); *Leg. aur.* 166 (= 1990, 270–271. o.).

¹⁴ *Vita* 3 (= 2016, 37. o.); vö. *Leg. aur.* 166 (= 1990, 271. o.).

¹⁵ *Vita* 3 (= 2016, 38. o.); vö. *Leg. aur.* 166 (= 1990, 271. o.).

¹⁶ WA 20:468.9 („Predigt am 9. Sonntag nach Trinitatis”/50. sz., 1526. júl. 29.), 34¹¹:328.12 és .26 („Predigt am 18. Sonntag nach Trinitatis, nachmittags”/92. sz., 1531. okt. 8.).

¹⁷ WA 27:303.35 („Predigt am 9. Sonntag nach Trinitatis”/64. sz., 1528. aug. 9.).

5. kép. „Márton Pannonia Sabaria nevű városában született...” (kódexlap, 9. sz.). Sulpicius Severus: *Szent Márton élete*, fol. 7r (Valenciennes, Városi Könyvtár, Ms. 518). A képen a *Vita* 2. fejezetének eleje, az életrajz kezdete.

6. kép. „Márton Pannonia Sabaria nevű városában született...” (kódexlap, 1101–1133 k.). A *cîteaux-i apátság legendáriuma*, fol. 113r (Dijon, Városi Könyvtár, Ms. 641). A *Vita* 2. fejezetének eleje

7. kép. Simone Martini: Szent Márton leszereli a római katonai szolgálatból (freskó, 1320–1325). Assisi, a Szent Ferenc-bazilika Szent Márton-kápolnája

alakját. Krisztus nem azt ígérte, hogy ilyen öltözetben érkeznek: „Jézus Urunk nem mondta – felelte Márton az ördögnek –, hogy majd bíborba öltözve fog eljönni, se ragyogó diadémossal. Én nem hiszem, hogy Krisztus jött el, hacsak abban az alakban nem jön, amelyben szenvedett, és ha a keresztre feszítés nyomait viseli magán.”¹⁸

Luther többféle tanulságot is levon a történetből. Idézi Jézus megkísértése kapcsán, kiemelve a hatalom és dicsőség kísértése¹⁹ és a Márton-epizód közti párhuzamot,²⁰ de hivatkozza a végidők megpróbáltatásainak illusztrációjaként is (vö. Mt 24,5).²¹ Leginkább azonban olyan kontextusokban kerül elő a történet, amikor Luther arról beszél, hogy csak Isten igéje jelent biztos alapot a hitnek.²² Minden mást – még ha angyali szózat lenne is (vö. Gal 1,8 és 1Jn 4,1) – ezen a próbakövön kell megvizsgálni. A jelenet reformátori olvasatának tehát kulcseleme, hogy Márton Krisztus ígérését – vagyis Isten ígését – helyezi szembe az ördög szemfényvesztésével. Az ígével leplezi le a megtévesztést, és az ígével harcol az ördög ellen.

A harmadik visszatérő történet a püspök halála.²³ Luther kétszer is utal Mártonnak az utolsó óráiban elmondott imádságaira,²⁴ egy asztali beszélgetésben pedig a halálos ágyán őt megkísértő ördöggel szembeni karakán szemtelenségét idézi (11. kép): „Mit állsz itt – szólt rá [Márton az ördögére] –, te vérszomjas vadállat? Te gyalázatos, nem találsz bennem semmit; Ábrahám a kebelére fogad engem.”²⁵ Ez a mondat a hit szava – teszi hozzá a reformátor.²⁶ Az első és legalapvetőbb vonás

8. kép. Szent Márton halála (festett üvegablak, 1240 k.). Angers, a Saint Maurice-székesegyház Szent Márton-ablaka (102b/13–14. panel)

9. kép. Szent Márton feltámaszt egy katekumént (dombormű, 1233 k.). Lucca, a Szent Márton-székesegyház nyugati homlokzata

¹⁸ Vita 24 (= 2016, 65. o.); vö. Leg aur. 166 (= 1990, 274. o.).

¹⁹ Máténál (4,8–10) a harmadik, Lukácsnál (4,5–7) a második kísértés.

²⁰ WA 37:312.11–13 és 41:742.31–35 („Predigt am Sonnabend nach Invokavit, in der Schloßkirche gehalten”/15. sz. és „[Nachtrag] Zu der Predigt Nr. 15 (28 Februar 1534)”/1. sz., 1534. febr. 28.).

²¹ WA 47:557.3–5 (Matthäus Kapitel 18–24 in Predigten ausgelegt, 1537–1540).

²² WA 20:745.19–21 és .35–37, 787.16–17 (Vorlesung über den 1. Brief des Johannes, 1527); 46:150.7–11 („Erste Predigt über die Taufe, gehalten am 2. Sonntag nach Epiphaniä”/7. sz., 1538. jan. 20.); 47:857.26 („Predigt am Michaelistage”/35. sz., 1539. szept. 29.).

²³ Ep. 3 (= küll. 2016, 88–89. o.); Leg aur. 166 (= 1990, 274. o.).

²⁴ WA 31^{II}:252.16–17 (Vorlesung über Jesaias, 1527–1530); 56:468.8–10 (Diui Pauli apostoli ad Romanos epistola, 1515). Az utóbbi utalhat Márton lelkiiségének összefoglalására is (Vita 26 = 2016, 67–68. o.; Leg aur. 166 = 1990, 272–273. o.).

²⁵ Ep. 3 (= 2016, 89. o.); vö. Leg aur. 166 (= 1990, 274. o.).

²⁶ WA TR 6:302.34–303.3, 6978. sz. (dátum nélkül).

10. kép. Budapest mester: Szent Márton püspök (olaj, vászon, 1470–1500 k.). Budapest, Szépművészeti Múzeum. (A 15. század végén alkotó, eredeti neve szerint ismeretlen kaszíliai festő legjelentősebb műveinek őrzési helyéről kapta a nevét.)

tehát, amit Luther megrajzol Mártonról, hogy a hit példaképe, aki ragaszkodott Isten ígéjéhez, azzal és abból élt, kitartóan imádkozott, és hitét az embertársai felé forduló cselekvő szeretetben fejezte ki.

Luther szemüvegén keresztül olvasva a Márton-hagyományt, szembeötlőek a párhuzamok teológiai súlypontjaik és módszereik között. Amit Márton doktor a legpozitívabbnak látott Márton püspökben, az maradéktalanul illeszkedett saját reformátori programjába, illetve szemléletébe (*lásd a borítóképet*). Ez persze aligha meglepő: miért állítaná Luther Szent Mártont példaként hallgatói és olvasói elé, ha valami egészen mást képviselne, mint amit a reformátor helyesnek tart? Másfelől megijednünk sem kell a párhuzamoktól, hogy valamiféle erőszakos torzításról lenne szó. A Márton-legendárium eleve hagiografikus jellegű, a történelmi hitelesség megítélése már a Sulpicius-szövegek esetében is rendkívül nehéz kérdés. Luther esetében sincs másról szó, mint hogy egy teológiai program szűrőjén keresztül olvassa a hagyományt, és ez a program határozza meg azokat a szempontokat, amelyek alapján válogatja és elrendezi a rendelkezésére álló anyagból a számára hasznosítható mozzanatokat.

Jó püspök

A második meghatározó mozzanat Luther Szent Márton-ábrázolásában a jó püspök képe. A jó püspök – ahogy a reformátor bemutatja – szent életű, egyszerű, türelmes. Luther Mártont a legszentebb gall püspöknek tartja²⁷ (10. kép), és sokszor említi az eszményi püspök példájaként.²⁸

A portré első vonásával kapcsolatban említettem, hogy Márton csodatevő erejével Luther nem sokat foglalkozik. Ez püspöki működésének kontextusában is igaz. Noha Márton saját korában híres ördögűző volt (16. kép)²⁹ – egyházi pályafutása elején Szent Hilarius poitiers-i püspök fel is szentelte erre a hivatatra³⁰ –, a reformátor nem ezeket a természetfölötti készségeket állítja hallgatói elé. Márton egyházvezetői nagyságának egyik csalhatatlan jele sokkal inkább az, ahogy zabolátlan tanítványa, későbbi utódja, Bereck (Briccio) szeszélyeit kezelte (26. kép). Alakját – a Bereck-legendáriumra utalva³¹ – egy asztali beszélgetésben idézi fel Luther.³² A diakónus viselt dolgaiból számos mozzanatot megemlít, amelyekkel megkeserítette Márton életét,³³ de az adott kontextusban Bereck főként mint eretnek jelenik meg. A látható

²⁷ WA 50:342.10–13 (*Epistola Sancti Hieronymi ad Evagrium de potestate papae cum praefatione Lutheri*, 1538).

²⁸ WA 10^{II}:135.10–19 (*Wider den falsch genannten geistlichen Stand des Papsts vnd der Bischöfe*, 1522); 50:85.19–29 (*Einer aus den hohen Artikeln des päpstlichen Glaubens, genannt Donatio Constantini*, 1537), vö. LMM 6:298 (*Nagy Konstantin adományozó okirata*); 50:582.2 (*Von den Konziliis und Kirchen*, 1539 – a szakasz kimaradt a rövidített magyar fordításból: LMM 6:391, *A zsinatokról és az egyházzól*); 54:243.22–23 (*Wider das Papsttum zu Rom, vom Teufel gestiftet*, 1545).

²⁹ *Vita* 17 (= 2016, 55. o.).

³⁰ *Vita* 5 (= 2016, 40. o.); vö. *Leg. aur.* 166 (= 1990, 271. o.).

³¹ *Leg. aur.* 167 (= 1990, 276. o.).

³² WA TR 5:331.18–32, 5724. sz. (dátum nélkül).

³³ Vö. *Dial.* 2.1 és 3.15 (= 2016, 133–134 és 179–181. o.) és *Leg. aur.* 167 (= 1990, 276. o.).

11. kép. Szent Márton halála (festett üvegablak, 1220 k.), Chartres, a Notre Dame-székesegyház Szent Márton-ablaka (20/32. panel)

12. kép. Szent Márton megosztja a köpenyét a koldussal (festés kőlapon, 1875). Pannonhalma (1965-ig Gyórszentmárton), a Szent Márton-bazilika déli kapuja a ke-rengőből (Porta speciosa, 13. sz.) – A főapátság védőszentje egy középkori eredetű hagyomány szerint az egykor a közelben álló Sabaria Sicca településen született. Az évszázados vita az 1970-es években zárult le, Szombathely javára.

13. kép. Szent Márton megosztja a köpenyét a koldussal (lent) és Krisztus megjelenik álmában Szent Mártonnak a koldusnak adott köpenyben (kódexlap, 1123–1135 k.). Albani zsoltairoskönyv, fol. 27^r (Hidesheim, Székesegyházi Könyvtár, Godehard Codex 2657)

egyház az utolsó napon innen sosem lesz csak az igazak gyülekezete, mindig lesznek a tagjai között eretnekek is. Ahogy a tanítványok közt volt Júdás, Mártonnak diakónusát, Berecket kellett elviselnie.³⁴

Az asztali beszélgetés témája a donatista álláspont kritikája, és ebben a kontextusban Luther eretneknek (*haereticos*) tekinti Júdást és Berecket is. Márton életében azonban nem a szeszélyes és szemtelen – de később saját jogán szentté avatott³⁵ – tanítvány testesítette meg a tévтанítást. A viharos 4. század gondoskodott ennél drámaibb szembesülésekről is. Márton az arianusok elleni küzdelem kiemelkedő alakja volt (17. kép),³⁶ a velük való konfliktus miatt egyházi pályafutása elején egy időre száműzetésbe is kényszerült.³⁷ Élete késői szakaszában pedig a hispániai priscillianusok³⁸ kapcsán merült fel számára élesen az eretnekséggel szembeni harc kérdése.³⁹ Mai szemmel Márton életének ez az

egyik legizgalmasabb epizódja,⁴⁰ és Luther is többször utal rá, de nem a jó püspök kontextusában, ezért részletesebben később foglalkozom vele.

Visszatérő motívum Luthernél, hogy a püspök elsősorban igehirdető (21. kép). Egy korai Márton-napi sermójában éppen a püspöki hivatal fontosságát és felelősségét járja körül. Az eredeti beszédhelyzet miatt nem meglepő, hogy egyedül Szent Mártont említi név szerint mint a hivatalát példásan betöltő püspököt. A tisztséggel járó megbízatások közül pedig egyértelműen kiemeli a prédikálást. A püspök legfőbb feladata az ige-

³⁴ Vö. *Dial.* 3.15 (= 2016, 181. o.): Berecket „gyakran megvádoltak [...] sok súlyos bűnnel, ám Mártont senki nem tudta rávenni arra, hogy megfossa őt papi tisztségétől, nehogy úgy tűnjék, a rajta esett sérelmet torolja meg. Ezt mondogatta: »Ha Krisztus elviselte Júdást, én hogyan ne viselném el Brictiót?«” Júdás és Bereck között Luther egy 1538-as igehirdetésében is párhuzamot von, vö. WA 46:245.7–11 („Predigt am Sonnabend vor Palmarum”/22. sz., 1538. ápr. 13.).

³⁵ Ez az elismerés végül Berecknek is osztályrészlül jutott, de csak azután, hogy tours-i püspöksége első szakaszának kudarcát követően radikálisan megváltozott (*Leg. aur.* 167 = 1990, 276. o.).

³⁶ *Ep.* 3 (= 2016, 81–82. o.), vö. *Dial.* 1.24–25 (= 2016, 126–128. o.) és *Leg. aur.* 166 (= 1990, 276. o.).

³⁷ *Vita* 6 (= 2016, 42. o.); *Leg. aur.* 166 (= 1990, 271. o.).

³⁸ A köznévi alakhoz (mint Priscillianus követői) lásd JAKAB 2010.

³⁹ Vö. 77. jegyz.

⁴⁰ Nem véletlen, hogy a Szombathely városa által kiírt jubileumi drámapályázat díjnyertes alkotása, Szombath András *Köppönyeg és palást* című darabja éppen ezt a konfliktust állítja középpontba.

hirdetés.⁴¹ Néhány évvel később Péter első leveléről (1Pt 5,1) prédikálva Luther felidéz egy történetet a Márton-legendáriumból, amelyben egy afrikai püspököt nem a ruhájáról, hanem az igehirdetéséről ismertek fel.⁴² Az odavetődő utazók először parasztnak nézték az állatbőrbe öltözött öregembert, akit a kunyhója mellett találtak, és csak akkor tudták meg, hogy kiről is van szó, amikor az összeseregglők körében felállt és prédikálni kezdett.⁴³

Hasonló tanulságot Luther más legenda kapcsán is levon. Az álmissztikus történetében egy Anatolius nevű ifjú úgy próbálja hitelesíteni angyalokkal fenntartott állítólagos kapcsolatát, hogy az ördögtől kapott ruháját isteni ajándéknak állítja be. Amikor Márton elé citálják, eltűnik róla a ruha. „Ezek után ki is kételkednék – összegzi Sulpicius az epizód jelentőségét –, hogy Mártonban megvolt az erő ahhoz, hogy a sátán ne tudja soká eltitkolni és elleplezni előle agyrémeit, mihelyt a szeme elé kerültek.”⁴⁴ Luther olvasatában azonban máshova fut ki a történet. Ő a rajongás lelepleződését látja benne. Az álmissztikus magánkinyilatkoztatást hajhászott, és nem akarta püspöke szájából Isten igéjét hallgatni.⁴⁵ Ugyanez az epizód – az álvértanú leleplezésével együtt (14. kép)⁴⁶ – felbukkan még egyszer ugyanennek az időszaknak egy másik prédikációjában is.⁴⁷ Ott a történetekhez Luther nem kapcsolja közvetlenül az igehirdetést, hanem inkább Mártonnak azt a képességét emeli ki, hogy a lelkeket meg tudta különböztetni. A tágabb kontextus azonban, amelybe a történetek illusztrációként beágyazódnak, éppen Krisztus igéje mint minden új tanítás zsinórmértéke. Ez pedig tematikus kapcsolódást jelent az igehirdetés kiemelt szerepéhez. Ugyanide köthető a Cruciger-féle nyári posztilla egyik igehirdetésének gondolata is, ahol éppen az derül ki Mártonról, hogy azért nem akart az eretnekekkel vitatkozni, nehogy belebonyolódjon az észér-

⁴¹ WA 1:100.28–33 („Sermo in Feria S. Martini”/sz. n., 1516. nov. 11.).

⁴² WA 12:387.16–22 (*Epistel S. Petri gepredigt und ausgelegt: Erste Bearbeitung*, 1523). Luther a szakaszban szinonimaként értelmezi a *pap* és *püspök* szavakat (387.13–15).

⁴³ Vö. *Dial.* 1.4–5 (= 2016, 97–99. o.).

⁴⁴ Vö. *Vita* 23 (= 2016, 63–64. o.).

⁴⁵ WA 47:299.36–300.17, kül. 300.14–16 (*Matthäus Kapitel 18–24 in Predigten ausgelegt*, 1537–1540).

⁴⁶ *Vita* 11 (= 2016, 47–48. o.); *Leg. aur.* 166 (= 1990, 272. o.).

⁴⁷ WA 46:64.14–31 (*Das XVI. Kapitel S. Johannis gepredigt und ausgelegt*, 1539). Az álmissztikus történetét még számos alkalommal idézi Luther, de nem ritkán csak az ördög érzékszerveket manipuláló működésének illusztrációjaként, vö. WA 1:409.18–21 (*Decem Praecepta Wittenbergensi predicata populo*, 1518), 40¹:322.5–7 (*In epistolam S. Pauli ad Galatas Commentarius*, 1531/1535), 45:262.27–263.3 („Predigt am 25. Sonntag nach Trinitatis”/43. sz., 1537. nov. 18.).

14. kép. Szent Márton leleplezi az álvértanút (festett üvegablak, 1300 k.); Tours, a St. Gatien-székesegyház Szent Márton-ablaka (204/A4. panel)

15. kép. Szent Mártonnak megjelenik az ördög királyi öltözetben mint Krisztus (festett fadaragás, 1912). Seefelden, a Szent Márton-templom főoltára

16. kép. Szent Márton ördögöt űz egy megszállott altestén keresztül (festett üvegablak, 1215 k.), Bourges, a Saint Étienne-székesegyház Szent Márton-ablaka (7/11. panel)

vekbe, és így próbálja meggyőzni őket az ige világossága helyett.⁴⁸ A reformátor számára a püspököt (27. kép) nem csupán szerény, hivalkodástól mentes és szent élete, hanem elsősorban igehirdetői működése minősíti.

Ahogy már előbb is láttuk, ha Luther szemüvegén keresztül olvassuk a Márton-legendáriumot, szinte eltűnik az évezrednyi távolság közöttük, és a 4. századi püspök a 16. századi reformáció eszményét testesíti meg. Ez persze általánosabban is igaz: a reformáció nem újat alapítani, hanem megújítani akart. Az egyház életének korai szakaszára úgy tekintett, mint amikor a keresztények még (legalább nagyrészt) az evangélium szellemében éltek. A reformáció sem teológiájában, sem történetírásában nem tagadta meg a folytonosságot az újszövetségi kezdetekkel, sőt vallotta, hogy mindig is volt igaz egyház, legfeljebb rejtetten élt.⁴⁹ A késő középkori egyházi hierarchiát azonban nagyon komoly kritikával illette, de ez nem jelentette a hierarchia (az egyházi rend, hivatalok és struktúra) teljes elutasítását.⁵⁰ A reformátorok éppen az egyháztörténet – kétségtelenül némiképp idealizáltan rekonstruált – korai szakaszához nyúltak vissza hivatkozásokért. Luther értelmezése Mártonról mint eszményi püspökről ezt az általánosabb megközelítést példázza.

Ide tartozik Márton „jó püspökségének” még egy, Luther számára fontos mozzanata: Tours püspöke nem tud Róma primátusáról.⁵¹ Sőt – azokkal a hozzávetőleges kortársakkal, egyházatyákkal együtt, akikkel a reformátor sokszor egy csokorban említi Mártont is⁵² (18. kép) – a korai püspökök „nagy generációja” garanciát is jelentett Róma túlkapásai ellen.⁵³ Luther úgy tekint Mártonra és ezekre a püspöktársaira, mint akik az ő (Luther) „szövetségesei” a Róma elleni harcban, de legalábbis igazának, az egyházzal és a pápai hatalomról vallott nézetei helyességének bizonyító

17. kép. Mártír szentek, élükön Szent Mártonnal (mozaik, 560–570 k.). Ravenna, Sant'Apollinare Nuovo-bazilika. A ma Ravenna védőszentjének, Szent Apollinárésznek szentelt templomot eredetileg az ariánusok építették a 6. sz. elején. Amikor 540 után a város bizánci irányítás alá került, az arianizmus elleni harczáról ismert tours-i püspök tiszteletére szentelték újjá, és a 9. századig Szent Márton maradt a bazilika titulusa. Ez a 6. századi mozaik Szent Márton legkorábbi ismert ábrázolása.

18. kép. Krisztus Pantokrátor angyalokkal és szentekkel (mozaik, 1100 k.). Torcello (Velence), a Santa Maria Assunta-bazilika déli apszis-mozaikja. Az alsó regiszterben balról Szent Gergely, Márton, Ágoston és Ambrus püspökök.

⁴⁸ WA 22:382.11–16 („Am XXIII. Sonntag nach Trinitatis, Epistel Coloss. 1” in *Crucigers Sommerpostille*, 1544). A hivatkozott Márton-epizódot nem sikerült azonosítanom, a WA szerkesztői sem jegyzetik.

⁴⁹ WA 18:649.26–652.23 (*De servo arbitrio*, 1525), vö. LUTHER 2006, 71–75. o.

⁵⁰ *A zsinatokról és az egyházzal szülő – már idézett – nagy tanulmányának harmadik részében Luther az egyházi szolgálat hivatalait az egyház ötödik jelének nevezi* (WA 50:632.35–633.11, vö. LMM 6:412).

⁵¹ WA 54:243.22–23 (vö. 28. jz.).

⁵² Pl. WA 2:232.7 (vö. 54. jz.); 2:652.33 (vö. 54. jz.); 50:85.19–29 (vö. 28. jz.); 50:582.2 (vö. 28. jz.); 54:243.22–23 (vö. 28. jz.).

⁵³ WA 50:85.19–29 (vö. 28. jz.).

19. kép. Szent Márton püspökké szentelése (dombormű, 1233 k.). Lucca, a Szent Márton-székesegyház nyugati homlokzata

erejű tanúi az egyháztörténet egy boldogabb korszakából. Ha Rómának igaza van – használja Luther előszeretettel a *reductio ad absurdum* technikáját az érvelésben⁵⁴ –, akkor Márton és társai is eretnekek voltak, mert felszentelésük nem felelt meg a 16. században érvényes normáknak (19. kép),⁵⁵ amelyeknek az érvényességét Luther persze maga is vitatta.⁵⁶ Épp a következtetés – Márton életének ismeretében nyilvánvaló – abszurditása bizonyítja, hogy a kiinduló feltevés hibás, tehát Rómának nincs igaza. Ezért a reformátor joggal utasítja el, hogy lelkiismerete és a Szentírásen alapuló meggyőződése ellenében alávesse magát egyházi előjáróinak. Ez át is vezet a harmadik, sötétebb tónusú ecsetvonáshoz.

20. kép. Dorfmeyer István: Szent Márton apoteóziája (olaj, vászon, 1777–1778). Kismarton, a Szent Márton-székesegyház egykori főoltárképe. A jelenet Sulpicius Severus látomásán alapul, akinek halálakor jelent meg Márton és ragadtatott el egy felhőn az égbe, kezében a szerző által írt életrajz egy példányával. A motívum a Dunántúlon is kedvelt téma, több templom (Bágyogszóvát, Kőszegdoroszló) oltárképén is látható.

A szentkultusz tárgya

Márton a szentkultusz tárgya is (20. kép),⁵⁷ és ebben a minőségében feloldhatatlan ellentétbe kerül a hittel. Luther Márton-ábrázolásának van egy ilyen markánsan kritikus éle is, mint ahogy „martinológiáját” egészében is körüllegli a Róma elleni polémia levegője.

A szentkultusz kritikájával Luther elsősorban az ígéhirdetéseiben foglalkozik. Számtalan alakban visszatérő gondolat, hogy a szentek tisztelete összeegyeztethetetlen az igaz hittel, Krisztus váltságművével és Isten parancsával (31. kép). Hogy milyen dogmatikai megközelítést alkalmaz Luther, az függ a konkrét kontextustól, de minden esetben azt láttatja, hogy a szentek tisztelete a teológia tárgyának lényegével áll antagonisztikus viszonyban. A negatív példák között Márton is sokszor előkerül, jellemzően egy-egy bővebb lista részeként.⁵⁸

Felbukkanhat a neve a túlbujánzó késő középkori ünnepeket kifogásoló listán⁵⁹ vagy a szentek javára tett felajánlásokat kárhóztató felsorolásban⁶⁰

⁵⁴ WA 2:232.2–10 (*Resolutio Lutheriana super propositione XIII. de potestate papae*, 1519); 2:652.33–34 (*Contra malignum I. Eccii iudicium M. Lutheri defensio*, 1519).

⁵⁵ Vita 9 (= 2016, 45–46. o.); *Leg. aur.* 166 (= 1990, 271. o.).

⁵⁶ Vö. SCHÄFER 1897, 412–417. o.

⁵⁷ Ep. 2 (= 2016, 79–80. o.); *Leg. aur.* 166 (= 1990, 275. o.).

⁵⁸ WA 1:412.18–19 (vö. 62. jz.); 25:510.32 (vö. 63. jz.); 31^{II}:322.15–17 (vö. 64. jz.); 34I:40.8–10 (vö. 68. jz.); 34^{II}:410.2 (vö. 60. jz.); 36:146.15 (vö. 67. jz.); 37:324.5 (vö. 69. jz.); 37:578.14 (vö. 66. jz.).

⁵⁹ WA 30^{II}:350.10, 351.21 és 252.5 (*Vermahnung an die Geistlichen versammelt auf dem Reichstag zu Augsburg, Anno 1530*), vö. LMM 6:56, 104. sz. (*Intés az ágostai birodalmi gyűlésen egybegyűlt papokhoz*).

⁶⁰ WA 34^{II}:410.2 („Predigt am 24. Sonntag nach Trinitatis”/98. sz., 1531. nov. 19.).

21. kép. Szent Márton praeálkál (festett üvegablak, 1220 k.), Chartres, a Notre Dame-székesegyház Szent Márton-ablaka (2021. panel)

22. kép. Szent Márton albengai miséje (táblakép, 1490 k.). Budapest, Magyar Nemzeti Galéria. Ismeretlen helyről származó oltárszám ünnepi oldala. Jean Beleth (fl. 1135–1182 k.) nyomán a *Legenda aurea* kiegészítette Sulpicius történetét a Szent Márton csupasz karját eltakaró angyalokkal. Ez a változat terjedt el a képi ábrázolásokban.

(22. kép).⁶¹ Korán megjelenik azonban az az alapgondolat, hogy a szentek tisztelete voltaképpen bálványimádás, mert a teremtőtől a teremtményhez fordul. Luther már 1516 nyarán, a tízparancsolatot magyarázó nagy hatású korai prédikációsorozatának elején meglehetősen ironikusan említi Mártont mint az első parancsolattal összeegyeztethetetlen szentkultusz példáját.⁶² Ez a teológiai álláspont a következő évtizedekben is meghatározó marad. A szenteknek tett fogadalom bálványimádás és istentagadás – figyelmezteti hallgatóit az 1520-as évek végén,⁶³ és a példák között szerepel a Mártonnak tett fogadalom is. Nem sokkal később pedig az ószövetségi bálványimádással állítja párhuzamba a szentekre hagyatkozás kortárs gyakorlatát.⁶⁴ Amíg a szentek csak követendő példaként szolgáltak – mondja a '30-as évek közepén –, nem volt semmi baj,⁶⁵ de aztán ebből az ígéretes kezdetből bálványimádás nőtt ki, és egészen elszaporodtak a védőszentek – Márton is ezek közé tartozott. Végül annyira elburjánzott a kultuszuk, hogy Jézus helyére tolokodtak, és Krisztus egészen elfelejtődött⁶⁶ (23. kép).

Ahogy az utolsó példa jelzi, ebben az időszakban már egy kicsit más hangszerelemben szólal meg egy, az előzőhöz nagyon hasonló motívum. Az 1530-as években Luther gyakran beszél arról, hogy a szentek tisztelete nem fér meg Krisztussal. A kettő szembeállítása különbözteti meg a „pápaság korát” a reformációval elérkezett új korszaktól. Most már Krisztusról szólnak a prédikációk, korábban viszont minden szükségnek megvolt a maga szentje, köztük Márton is.⁶⁷ Krisztus az egyetlen tanító, az pedig a hit ellentéte, ha a szentekhez – köztük Mártonhoz – menekülünk.⁶⁸ Hasonlóan, a helyettes szenvedés egyedül Krisztusé. Csak róla mondható el, hogy értünk szenvedett. Egyetlen szent, így Márton sem szenvedett többet, mint amennyire bűnös volt, hogy elkérhessük tőle a „maradékot” mint érdemet.⁶⁹ A halálfélelem

23. kép. Madonna Szent Mártonnal és Szent Ferencsel (freskó, 18. sz.). Gorino, az egykori Szent Márton-plébániatemplom

⁶¹ *Leg. aur.* 166 (= 1990, 273–274. o.); vö. *Dial.* 2.1–2 (= 2016, 135. o.).

⁶² WA 1:412.18–19 (*Decem Praecepta Wittenbergensi predicata populo*, 1518).

⁶³ WA 25:510.32 (*Predigten über das 3. und 4. Buch Mose*, 1527/1528; „[Dominica XXIII.] A prandio”/31. sz., 1528. nov. 15.).

⁶⁴ WA 31¹¹:322.15–17 (*Vorlesung über Jesaias*, 1527–1530).

⁶⁵ Ez az álláspont jelenik meg az Ágostai hitvallásban is (CA 21 = 2008, 37. o.).

⁶⁶ WA 37:578.6–17 („Predigt am 22. Sonntag nach Trinitatis”/66. sz., 1534. nov. 1.). Az idővel élesedő kritika jól érzékelhető, ha összevetjük ezt a szakaszt egy korai ígéhirdetésével, ahol az óvatos intés már megjelenik (a szentek például és vigasztalásunkra adtak, de nem közbenjárókul, és nem azért, hogy bűneinket elhordozzák, és jócselekedeteiket nekünk átadják), de ennél erőteljesebb polémia még nem fogalmazódik meg (WA 9:422.1–7, 7. sz., 1519. nov. 11.).

⁶⁷ WA 36:146.13–147.2 („Predigt am Tage Annunciationis Mariä, nachmitags”/15. sz., 1532. márc. 25.).

⁶⁸ WA 34¹:40.8–10 („Predigt am Tage Epiphaniä”/4. sz., 1531. jan. 6.).

⁶⁹ WA 37:324.5 („Predigt am Sonntag Judika”/18. sz., 1534. márc. 22.).

ellen sem segít más, csak Krisztus. A hitetlenek kétségbeesnek a halál küszöbén, mert nem hisznek Krisztusban, és nem látják, hogyan lehetne megmenekülni a haláltól. Márton segítségül hívása nem használ semmit⁷⁰ (24. kép).

A nagy Galata-kommentárban Luther megint másként fogalmazza meg lényegében ugyanezt a központi gondolatot. Itt azt hangsúlyozza, hogy csak a hit és a kegyelem üdvözítenek, a törvény erre képtelen. Éppen ezért meg kell különböztetni a szerepüket. A szerzetesek tehetnek fogadalmakat, böjtölhetnek, sanyargathatják magukat, csak ne keverjék össze a dolgokat, és ne mondják, Isten előtt ezek igazítanak meg. Ne tulajdonítsanak Szent Mártonnak érdemeket.⁷¹

A szentkultusz elleni polémiaja részeként Luther tehát keményen bírálja Márton alakját. A szentek javára tett alapítványoktól és túlbujánzó ünnepeiktől kezdve a közbenjárásukon és segítségül hívásukon át az érdemeikkel való kereskedésig és Krisztus helyére tolokódásukig számos területen jelenik meg Márton negatív példaként. Ezen az sem sokat változtat, hogy a legtöbb esetben nem egyedülként kerül a széken, hanem több társával együtt. Nem a társaság védi meg Mártont a reformatori kritika életől, hanem magának a bírálóknak egy alapvető különbségtetele.

Kétségtelen, hogy a pestis elleni védelemért foglalkoztatott szentként Márton nem kap különösebben nagy jelentőséget (30. kép).⁷² Ha konkrétumot említ, Luther ezt a szerepkört osztja rá,⁷³ és ettől kicsit „mértetre vágott” alakja lesz a csodáiról híres hitvalló püspököknek, de a kultusz tárgyaként Luther egyszermind ki is vonja Mártont kritikájának a hatálya alól. Tárgyasulását nem őt magát hibáztatja. Nem ő tehet róla, hogy halála után így bánnak vele. Vagyis Luther következetesen megkülönbözteti és elválasztja Márton személyét és szerepét. Az utóbbit sok elmarasztalással illeti, de ezért a személyét nem teszi felelőssé. A szentéletű püspök – a hitből fakadó cselekvő szeretet példaképe – nem tehet arról, hogy későbbi korok hogyan használták fel őt (25. kép).⁷⁴ Azt, hogy a szentkultusz tárgyává vált, és imádkoznak hozzá, Márton elszenvedte. Ha ez vallási visszaélés, annak Tours püspöke nem elkövetője, hanem áldozata volt. Éppen ezért személyére a hozzá kapcsolódó erős kritika dacára sem vetül árnyék.

⁷⁰ WA 36:561.1–6 (*Das 15. Capitel der Ersten Epistel S. Pauli an die Corinther*, 1532; „Predigt am 21. Sonntag nach Trinitatis, nachmittags”/6. sz., 1532. okt. 20.).

⁷¹ WA 40:478.10 (*In epistolam S. Pauli ad Galatas Commentarius*, 1531/1535).

⁷² *Vita* 18 (= 2016, 56. o.); *Leg. aur.* 166 (= 1990, 272. o.).

⁷³ WA 1:412.18–19 (vö. 62. jz.); 25:510.32 (vö. 63. jz.); 36:146.15 (vö. 67. jz.); 37:578.14 (vö. 66. jz.). A *Magyar Katolikus Lexikon* szerint „oltalmát kéri gyermekbajok, orbánc, gennyes betegségek idején” (DIÓS 2003, 759. o.), de a pestist ez a szócikk nem említi.

⁷⁴ *Leg. aur.* 166 (= 1990, 275. o.).

24. kép. Szent Márton trónon (kódexlap, 12. sz. vége). Mainzi pontifikálé, fol. A^v (Párizs, Francia Nemzeti Könyvtár, Ms. Latin 946). A szent előtt Keresztély mainzi érsek térdel.

25. kép. A tours-iak ellopják Szent Márton holttestét (festett üveglablak, 1300 k.). Tours, a Saint Gatien-székesegyház Szent Márton-ablaka (204/B6. panel). Márton püspököt nem otthon, hanem (mint Márton doktort) egy békéltető úton, Candès-ban érte a halál. A későbbi hagyomány szerint Poitiers és Tours azonnal összeveszett elfertőzésének jogán. A vitát – csellet – végül az utóbbi nyerte meg.

26. kép. Szent Bereck parazsat visz Szent Márton sírjához (tempera, fa, 1483). Budapest, Magyar Nemzeti Galéria. A cserényi (ma Čerín, Szlovákia) Szent Márton-templom egykori főoltárának hétköznapi oldala. A sértetlen palást, amelyet nem égetett ki a parázs, Bereck ártatlanságát bizonyította egy hamis váddal szemben.

Esendő keresztény

Van azonban egy terület – és ez a negyedik fontos mozzanata a Luther által megrajzolt Szent Márton-képnek –, ahol a reformátor nem bánt ilyen kesztyűs kézzel az alakjával. A priscillianus epizód kapcsán Márton doktor esendő kereszténynek mutatja Márton püspököt (28. kép).⁷⁵

Priscillianus avilai püspököt szigorú aszkézise miatt ellenlábasai eretnekéggel vádolták meg, és császári közreműködéssel 385-ben kivégeztették, majd követői ellen is üldözést szítottak. Ebben a nehéz helyzetben Márton az uralkodó nyomásának engedve átmenetileg – és tulajdonképpen színleg – úrvacsorai közösséget vállalt azokkal a püspökökkel, akik császári segédlettel próbálták elpusztítani a hispániai priscillianusokat.⁷⁶ Márton a fenyegetett keresztények megmentése motiválta, de a konkrét ügyben jobb meggyőződése ellen cselekedett, és a kompromisszum később komoly lelkiismereti problémát okozott számára. Az említett epizód után az antipriscillianusokkal már nem vállalt oltárközösséget.⁷⁷

A konfliktus a kor egyik nagy, megosztó egyházpolitikai élménye. Sulpicius Severus meglehetősen részletesen tárgyalja Márton ezzel kapcsolatos szerepvállalását,⁷⁸ a *Dialógusokat* egyébként sokat idéző *Legenda aurea*-ba azonban nem került be a történet, és képzőművészeti ábrázolását sem találtam.⁷⁹ Késői prédikációiban Luther többször is felidézti az epizódot. Egy 1536 őszi igehirdetésben a Kolossébeliekhez írt levél eleje kapcsán Isten akaratának megismeréséről beszél, és az ördög ez elleni mesterkedéseiről. Ebben a kontextusban utal – negatív példaként – a történetre. Márton kapott ugyan bőven isteni bölcsességet, ezúttal azonban cserbenhagyta az

⁷⁵ *Dial.* 2.5 (= 2016, 141–142. o.); *Leg. aur.* 166 (= 1990, 272. o.).

⁷⁶ Márton maga sem támogatta Priscillianus mozgalomát, de elfogadhatatlannak tartotta a világi hatalom beavatkozását a hit dolgaiba. A konfliktus, amelyet az első, keresztények által elkövetett keresztényüldözésként tart számon az egyháztörténet-írás, az állam és egyház viszonya szempontjából is kulcsfontosságú korai epizód.

⁷⁷ Vö. *Dial.* 3.11–13 (= 2016, 172–177. o.).

⁷⁸ A *Dialógusokon* kívül a *Krónikájában* is említi az affért (*Chron.* 2.46–50 = MPL 20:155–158). Ez az egyetlen alkalom, hogy Márton neve felbukkan ebben a műben (vö. Dejsics Konrád in: *Dial.* 11, 160. jz. = 2016, 198–199. o., ahol a Mártonra vonatkozó rész [*Chron.* 2.50 = MPL 20:157D–158A] magyar fordítását is közli). A témához magyarul lásd SPÄT 1998 és HORVÁTH 2004.

⁷⁹ Vö. *Vita* 20 (= 2016, 57–59. o.); *Leg. aur.* 166 (= 1990, 273. o.).

27. kép. Szent Márton püspök (festett üvegablak, 1301–1304 k.). Exeter, a Szent Péter-székesegyház nagy keleti ablaka

28. kép. Simone Martini: *Szent Márton látogatása Valentinianus császárnál* (freskó, 1320–1325). Assisi, a Szent Ferenc-bazilika Szent Márton-kápolnája. Sulpicius több epizódját is rögzít, amelyek a császári udvarban játszódnak. Ezek közül csak azok épültek be az ikonográfiai hagyományba, amelyekben Márton valamilyen formában fölénybe kerül az uralkodóval szemben. Ebben a történetben a kellelten császár feneké alatt kigyulladt a trón, így kényszerítve rá Valentinianust, hogy megadja a fizetleletet a szentnek.

értelme, mert hagyta magát rábeszélteni, hogy beengedje az eretnekeket az egyházba. Utóbb persze felismerte a tévedését, és keservesen megsiratta.⁸⁰ Egy nyolc évvel későbbi prédikáció hasonlóan vázlatosan őrizte meg Luther gondolatmentét a priscillianus epizódról,⁸¹ de a párhuzam a két utalás között így is felismerhető. Márton az eretnekek ellensége volt, mégis engedett velük kapcsolatban – aztán egy angyalnak kellett vigasztalnia (ti. amikor felismerte hibáját).⁸² Márton mellett ebben a szakaszban felbukkan Dávid és Péter – híres bűnösök –, és ugyanez a tágabb összefüggés jelenik majd meg egy Luther életének utolsó évéből ránk maradt ígéhirdetésben is. A bűn először édesnek tűnik, de amikor felismerjük a súlyát, könnyen kétségbeeséshez vezet, ami az ördög munkája, és csak Isten ígéje őrizhet meg bennünket tőle. Erre példa Dávid és Péter mellett Márton is.⁸³

A priscillianus epizód Szent Mártonra nézve – legalábbis hagiográfiai szempontból – tulajdonképpen meglehetősen kínos. Sulpicius siet is megmagyarázni a történet elején, miért kerülhetett bele a könyvébe, illetve mire kell figyelni az értelmezésekor: „A történetben az a csodás mozzanat, hogy szemtől szembe szólott hozzá [Mártonhoz] egy angyal”⁸⁴ (29. kép).⁸⁵ Az isteni küldött pedig viszonylag könnyen és pragmatikusan fel is menti a püspököt. „Múltán emészted magad, Márton – így az angyal, aki a történetek miatt őrlődő püspöknek megjelent –, ám lehetetlen volt máshogy kikeveredned ebből a helyzetből. Szedd össze erőt, újítsd meg kitartásodat, különben nemcsak hírnedved, hanem lelked üdve is veszélybe kerül.”⁸⁶

A reformátor azonban szigorúbb Márton püspökhöz, mint az egykori tanítvány, de mindenképpen erőteljesebb értelmezést ad a történeteknek. Luther az angyali közvetítéssel érkező isteni végzésből ítéletet,

nem felmentést olvas ki. A „máshogy nem lehetett” nem igazolja Mártont. Luther kritikájának – amennyire ez a tágabb kontextusból rekonstruálható – éppen az az alapja, hogy ez a fajta mérlegelés az ész szava, aminek itt nincs helye. Márton megingásának – sőt bukásának – oka, hogy a hit dolgaiban túlzottan hagyatkozott az értelmére. De a bűnt elítélő Isten a bűnösnek kegyelmet hirdet: így értelmezi Luther a megújulásra való angyali felszólítást, amely nélkül Márton üdvössége is veszélybe kerülne. Márton ezt a kegyelmet elfogadta, és ezzel el is nyerte a bűnbocsánatot (32. kép).

A reformátor utolsó nagy egyetemi előadás-sorozatában visszatérően felbukkan egy epizód a Márton-legendáriumból,

⁸⁰ WA 41:718.14–20 („Predigt am 24. Sonntag nach Trinitatis”/45. sz., 1536. nov. 26.).

⁸¹ Ezeket a prédikációkat nem adták ki Luther életében, csak gyorsírással lejegyzéssel maradtak ránk. A vázlatosság legalább részben ennek a hagyományozásnak a következménye.

⁸² WA 49:521.36–39 („Reihenpredigt über 1. Tim 1,15”/28. sz., 1544. júl. 22.).

⁸³ WA 49:705.14–707.3, vö. 705.36–707.24, 708.9–15 („Predigt am Sonntag Quasimodogeniti, in der Schloßkirche gehalten”/8. sz., 1545. ápr. 12.).

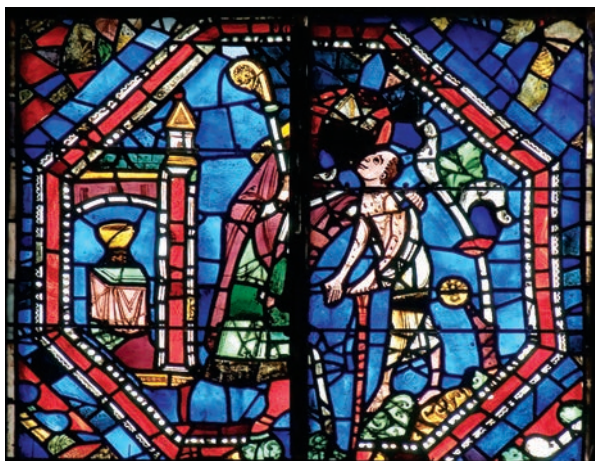
⁸⁴ *Dial.* 3.11 (= 2016, 172. o.).

⁸⁵ *Vita* 19 (= 2016, 57. o.).

⁸⁶ *Dial.* 3.13 (= 2016, 177. o.).

29. kép. Szent Márton leesik a lépcsőn, de egy angyal megmenti [festett üvegablak, 1300 k.], Tours, a Saint Gatien-székesegyház Szent Márton-ablaka (204/B5, panel). Sulpicius szerint az angyal nem az esést akadályozta meg, csak utóbb csodálatos módon segítette a gyógyulást.

30. kép. Szent Márton megcsókol egy leprást Párizs kapujánál (festett üvegablak, 1210 k.); Angers, a Saint Maurice-székesegyház Szent Márton-ablaka (104a/5. panel) – Ez, a katedrális két, hasonló témájú ablaka közül a régebbi eredetileg a nyugati oldalt díszítette, de 1836-ban, majd 1910-ben ismét áthelyezték, aminek során a jelenetek sorrendje is összekuszálódott, és az egyes panelek darabjai is sérültek.

31. kép. Szent Márton-herma (aranyozott ezüst és réz, zománc, 14. sz.). Párizs, Musée de Louvre – A Soudeilles-ből származó fejrekltytartó valószínűleg Avignonban készült.

amelyben ugyan nem a püspök maga jelenik meg esendő keresztényként, de amely tematikusan ide kapcsolható. Amikor az ördög azért gyalázta Mártont, mert visszafogadott kolostorába „olyan megtérő testvéreket, akik egykor különböző tévtanokhoz csatlakoztak, s elvesztették a kereszttség kegyelmét”, a püspök „ezen szavakkal kiáltott rá: »Hogyha te, nyomorult, felhagynál az emberek üldözésével, és megbánnád tetteidet legalább most, amikor közel van az ítélet napja, én – igazán bízva az Úr Jézus Krisztusban – irgalmat adnék neked«⁸⁷ (33. kép). Márton doktor egyetért Márton püspökkel. Az őszintén megbánt bűnököt – még a sátánét is – Isten feltétel nélkül megbocsátja.⁸⁸ Az esendő keresztények számára csak a bűnbánat és a bűnbocsánat elfogadása jelenthet kiutat.

Mint megtévelyedett társai, maga Márton püspök is ember volt, tehát el is bukott. De utólag felismerte bűnét, megbánta azt, és elfogadta a bűnbocsánatot. Azzal, hogy nem esett kétségbe, mint Saul és Júdás, hanem hitt a kegyelem evangéliumának, Dáviddal és Péterrel együtt megint csak a hitből élő igaz keresztény példája lett.⁸⁹ Ezzel körbeértünk, mert a negyedik gondolatkör végén visszatértünk a Márton-portré első vonásához.

Szent Márton alakja Luthernél

Tours-i Szent Márton arcképe, amelyet Luther megrajzol, sok apró mozzanattól áll össze, de ezek a széttagoltság dacára, a keletkezési idő és a műfajok különbözősége ellenére konzisztensen illeszkednek egy nagy rajzolatba: abba a képbe, amely a reformátorban élhetett névadó szentjéről. A reformátor Szent Mártonban elsősorban nem is az ígét hirdető és Istent egész életével alázasatosan szolgáló püspököt, hanem az ígével és hitből élő – és hitét cselekvő szeretetben kifejező –, mégis esendő, de a bűnbocsánatból megújulni tudó keresztény testvér példaképét állította elének.

Ez a kép szerkezetében nyilvánvalóan stilizált. Bár tartalmaz olyan vonásokat is, amelyeket nagyon is emberinek érzünk, nemcsak hagiografikus forrásanyagból építkezik, hanem maga is egy teológiai koncepció mentén alakul, és a reformatori teológia számos meghatározó elemét tartalmazza. Központi szerepet kap benne a hit, az Isten ígéje és az ige hirdetés. Antropológiája a *simul iustus et peccator* paradoxonán alapul, etikája pedig a „jó fa terem jó gyümölcsöt” elvi alapvetéséből építkezik, és persze a *theologia crucis*

⁸⁷ *Vita* 22 (= 2016, 61. o.); vö. *Leg. aur.* 166 (= 1990, 273. o.).

⁸⁸ *WA* 42:133.40–134.3, 203.15–19, 44:501.15–21 (*Genesisvorlesung*, 1535–1545).

⁸⁹ Vö. 83. jz.

32. kép. Angyalok vizik Márton lelkét Krisztushoz (festett üvegablak, 1220 k.), Chartres, a Notre Dame-székesegyház Szent Márton-ablaka (2038. panel)

33. kép. Szent Márton és az örög (festett üvegtábla, 1437 k.), York, St. Martin le Grand-templom

alpvonalait is felismerhetjük benne. Mindezekén túl a kép egésze a szentekhez való új viszonyt is példaértékűen mutatja meg.

Luther nem egy történetileg hiteles Szent Márton-képet kísérel meg rekonstruálni, hanem éppen fordítva dolgozik (34. kép). A – történetileg hitelesnek elfogadott – legendáriumból emeli ki azokat a részleteket, amelyek alkalmasak arra, hogy saját reformátori mondanivalóját illusztrálják. Hogy Luther Szent Márton-képe, amelyet ebben a tanulmányban megkíséreltem rekonstruálni, stilizált és – történelmi értelemben – többet árul el Márton doktróról, mint Márton püspökről, az egyáltalán nem meglepő, és nem is baj. Azt jelzi, hogy Luther úgy tekintett nagynevű elődjére, mint annak a Krisztusra figyelő és kegyelemből élő hiteles egyházi hagyománynak a megtestesítőjére, amelyet a reformáció újra felfedezett és magáénak vallott (35. kép).

Felhasznált irodalom

Rövidítések

- CA = *Ágostai hitvallás*. Szerk. Reuss András. Luther Kiadó, Budapest, 2008. (Konkordiakönyv. A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai 2.)
- Chron. = Sulpicius Severus: *Chronicorum, quae vulgo inscribuntur Historia Sacra, Libri duo*. In: MPL 20:95–160.
- Dial. = *Gallus avagy Dialógusok Szent Márton csodáiról*. Ford. Dejcsics Konrád. In: SEVERUS 2016, 91–184., 189–201. o.
- Ep. = *Levelek*. Ford. Borián Előd et al. In: SEVERUS 2016, 71–90., és 187–189. o.
- Leg. aur. = Jacobus de Voragine: *Legenda aurea*. Szerk. Madas Edit, ford. Bárczi Ildikó et al. Helikon, Budapest, 1990.
- LMM 8 = *D. Luther Márton művei. A reformáció négyszázados fordulójának örömneműjére és emlékezetére*. Szerk. Masznyik Endre, ford. uő et al. 1–6. köt. Luther-Társaság, Budapest–Pozsony, 1904–1914.
- LVM 8 = *Asztali beszélgetések*. Szerk. Csepregi Zoltán. Luther Kiadó, Budapest, 2014. (Luther válogatott művei 8.)
- MBW = *Melanchthons Briefwechsel: Kritische und kommentierte Gesamtausgabe*. Szerk. Heinz Scheible et al. 1–12. köt. Frommann-Holzboog, Stuttgart – Bad Cannstatt, 1977–.
- MPL = *Patrologiae Cursus Completus. Series Latina*. Szerk. Jacques Paul Migne. 1–221. köt. Párizs, 1844–1864.
- Vita = *Szent Márton élete*. Ford. Borián Előd – Reichardt Aba. In: SEVERUS 2016, 31–69., 185–187. o.
- WA = *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*. 1–73. köt. Böhlau, Weimar, 1883–2009.
- WA Br = *D. Martin Luthers Werke. Briefwechsel*. 1–18. köt. Böhlau, Weimar, 1930–1985.
- WA TR = *D. Martin Luthers Werke. Tischreden*. Szerk. Karl Drescher. 1–6. köt. Böhlau, Weimar, 1912–1921.

34. kép. Eric Gill: Szent Márton, imádkozz éretünk! (féldombormű, 1924). Oxford, Champion Hall. Szent Márton 1. világháborús lovassági tiszt alakjában jelenik meg, a koldus pedig Martin D'Arcy (1888–1976), a Jezsuita Ház műgyűjtő igazgatójának vonásait viseli.

35. kép. Martin Schongauer: Szent Márton és a koldus (rézmeetszet, 1480 k.). Braunschweig, Herzog Anton Ulrich Múzeum

Hivatkozott művek

- BRECHT, Martin 1993. *Martin Luther: His Road to Reformation, 1483–1521*. Ford. James L. Schaaf. Fortress, Minneapolis.
- DIÓS István 2003. Márton, Tours-i, Szt. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. Szerk. uő és Viczián János. 1–17. köt. Szent István Társulat, Budapest, 1993–2014. 8:759–762.
- HORVÁTH Emöke 2004. Priscillianus esete Maximus császárral és Ambrus püspökkel. *Publicationes Universitatis Miskolcensis: Sectio Philosophica* 9. évf. 3. sz. 67–81. o.
- JAKAB Attila 2010. Sanchez, Sylvain Jean Gabriel: Priscillien, un chrétien non conformiste [recenzió]. *Egyháztörténeti Szemle*, 11. évf. 4. sz. 147–156. o.
- KÁPOLNAI Iván – SZÁVAI Tamás 2010. Pannóniai Szent Márton és tiszteletének emlékei a Kárpát-medencében. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 22. évf. 1–2. sz. 21–33. o.
- LŐRINCZ Zoltán 2014. *Szent Márton, Savaria szülötte*. 2. kiad. B. K. L., Szombathely.
- LUTHER, Márton 2006. *A szolgálai akarata. De servo arbitrio, 1525*. Ford. Jakabné Csizmazia Eszter – Weltler Ödön – Weltler Sándor. 2., jav. kiad. Magyarországi Luther Szövetség, Budapest.
- MAGYAR Zoltán 2008. *Pannónia védőszentje. Szent Márton a magyar kultúrtörténetben*. Kairosz, Budapest.
- OERTEL, Georg 1899. *Vom jungen Luther. Beiträge zur Lutherforschung*. Cramer, Erfurt.
- SCHÄFER, Ernst 1897. *Luther als Kirchengeschichtler. Ein Beitrag zur Geschichte der Wissenschaft*. Bertel, Gütersloh.
- SEVERUS, Sulpicius 2016. *Szent Márton. Élete. Levelek. Dialógusok*. Szerk. Dejsics Konrád. Pannonhalmi Főapátság – Bencés Kiadó, Pannonhalma.
- SPÄT Eszter 1998. Priscillianus tanai az egyházatyák tükrében. *Antik Tanulmányok*, 42. évf. 1–2. sz. 137–152. o.
- STAATS, Reinhart 1985. Ist Zwingli älter als Luther. *Zwingliana*, 16. évf. 470–476. o.
- SZÁVAI TAMÁS 2014. *Szent Márton tisztelete a Magyar Királyság történetében*. Répcelaki Szt. István Király Plébánia, Répcelak.
- SZELESTEI N. László, szerk. 2016. *Barokk kori prédikációk és népelemek Szent Márton püspökről*. MTA – PPKÉ Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest.
- Szent Márton (316–397) emléke. Konferencia halálának 1600. évfordulója alkalmából*. Szombathely, 1997. április 22. Savaria University Press, Szombathely, 1999.
- TÓTH Endre 2007. Szent Márton lúdja. *Vasi Szemle*, 61. évf. 643–656. o.
- ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs 2016. Szent Márton-patrocíniumok a középkori Vas vármegyében. In: Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs (szerk.): *Via Sancti Martini. Szent Márton útjai térben és időben*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest. 119–136. o.
- ZSÁMBÉKY Monika (szerk.) 2008. *Szent Márton kultuszának közép-európai emlékei. Szombathelyi Képtár, 2008. november 6. – 2009. február 22.* Szombathelyi Képtár, Szombathely.
- ZSÁMBÉKY Monika (szerk.) 2009. *A Szent Márton-kutatás legújabb eredményei. Konferencia*. Szombathelyi Képtár, Szombathely.

István László teológus, irodalomtörténész. Az ELTE-n angol szakos egyetemi diplomát, majd bölcsészdoktori címet, a Harvard Egyetemen pedig vallástudományi képesítést, majd teológiai doktori fokozatot szerzett. Tanított a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen és a Semmelweis Egyetemen, jelenleg az állami Reformáció Emlékbizottság tudományos tanácsadója és óraadó a Károli Gáspár Református Egyetemen. Kutatási területe Milton és a 17. századi angol költészet, illetve a német reformáció teológiatörténete a 16. században. A kelenföldi gyülekezet tagja.

Turai Laura

Ne hagyj...

Húzd le homlokomról ezerévek hínárhomályát

Gyomláld ki örök ágyamból a hideg vasak lassú ostromát

Ne hagyj, mikor végtelen keringők tűvé hegyezik az idegek
lágú tengelyeken csüngő végződéseit

Kérd meg a tagadás tékozló királyát
sodorja palástja pórusainak
véres vermébe tikkasztó seregét

S várd meg velem, míg nevem indigókék álomba merül
ha borzaszt a kereszt utolsó perce –

Árnyak

Ne hidd el, hogy nincs itt
lépte tépi a napfényt
az árnyon halhatatlan
lángocska lobban érte
csak suttog a képzelettel
lágyan amíg a lények
állnak napvigyázban!
mért nem szárnyal a lélek?
a fagyos csigaházban
csak ének, ének, ének
Röpülj az alvilágba
Onnan jön a halk ének
Fülkagyló légy és lárva
Az árnyak visszatérnek!

Kertész Eszter

Istenképeim

(az anya)

Paradicsomból kiűztél,
a sírásról leszoktattál.
Szomjúsággal, vacogással
bárcsak öledbe visszavennél.

(az apa)

Országnyi íróasztalodnál
vagy világnyi kertedben
szüntelenül munkálkodsz.
Kezedben toll, metszőolló: rend lesz.

(a testvér)

Közös nyelv, közös asztal,
mi anyánk, mi apánk:
közös kezdet. Véresen komoly
közös játék: élni tanítasz.

(a szerelmes)

Újjászültél: most ismerem magamra.
Szerelmed alkotott meg.
Forró leheleted lobbantott lángra.
Eleven vagyok. Látod: jó. Gyönyörködsz.

(a gyermek)

Ha befogadlak, többé nincs menekvés.
Ki kié? — mindegy.
Testem, vérem fogyasztod.
Vágyam, félelmem: megnősz.

(a barát)

A bármikor folytatható mondatok
és félszavak gyönyörúsége.
Hűség, szabadság egymás mellett.
Mellettem
vagy.

Utazások

Vissza

Hiába megyek vissza.
Az elvadult teleknek,
göcsörtös körtefáknak
semmi köze a gyerekkori kerthez.
A gyerekkori táj
léptéke és horizontja más.
Letűnt birodalma
csak befelé haladva
deríthető fel –
ha egyáltalán

Július, halálhónap

fogja magát, meghal
Péter, Tamás, János
csak néhány név
a legfrissebb névsorból
akik felvételt nyertek
örök tanítványok

Füldő

egyetlen kerek tökéletes medence
és benne a víz s a szó
elég
hogyan tudjam: nincs mitől félni

Gyógyuló

A győzelmeket szeretjük, a diadalokat,
a biztos fölényt, mely tán a létünknek okot ad.
Pedig mennyi szégyent, hiányt, sebet takar
minden győzelem és minden diadal...

Mikor a lábadozás az időből kivált,
csupán egy ágy, egy bögre s egy ablak a világ,
mégsem szűkös a tér az ágytól a falig,
hol az erőtlennek az erő adatik.

És nem kell diadal, és nem kell győzelem,
csak pásztázzon a fény testemen, lelkemen,
és szavam legyen, s legyen térdelni térdem:
ne kelljen szemernyi dicsőség, se érdem.

Laborczi
Dóra –
Liszka
Viktor
Gábor

A teremtés sáfárai

Peter Singer utilitarista bioetikájának keresztény szempontú áttekintése

Peter Singer professzor korunk egyik leginkább megosztó és tabukat előszeretettel döntögető gondolkodója. Az ausztrál származású, de amerikai területen is alkotó Singer a Melbourne-i Egyetem filozófiaprofesszora, valamint a Princeton professzora is az alkalmazott etika, bioetika területén.

Szekuláris etikai megközelítése az utilitarizmus felől vizsgálja az állatok és emberek különböző szempontokból tárgyalható jogait, illetve az emberiség jelen állapotából következő, szerinte szükségszerű haladási irányát. Ezek a gondolatai nagy port kavartak világszerte, különösen, amikor szisztematikusan összefoglalta őket az *Animal Liberation* című művében 1975-ben, majd a *Practical Ethics* címűben 1979-ben.

Mindazonáltal érdekes és talán előremozdító vitákat indított el, és részt is vett bennük szintén szerte a világon, kivéve a német ajkú területeket, amit azért említünk külön, mert bár Singer véleményalkotása más tájékokon is hangos kritikával találkozott, de fontos dialógusokat indított el, e helyütt – Németország, Svájc, Ausztria – a fölháborodás a legtöbb fórumot, párbeszédet és előadást konkrétan ellehetetlenítette. Ennek köze lehet e dolgozat témaválasztásához is.

A professzor a *Practical Ethics* második kiadásának (1993) előszavában maga ír arról, hogy a legtöbb felkérést, meghívást német nyelvterületen az ottani fölháborodás mértéke miatt kellett lemondania. Ennek okaként igen empatikusan először azt hozza fel, hogy a második világháború és a náci mozgalom borzalmi után ocsúdó Németország számára az emberi élet védelme többé nem lehetett vita tárgya, még elméletileg sem. A múltjával megküzdött és önmagával számot vetett társadalom számára ez visszalépés lenne oda, ahová soha többé nem akar lépni. Így az eutanázia vagy az állati és emberi jogok összehasonlítása tabu, amelyet érinteni sem lehet. Ez teljesen érthető.

Azonban itt elhelyezhetjük azt a hozzáadódó szempontot is, hogy az említett svájci és német területek – a világháború eseményeit mint messzire vezető és a dolgozat tárgyához képest talán kevésbé fontos tényezőket most figyelmen kívül hagyva – alapállása a protestantizmus etikájában gyökerezik. Ez érdekessé teheti azt, ahogyan átgondoljuk az ottani tiltakozásokat, a konferenciák létre nem jöttét, akár a genfi, akár a wittenbergi irányzatát tekintjük a reformációnak. Emellett nyilván evangélikus teológusként e sorok szerzői is felismerhetnek bizonyos gondolati mintázatokat akkor, amikor Peter Singer bioetikáját veszik górcső alá.

Erre szükség is lehet akkor, amikor a professzor nagy figyelmet kapott gondolatmenetei közül szóba hozzuk a személy fogalmát, amelyet még az e tekintetben máig dinamikus alakuló keresztény véleménytől is meglehetősen eltérően használ. Az emberi újszülöttet például nem tekinti személynek, és azt mondja, hogy bizonyos esetekben más élőlénynek több joga van az élethez, mint az újszülöttnak. Érthető módon ez a gondolat markáns válasza készíti a keresztény antropológián rendszerezett etikai fakultást.

Keresztény antropológiai vázlat az ember- és állatfogalmak szerint

Mielőtt rátekintünk erre a kérdéskörre, sietnünk kell leszögezni, hogy Peter Singer etikai látásmódja a kereszténységgel kapcsolatban elég egyértelmű. Gyakorlati etikájának bevezető része után, az etikáról általában írottakban így fogalmaz: „Embertársaink megfigyelése a mindennapokban világosan mutatja, hogy az etikus viselkedéshez nincs szükség arra, hogy higgyünk a mennyben és pokolban.” (SINGER 1993, 4. o.)

Valóban nehéz kétségbe vonni, hogy a hitet és Isten kinyilatkoztatásait nem ismerő emberek is képesek etikusan viselkedni, élni. Hogy az ilyen ethosz milyen alapelemekből épül fel, az azonban mégsem mindegy. A keresztény emberképben az ember maga kitüntetett helyet foglal el, és e státusa, istenképűsége sajátos etikai követelményekkel jár.

Biblikus megközelítésben a két teremtéstörténet abszolút közös jellemzője az, hogy Isten különös gonddal és odafigyeléssel teremtette meg az embert, ami miatt kiemelkedik az állatvilágból, amelyet azután rá is bíz: uralkodjatok. Ez az uralkodás azonban inkább pásztorolást jelent, amelyet etikai tartalmú elvárásként is értelmezhetünk az emberrel szemben.

Azzal, hogy Ádám és Éva esznek a tiltott gyümölcsből, képesek különbséget tenni jó és rossz között. Képletesen az erkölcsi értelemben való világra jövetelt ábrázolja itt a Szentírás, s ebből a szemszögből tekintve azt mondhatjuk, hogy bár nagy törés az Édenből való kiűzetés és a munka, a földdel való foglalkozás verejtékes volta, értéket is ad neki. A kiűzetés nem vonja vissza a teremtett világgal való felelősségteljes bánásmód elvárását, és az ebbéli nehézségek megadhatják annak becsületét, etikai értelemben vett súlyát is. A világhoz fűződő és abban az állatokkal, növényekkel is élő kapcsolatunk verejtékes munka jellege magát a kapcsolatot mélyíti el és teheti értékessé.

Az isteni hívás a teremtettség pásztorolására voltaképpen Isten munkatársává teszi az embert magát, ezzel is megerősítve annak kitüntetett voltát a világban, ugyanakkor a többi élőlény számára is biztosít bizonyos méltóságot. Azt, amely minden élőlénynek kijár élő és érző létükkel összefüggésben, és annak alapján, hogy mind Isten teremtményei.

Az Újszövetség és Jézus kapcsán pedig megkerülhetetlen a gyermekek evangéliuma: Jézus a gyermeki ártatlanságot nevezi meg az Isten országába való eljutás kritikus mértékévé. Ebből nem nagy lépés levonni azt a következtetést, hogy az újszülötteket megilleti a személyfogalom, amelyet Singer rendkívül sajátos módon gyakran elvitat tőlük.

Ugyanakkor a szegénységgel és a nyomorral kapcsolatos utilitarista nézőpontja mégis feltűnően hasonlít Jézusnak ahhoz a beszéd- és cselekvési modusához, amellyel az inkarnálódott Ige kifejezi önmagát, és egyértelműen az elesettek iránti abszolút együttérzést mint kategorikus erkölcsi imperatívuszt kommunikálja, ráadásul nem pusztán empatikus odafordulásban, hanem tevőleges, értelmes cselekedetekben is. Singer professzor számára azonban az arany szabály sem egy keresztény etikai platform, hanem az etikus magatartás voltaképp univerzális alapelve (uo. 11. o.).

Peter Singer és az állati jogok kérdése

Említettük, hogy az ausztrál filozófus bioetikai hovatartozása az utilitarista vonulathoz köti őt. Ennek jellemzője, hogy legfőbb jónak a boldogságot tartja. Azonban az emberek boldogság felé mozdító vágyai értelemszerűen különböznek, így rendkívül fontos, hogy különbséget lehessen tenni jó és rossz vágyak között, ily módon mozdítva elő az általános boldogságot (RUSSELL 1994, 637. o.).

Az általános boldogság joga Peter Singer szerint a nem emberi élőlényekre is szükségszerűen ki kell hogy terjedjen. A fentebb vázolt keresztény alapvetés szemszögéből e megközelítéssel kapcsolatban különösebb probléma nem merül föl. Sokkal inkább a viszonyrendszer, pontosabban a sajátos viszonylagosság az, ami visszásságot kelthet; erről a későbbiekben ejtünk szót.

Amennyiben az általános boldogság iránti vágy azt is jelenti, hogy érdeket érvényesítünk, akkor etikai szempontból sem mindegy, hogy ez az érdekérvényesítés kire és mire van hatással (SINGER 1993, 21. o.). Így az egyenlőség elvét, amely hihetetlen fontosságú lett például a rabszolgáság felszámolásánál, miért ne terjeszthetnénk ki az állatokra is? – teszi fel a kérdést Singer éppen az utilitarizmus egyik atyjára, Jeremy Benthamre való hivatkozással (uo. 56–57. o.).

Hiszen ha az általános boldogság elérése érdekérvényesítéssel jár, s ez tarthatatlanná válik az emberek valamely – például a rabszolgák – csoportjának szemszögéből, akiket addig állatokként kezeltek, akkor ugyanez vonatkozhat, sőt Singer szerint kell is hogy vonatkozzon az állatokra. Éspedig azért, mert ők is képesek a szenvedésre. Erre nem tekintettel lenni pedig elfogadhatatlan.

A szenvedésre való képesség – összekötve a boldogságra és élvezetre való képességgel – Singer professzor fő érve az egyenlőség elvének állatokra való kiterjesztésében. Úgy érvel, hogy aki vagy ami képes szenvedni és örömet érezni, még ha nem is képes emberi módon kommunikálni és értelmesen érvelni, érdekérvényesítési joggal rendelkezik. Például egy újszülött sem tud beszélni, de megilleti a jog, hogy szükségletei kielégüljenek, és ne részesüljön a kín érzésében. Singer azt mondja, hogy ugyanígy áll a dolog az állatokkal is.

Rendkívül érdekes argumentummal él, amikor arról ír, hogy az állati hús emberi fogyasztása voltaképp nem más, mint luxus. Az idevonatkozó kutatások azt bizonyították be, írja, hogy húsfogyasztásunk nem a túlélés, sem pedig az egészségünk fenntartása szempontjából nem elengedhetetlen, hanem élvezeti cikként fogyasztjuk, főleg azért, mert szeretjük az ízt.

A kifejezetten húsevésre szánt és tenyésztett állatokat olyan terményekkel etetjük, amelyeket mi magunk közvetlenül is elfogyaszthatnánk, ráadásul az ilyen állatok húsának csak egy részét tudjuk megenni.

Ha ehhez hozzávesszük azt is, hogy az industrializált jóléti társadalmak húsevőiről beszélünk legfőképp, akkor úgy áll a helyzet, hogy egy számottevő többség (elfogyasztásra szánt állatok) hoz áldozatot egy relatíve kis emberi érdekért. Márpedig az érdekek egyenlőségének általános elve ezt nem engedi meg (uo. 63. o.).

Amennyiben a szenvedésre való képesség azonos elbánást feltételez, akkor nem szabad elfelejteni, hogy a szerző siet megjegyezni: nyilvánvalóan eltér az ember és állat képessége a szenvedésre. Ráadásul nem csak a mentális különbségekből adódóan, amelyek az embert bizonyos körülmények között nagyobb szenvedés átélésére teszik képessé.

Ha azonos erejű ütést mérünk egy ló hátára és egy újszülöttére, az más mértékben okoz szenvedést, illetve sokkal nagyobb erővel kell fájdalmat okozni a lónak, hogy ugyanakkora szenvedést éljen át, mint a megütött újszülött. Ebből természetesen nem vezethető le az arra való jog, hogy lovakat üssünk, és Singer azt sem felejt el hozzátenni, hogy fájdalmas állatkísérletek alapjául sem szolgálhat ez az érvelés (uo. 59. o.).

Mindezekkel továbbra is egyetérthetünk. A probléma komplex és izgalmas, és világosan etikai jellegű. Ugyanakkor Peter Singer nem azon az alapon építi fel elgondolását, amelyen a keresztény etika nyugszik, tehát nem az emberi lét kitüntetett voltából eredezteti felfogását. Őszintén szólva zavarba ejtő az a gondolatkísérlete, amikor az emberi és állati fajok megnevezéseit a szerző emberi rasszokkal helyettesíti, ily módon érzékeltetve az érvelés elfogadhatatlan voltát úgy, ha az érvelés alapját képező egyenlőség elvét megtartjuk (SINGER 1989, 161–162. o.).

Peter Singer és az emberi jogok

Singer emberekről való gondolkodásának sarokköve hasonló ahhoz, ahogyan az állati hús fogyasztásáról szólva azt mondja, hogy az a luxuskonsumerizmus, ami mások kárára van, elfogadhatatlan. Úgy gondolja, hogy amikor anyagi jólétünk rendes elemeinek jó része olyasmi, amire nincs feltétlenül szükségünk, tehát luxus, akkor olyan morális csapdába kerülünk, amelyet elsősorban a nyomor és a szegénység irányából lehet megérteni (SINGER 1972, 234. o.).

Jézus feltűnő kiállása az elnyomottak és nyomorgók mellett megengedi a keresztény etikának, hogy ebben maximálisan egyetértsen a professzorral. A vita frontja az emberi élet kérdésében egyértelműen nem a tabudöntögető professzor szociális érzékenysége mentén nyílik meg, hanem sokkal inkább az emberi élet kezdetéről és személyfogalmáról alkotott véleményével kapcsolatban.

A *Practical Ethics* és a *Rethinking Life and Death* (1994) című munkáiban megfogalmazza: nem ért egyet azzal, hogy egy magzatot, embriót vagy megtermékenyült petesejtet személynek lehetne minősíteni. Ebből (is) következik számára, hogy az abortusz nem bűn, hiszen az ő értelmezésében nem minősül személynek egy olyan életforma, amely – még – nem képes fájdalmat érezni vagy terveket szőni a jövőjéről, valamint az ilyen életforma megtartása vagy eldobása voltaképp a szülők döntése, minthogy az ő magántulajdonuk.

Számára ellentmondásos, hogy amikor azt mondjuk, hogy az élet szent, akkor ezt valójában úgy értjük, hogy az emberi élet szent, mivel ha nem így értenénk, meglehetősen képmutató volna a disznóvágás és egyéb életek konzekvens, gond nélküli elvétele (SINGER 1993, 83. o.).

Azt kérdi: amikor rengeteg pénzért életben tartunk majdnem teljesen életképtelen újszülötteket, miközben szemernyi kétség nélkül elveszünk a kísérleti állatok, a levágásra szánt birkanyájak és a kóbor kutyák életét, akkor döbbenetes kontrasztba ütközünk: mi igazolja az ilyen megkülönböztetést? (Uo. 85. o.)

Singer különbségtétele a személy fogalmával kapcsolatosan magán az emberi léten belül húzódik. Idéz egy protestáns teológust, Joseph Fletchert, akinek az emberi mivolthoz kapcsolódó feltételeiből messzemenő következtetéseket von le. Ezek az indikátorok a következők: öntudat, önkontroll, múlt- és jövőérzelem, a másokhoz való kapcsolódás képessége, kommunikáció és kíváncsiság (uo. 86. o.).

Így szerintem különbség van aközött, hogy valaki az emberi faj tagja, és hogy a személyfogalom alkalmazható-e rá. Így óriási fontossága lesz annak, hogy az emberi embriót, amely a fentiek közül aligha rendelkezik bármelyikkel, melyik csoportba soroljuk: mindkettőbe vagy csak az elsőbe? Ez értelemszerűen elvezet bennünket ahhoz a kérdéshez, hogy mit mondjunk az abortuszról.

Peter Singer a születésszabályozásról

Singer professzor úgy véli, hogy nem létezik tudományos érv arra, hogy a megtermékenyüléssel automatikusan a személyfogalom is életbe lépjen az embrióval együtt. Itt feltétlenül kritikus megfontolások csomópontjába kerülünk, mivel a keresztény etika személyfogalma Istentől odaítéltnak definiálja azt, és mint ilyet, kiveszi az emberi ítéletalkotás joghatósága alól. Emberképünk és etikánk e szempontból roppant egyértelműen és világosan fogalmaz.

Ugyanakkor az emberiség történetében az élet és a tulajdon érdekesen alakult. Ezt azért kell megemlítenünk, mert az abortusszal kapcsolatos heves viták jobbára a tulajdonjoghoz kötődnek. Az abortuszhoz való jog mellett érvelők nemcsak a nők saját testük fölötti abszolút rendelkezési jogára hivatkoznak, de a megfogant életre vonatkozó

tulajdonjogra is, ami már sokkal nehezebb kérdés, és amelyben a keresztény etika – alapvető sajátossága miatt (ti. Isten elidegeníthetetlen joga az élet fölött) – nem érthet egyet.

Amennyiben embert nem ölhetünk, mert azzal olyan területre lépünk, ahol csakis Istennek van joga dönteni élet és halál fölött, azonban állatokat kedvünkre gyilkolhatunk, ameddig az nem egy másik ember tulajdona, akkor Singer szerint rasszisták vagyunk, mivel csak annyit teszünk, hogy egy faj tagjai komolyabb preferenciát és primátust élveznek más fajokkal szemben. Ezt ahhoz kapcsolja, amikor a Genézisben Isten a nem emberi lények fölötti uralmat az ember kezébe adta, és noha ez a doktrína már nem általánosan elfogadott, az etikai attitűd beágyazottsága megmaradt. Peter Singer szerint ezzel a hozzáállással ideje leszámolni.

Az emberi élet védelméről szólva tehát Singer nem tartja megkerülhetőnek a tulajdon fogalmát, és úgy véli, hogy a magzat és az újszülött a szülő tulajdona. Védendőnek tartja az életet, ha az egészséges, és szülei szándéka szerint érkezik a világba, de nem találja bűnnek azt, ha abortálnak egy rendellenességgel fejlődő embriót, illetve – amivel érthető módon hangos felháborodást váltott ki – elfogadhatónak találja azt is, ha már világra jött újszülöttet segítenek halálba orvosilag ellenőrzött módon, amennyiben a csecsemő súlyos rendellenességgel született, senki nem akarta, és senki nem is fogadná örökbe. Tehát életellenes etikája valahol útközben mégis találkozik egy sajátosan értelmezett humanitással, együttérzéssel, minthogy azt feltételezi, hogy az ilyen újszülöttnak kétségkívül borzalmas szenvedés volna az élete.

Az emberi életet az 1991-es német Embrióvédelmi törvény (Embryonenschutzgesetz) a megtermékenyüléstől számítja; más, az orvostudomány szempontjából logikusnak tetsző álláspontok a megtermékenyüléstől számított második, illetve ötödik héttől használják a személy fogalmát. Előbbi az ikerterhesség lehetőségének elmúltát, utóbbi a központi idegrendszer kialakulásának kezdetét jelenti. Az utilitarista nézőpont viszont csupán a születés után tartja szükségesnek az élet védelmét, ami a személy fogalmához megkerülhetetlenül hozzátartozik. Az utilitarista Peter Singer pedig azután sem feltétlenül, minden körülmények között.

E dolgozatnak nem feladata, és eszközei sincsenek ahhoz, hogy a keresztény bioetika szempontjából védelmébe vegye a professzort, minthogy ennek alap gondolataival nem összeegyeztethető állásponton van. Azt viszont fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy morális ítéletünk nem volna különösebben etikus bizonyos pontok figyelmen kívül hagyásával.

Singer a boldog és teljes élet lehetőségével nem rendelkező magzat/gyermek esetén feltételezi, hogy talán számára a halál jobb lehetőség. Az *eudaimonikus élet* ilyen szemlélete az orvostudomány mai helyzetében a hippokratészi eskü mellett sem ismeretlen fogalom: a súlyos rendellenességgel diagnosztizált magzattal kapcsolatban a várandós anyáknak terhességmegszakítást javasolnak az orvosok, és akkor sem zárják le, ha nem veszélyezteti az anya életét közvetlenül a magzat, hanem ezt a lehetőséget nyitva hagyják. Ez legalábbis elgondolkodtató.

Az ismert szillogizmus, amelynek első premisszája, hogy egy ártatlan emberi élet kioltása helytelen, második premisszája, hogy egy magzat ártatlan, emberi és életben van, konklúziója pedig, hogy egy magzat életét kioltani helytelen, az abortusz mellett érvelők részéről a második premisszában megkérdőjelezhető (SINGER 1993, 138. o.).

A valódi kérdést az veti fel, hogy Singer az első premisszával nem ért egyet. Állati jogokról szóló fejezeteiből és más, ezekhez kapcsolódó interjúiból az derül ki, hogy számára az állatokat ugyanannyira megilleti az élethez való jog, mint az embert. De ha ez a jog a sérült embert nem illeti meg, akkor az utilitarista (a szó 'hasznosság' értelmében) elgondolás szerint egy állati életnek nagyobb haszna van, mint egy sérült, de emberi életnek.

De vajon létezik olyan alkalmazott gyakorlati, illetve bioetika, amely szerint ezek valóban összehasonlíthatóak, és amely a hasznosság kérdését úgy képes mérlegre tenni, hogy a mérőn a boldogságra való képesség, ám ezen képességet elvitatja egy – akár súlyos – rendellenességgel világra jött embertől?

Egy civilizált közösség csak akkor kényszerítheti egy tagját annak akarata ellenére valamire, ha ezzel megelőzi valamely másik tagjának bántódását, idézi Stuart Millt Singer (uo. 145. o.). Semmilyen más módon nem kényszeríthető senki olyasmire, amit nem akar, mondván, hogy ez az ő érdekében történik.

Ez roppant nehéz kérdés, mert valóban, miféle szabadságjogok azok, amelyek egy nem várt vagy nem akart gyermek világrahozatalára kényszeríthetnek egy nőt? Ugyanakkor, ha az abortuszt gyilkosságnak tekintjük, akkor mely szabadságjog esik nagyobb súllyal a latba? Peter Singer szerint egy pluralizált társadalomban tolerálnunk kell mások eltérő morális nézetét, és az abortuszról szóló döntést azokra a nőkre kell hagynunk, akiket érint.

Egy újabb pont ez, ahol a keresztény etika véleménye szerint egy kizárólag Istent megillető döntést az ausztrál professzor emberi erőterbe helyez. Az *erényetika* által megfogalmazott kritika például arra mutat rá, hogy az abortusz kérdésében a racionalitás csakúgy, mint a moralitás bizonyos határokkal rendelkezik. A teljes és boldog élet (eudaimonikus élet), amely nem jut lehetőséghez az abortusz folytán, nem lehet pusztán racionális kalkuláció tárgya, hanem adott szituációban az emberi érzelmek egész skálája szükséges az arról való helyes ítélet meghozatalához (CROME 2008, 5. o.).

Összefoglalás a szpéciesizmus keresztény tükrében

Az összefoglalás első pontjaként egy gondolat erejéig visszatérünk a bevezetésben említett protestáns etika kérdéséhez. A protestantizmus világszerte elterjedt, és hatásában általában minden területen leginkább pozitív változásként szoktuk megfogalmazni a felvilágosult emberi történelem szempontjából. Mégis azt kell mondanunk, hogy évszázados tekintetben létrehozott egy sajátosan immanens berendezkedést, amely a nyugati fehér középosztály stabilitásával függ össze, munka- és értékalapú, meglehetősen szilárd etikai látással bír, azonban természetéből fakadóan meglehetősen nehezen tud mit kezdeni az olyan kérdésekkel, mint például a fekete-afrikai nyomor vagy az európai, illetve amerikai kisebbségek megalázó helyzete.

Világos, hogy ezekhez segítő szándékkal akar viszonyulni, és nagyon felszínesen megfogalmazva azt mondhatjuk, hogy a jóléti társadalmak fölöslegéből bőkezűen és őszintén igyekszik segítséget nyújtani akár a harmadik világban, akár a saját területén élő kevésbé szerencsés népeknek. Mégis jellemzi valamiféle morális zárkózottság, amely abból fakad, hogy a jólétet a protestáns értékek között a becsületes munka és az ehhez kapcsolódó berendezkedés alapján értelmezi. Magyarán nehezen tud mit kezdeni az ilyen jellegű problémákkal és az ebből származó feszültségekkel akkor, amikor ezekkel testközelből találkozik. Ami azt illeti, inkább igyekszik nem találkozni velük.

Ha ebből az irányból szemléljük Singer professzor felvetéseit akár a szegénységgel, akár a születésszabályozással kapcsolatban, nehezebben tudunk kristálytiszta és axiomatikus etikai ítéleteket meghozni, mivel az erre való jogalapunk merőben relatív válik: a mi eszközeink sem közelednek valamiféle *ultima ratio*hoz. Vagy fogalmazzunk úgy, hogy amikor Peter Singer a teljes élethez és a boldogsághoz való jogok általános egyenlőségét hirdeti meg etikánk számára sokszor elfogadhatatlan elgondolások mentén, akkor csak az eszközök különböznek, maga a cél, amelyre vállalkozik, a kereszténység irányából kétezer éve világosan artikulált.

Ennyiben tehát sokkal nehezebb a válaszadási helyzet, mint elsőre tűnne akkor, amikor az Istentől odaitélt személyfogalmat Singer alapvetően kétségbe vonja.

Ahogy már említettük, az utilitáriánusok – és így Peter Singer is – úgy gondolják, hogy egy cselekedet akkor tekinthető helyesnek, ha a legtöbb érintett érdekét elégíti ki – érdeken pedig hagyományosan a boldogság okozásá-

nak vagy a szenvedés megszüntetésének az igényét értik. Eszerint erkölcsi értelemben érintett lehet minden olyan lény, akinek vannak érdekei: képes a szenvedésre és a boldogságra.

Ezen alapelvből vezeti le a professzor azt a posztulátumot, hogy minden érző lényre ki kell terjeszteni a boldogsághoz és a szenvedés megszüntetéséhez való jogot, ami értelemszerűen nem kizárólag az emberre vonatkozik. Ha nem így teszünk, akkor a szpéciesizmus hibájába esünk, ami annyit tesz, hogy az egy adott fajba tartozás esetleges és diszkriminatív kritériumát jogosulatlanul vezetnénk be erkölcsi érveléseink sorába.

Tény, hogy maga Singer is azt mondja, hogy nagyon nehéz összehasonlítani a különböző fajok életminőségét, megállapítani használható szempontokat, és kialakítani egy olyan szisztémát, amellyel nem hierarchikus ranglétra-

ként tekintjük az életformák megfogalmazható jogát az élethez, hanem valamilyen ekvivalenciával. Nehezen tudjuk beleképzelni magunkat mondjuk egy ló életébe, és ahhoz, hogy az emberi élet és a ló életének összehasonlítását megtehesük, nyilván arra volna szükség, hogy a legjobb lóéletminőséget próbálhassuk ki, és a legjobb emberit (SINGER 1993, 106. o.).

Világos, hogy ez lehetetlen, így az élet értékét és a létezés formáinak koherenciáját mérni sem lehet. Mégis, vagy talán éppen ezért, amikor beérjük a hierarchikus elgondolással, amelynek tetején értelemszerűen mi, emberek vagyunk, akkor merőben szpécieszista alapon rekedtünk.

Ez nemcsak az állati jogok szempontjából érdekes, hanem keresztény bioetikai látásunk lényegi pontjához is elvezet, ha távolról is.

Bizonyos értelemben környezeti etikáról van szó. Singer professzor maga is bővebben kitér e vonulat fontosságára könyvében, amikor megemlíti például a sekély és mély ökológiai látást (uo. 280. o.). E szerint sekély az a látásmód, amely a környezetszennyezést és az esőerdők kiirtását azért ellenzi, hogy maradjon számunkra ivóvíz, és legyen lehetőségünk sétálni az őserdőkben.

A mély ökológiai, környezeti elmélet ezzel szemben az egész bioszféra integritásának megőrzését tartja célnak, méghozzá önmagáért, emberi hasznokra való tekintet nélkül. Ezt azért tarthatjuk ide vonatkozóan és érdekesnek, mert az emberközpontú keresztény látásmód inkább a sekély elméletnek feleltethető meg, míg az antiszpécieszista, a szenvedés elkerülésének jogát minden élőlényre kiterjesztő látásmód,

amellyel Singer inkább egyetért, közelebb lehet ahhoz az ökoteológiailag is jól értelmezett isteni parancshoz, amellyel a teremtett világ pásztorainak, sáfárainak és őrzőinek hív meg bennünket Isten, és amely az egész teremtést Isten keze munkájaként értelmezi és tartja tiszteletben. Tehát helyesen pásztorol.

Azt már csak említés szintjén hozzuk ide, hogy a Földön létező mindennemű, rangú és fajú élőlények biológiai integritása, egészséges együttélése az ember túlélésének is záloga egy olyan korban, ahol egyre tisztábban kiviláglik, hogy egy súlyos ökológiai katasztrófa felé sodortuk mindent kihasználó, kitermelő és elfogyasztó életmódunkkal ezt a világot.

Ezért mondhatjuk, hogy Singer bioetikájának antiszpécieszizmusa valahonnan közelről érinti meg etikánkat akkor, amikor holisztikusan és valószínűleg Isten szándékának megfelelő pásztori hozzáállással szemléljük az ajándékba (vagy kölcsönbe) kapott teremtett világot.

„...az emberközpontú keresztény látásmód inkább a sekély elméletnek feleltethető meg, míg az antiszpécieszista, a szenvedés elkerülésének jogát minden élőlényre kiterjesztő látásmód, amellyel Singer inkább egyetért, közelebb lehet ahhoz az ökoteológiailag is jól értelmezett isteni parancshoz, amellyel a teremtett világ pásztorainak, sáfárainak és őrzőinek hív meg bennünket Isten, és amely az egész teremtést Isten keze munkájaként értelmezi és tartja tiszteletben.

Felhasznált irodalom

- Az Európa Tanácsnak az emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására tekintettel történő védelméről szóló, Oviedóban, 1997. április 4-én kelt egyezménye.* Web: <http://www.osski.hu/IKEB/mellekletek/Ovideoi%20Egyezm%C3%A9ny-kl%C3%B3noz%C3%A1s.pdf>. (Letöltés: 2016. december 20.)
- CROME, Keith 2008. Is Peter Singer's Utilitarian Argument About Abortion Tenable? *Richmond Journal of Philosophy*, 17. sz. http://www.richmond-philosophy.net/rjp/back_issues/rjp17_crome.pdf. (Letöltés: 2016. december 20.)
- NEMES László 2003. Filozófiai diskurzusok a nem-emberi állatokról. In: Loboczky J. (szerk.): *Filozófiai diskurzusok*. EKF Líceum Kiadó, Eger. 113–134. o. Web: http://filozofia.uni-eger.hu/public/uploads/fil-allatok_55802c8499c14.pdf. (Letöltés: 2016. december 20.)
- RUSSELL, Bertrand 1994. *A nyugati filozófia története*. Göncöl Kiadó, Budapest.
- SINGER, Peter 1972. Famine, Affluence, and Morality. *Philosophy and Public Affairs*, 1. évf. 3. sz. 229–243. o. Web: <http://www.princeton.edu/~psinger/faq.html>. (Megtekintés: 2016. december 20.)
- SINGER, Peter 1989. All Animals Are Equal. In: *Animal Rights and Human Obligations*. Szerk. Tom Regan – Peter Singer. Englewood Cliffs, Prentice Hall. 161–162. o.
- SINGER, Peter 1993. *Practical Ethics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- SINGER, Peter 1994. *Rethinking Life and Death: The Collapse of Our Traditional Ethics*. Text Publishing, Melbourne.
- SINGER, Peter 2001. „Provokatív nézeteim az életről és a halálról elgondolkodásra serkentik az embereket.” Peter Singerrel, a Princeton University bioetika professzorával Halmai Gábor beszélget. *Fundamentum*, V. évf. 1. sz. 61–67. o. Web: <http://www.fundamentum.hu/drog-es-jog/cikk/provokativ-nezeteim-az-eletrol-es-halalrol-elgondolkodasra-serkentik-az-embereket-p>. (Letöltés: 2016. december 20.)
- WESTEN, John-Henry 2006. Princeton Professor Singer: „And I repeat, I would kill Disabled Infants”. *LifeSiteNews.com*, szeptember 12. <http://www.lifesitenews.com/ldn/2006/sep/06091204.html>. (Megtekintés: 2016. december 20.)

Laborci Dóra újságíró, szerkesztő, teológus. 2012-ben végzett az ELTE-BTK kommunikáció és médiatudomány MA-szakán. 2016-ban diplomázott az Evangélikus Hittudományi Egyetem teológus mesterképzésének szociáletika szakirányán. Az ELTE Filozófiatudományi Doktori Iskola PhD-hallgatója, valamint az ELTE BTK Média és Kommunikáció Tanszékének külső óraadója. 2015-től az Evangélikus Információs Szolgálat munkatársa, a *KötőSzó evangélikus közéleti blog* felelős szerkesztője. A média és a vallás metszetei, valamint az egyház modern kori kihívásai foglalkoztatják.

Liszka Viktor Gábor (1981) evangélikus lelkész. Diplomamunkáját 2011-ben írta az Evangélikus Hittudományi Egyetem Rendszeres Teológiai Tanszékén. A teológus-lelkész szak után 2015-ben a Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézetének lelkipozíciós szakirányát is elvégezte.

Hans J.
Wulff

Mérhetetlenség és jelentésvázlatok

*Öregség, haldoklás és halál a filmben**

A halál gyakori vendég a moziban bemutatott történetekben. Pontosan ezért vetődik fel a kérdés, hogy milyen funkciói vannak a haláljeleneteknek, és miként lehet őket értelmezni. A legfőbb kérdés azonban az, hogy a mozi (és a televízió – kellene még hozzátennünk) egyfajta „szemantikai laboratórium”-e, amelyben az értelem alkotásai felvázolhatóak, a néző pedig megtanulhatja és kipróbálhatja azokat, függetlenül attól, hogy mindezt elfogadja, kritizálja, elveti vagy elítéli. Médiapedagógiaiailag központi kérdés, hogy a mozi milyen mértékben, és egyáltalán az „élet iskolája”-e, amelyben a fikció által létrehozott biztonságban tapasztalatokat szimulálhatunk és próbaképpen végigjátszhatunk (lásd pl. SCHMIDT 2008, 160. o.; GIBSON 2001).

E gondolatok ellenére sem szabad arra következtetni, hogy a halálról és a haldoklásról alkotott társadalmi elképzelések – ahogyan azok a moziban élénk tárulnak – homogének volnának. Sőt, éppen ellenkezőleg. Az összeegyeztethetlenségig különbözőek, koncepciók és modellek egész hálóját képezik, más-más horizontokat nyitnak meg, és mindig kulturális tradíciókkal zárulnak, hogy a halált és a haldoklást az élők számára feltárják, mindkettőt különféle történeteken keresztül tegyék hozzáférhetővé. Amikor halálábrázolásokat gyűjtünk, és próbálunk rajtuk áthatalni, a mitológia arzenálja éppúgy láthatóvá válik, mint a festészet képi világa, az elbeszélés jellemzői vagy az ideológiák és a propaganda. Ám mindenekelőtt az élet és az identitás koncepciói azok, amelyeket a haldoklásban és a halálban kétségbe vonunk. Beszélhetünk itt a szubjektum számára oly fontos cselekvőképesség és önrendelkezés értékkategoriáiról, a társas érintkezésről, az egyén halála esetén a közösség szerveződéséről, a haldoklás önrendezéséről és a haldokló életterveinek reflexiójáról. A filmek halottai történetük kontextusában állnak, hipotézisekként jönnek létre, amelyeket a néző saját szerzett tudásösszefüggései segítségével koordinálhat vagy akár meg is változtathat. Mivel mindig fontos, hogy milyen a néző hozzáállása és nem utolsósorban nézőpontjának felépítése az életútjuk végén járó öregekkel és az éppoly borús, mint elkerülhetetlen eseménnyel kapcsolatban.

Bármennyire is egyetértünk olyan kutatókkal, mint Ariès abban, hogy a haldoklás és a halál nemcsak orvosi, hanem kulturális tények is, a szimbolikus konstrukciók, az egybeolvasztás és az egységesítés ellen legalább ugyanannyire védekeznek a példák fenomenális sokfélesége. Az elgondolások a kaleidoszkóp elvét követik, a tervek heterogenitásának teret kell adni – mert minden film, ami foglalkozik a témával, újra megköveteli a nézőtől, hogy a koncepciókat, amelyekkel a moziban találkozik, ellenőrizze és a történettel, a szereplőkkel egyeztesse. A kevésbé népszerű témák, mint például az öngyilkosság és az eutanázia, fokozottan mellőzöttek, hiszen mindegyik egyéni megfontolást kíván. Feltételezve, hogy a halálkoncepciók más kultúrákban és vallásokban eltérőek, más szimbólumkészletekhez csatlakoznak, a példák majdnem kizárólagosan az indoeurópai mozgóképgyártásból származnak. Tehát itt is kulturális relativitással találkozunk, vagy legalábbis azt feltételezzük.

* A tanulmány megjelent: <http://www.theomag.de/93/hjw12.htm>.

A cselekvőképesség elvesztése: suicide by cop¹

Az önmegóvás és a cselekvőképesség életünk végén történő elvesztésének kontextusába tartoznak azok a filmek, amelyeknek hősei a krimik egész sorának motívummá vált modelljét, az ún. *suicide by cop*-ot keresik. Szembenülve egy olyan betegséggel, mint az Alzheimer-kór, amely fokozatosan felbomlasztja a cselekvőképességet, ezen szereplők nem az önkézzel elkövetett öngyilkosságban akarják halálukat lelteni, hanem a rendőrség által. Így végzi az öreg bérgyilkos is – akinek testvére már egy szanatóriumban él anélkül, hogy környezete tudomást venne róla – egy menekülési jelenetnél, töltetlen fegyverrel, a rendőrség ösztüze alatt *Az Alzheimer-ügy* című holland thrillerben (*De zaak Alzheimer*, 2003, Erik Van Looy).

A *Beavatás* (*The Recruit*, 2003, Roger Donaldson) című amerikai krimiben a főszereplő, amikor tudatosul benne, hogy a letartóztatást és az ítéletet nem kerülheti el, ugyancsak töltetlen fegyverrel száll szembe a várakozó rendőrséggel a film végén. Az előidézett gyilkosságban bekövetkező vég felszabadítja a főhősöket a szabadság és az önrendelkezés elvesztésének lehetősége alól, és ezzel elveszi tőlük az öngyilkosság saját kézzel történő kivitelezésének döntéskényszerét is. A rendőrséggel szembeni konfrontációban halnak meg, újra átélve életük szélsőségességét. A *suicide by cop* azon bűnözők egy életlen át tartó harcának kulminációja, akik mégis önrendelkező szubjektumként jelennek meg. Ez a rendőrök golyózápora segítségével történő öngyilkosság olyan történetekben vált sztereotip zárófordulattá, amelyek középpontjában olyan alakok állnak, akik élettörténetüket a rendvédelmi szervekkel szemben építették fel. Természetes az öngyilkosság megjelenése, a megjelenítés egy variánsa egy olyan történet végén, amely a főhőst törvényen kívülre tette. Amikor Harras generális (Curd Jürgens) a *Des Teufels General* (NSZK, 1955, Helmut Käunter) végén egy repülővel a halálba veti magát, ez olyan végkifejlet, amely végleg a náci rezsim ellenzójének minősíti őt. Az öngyilkosság egy individuális biográfia vége, de mindenekelőtt egy történet vége, amely egyben etikai vagy politikai igazságot is szolgáltat a főszereplőnek. Harras ebben a végső fordulatban a rejtett politikai ellenállás hőisévé válik. Annak ellenére, hogy (a film folyamán) kooperál a hatalmon lévőkkel, a szereplőt végül rehabilitálják. A halál itt egy morális pozíció extrémizálásának és a néző számára hozzáférhetővé tételének eszközévé válik – számára nem központosítottak sem együttérzést, sem gyászt, a végén inkább rezignált lázadásba, talán egy balsorssal körülölelt együttérzésgesztusba dermed.

A cselekvőképesség visszanyerése, avagy az utolsó utazás

Jól emlékszem egy különleges jelenetre, amelyet még fiatal férfiként éltem át a moziban. A *Kis Nagy Ember* (USA, 1970, Arthur Penn) című filmet néztem, amelynek végén Vén Vidrabőr, az öreg törzsfőnök elhatározza, hogy meghal. Fogadott fiával, Kis Nagy Emberrel felvonul a faluhoz közeli egyik dombra, és lefekszik egy takaróra. Azonban az eső cseperegni kezd. Bosszankodva felkel, mondván, az a nap nem jó nap a halálra, majd a két férfi teljes nyugalommal visszamegy a faluba. Vén Vidrabőr közben elmesél egy történetet a kiowákról, akik a lovaikkal aludtak. Ennél a jelenetnél is bosszankodik, de ezúttal szóragozott formában. Mondhatjuk, hogy itt a halál nem orvosi eseményként, a fiziológiai rendszer összeomlásaként jelenik meg, hanem az elhatározás tényszerűségként? Vagyis cselekvőképességünk szubjektív horizontjába kerülve?

¹ *Suicide by cop*: az amerikai rendőrség szerint öngyilkossági mód, amelynek során az egyén viselkedésével, illetve más emberek életének veszélyeztetésével kiprovokálja, hogy a rendvédelmi erők kioltják az életét.

Ezt a fordulatot újra és újra megtaláltam, többször az utazás motívumával egybekötve, ami megint csak a „halál mint utazás” metaforájához áll közel. *A természet gyermekei* (*Börn nútúrunnar*, Izland/Norvégia/NSZK, 1991) című

Kís Nagy Ember, 1970

izlandi film a közel nyolcvan éves Geiriről szól, akinek fel kell adnia vidéken a tanyáját, és kénytelen Reykjavíkba költözni a lányához. A lánya azonban hamarosan az öregek otthonába továbbítja. Az öreg itt találkozik fiatalkori barátnőjével, akivel a sziget nyugati fjordjaiban nőttek fel. Amikor egy közös barátjuk meghal, úgy döntenek, visszatérnek oda, ahol fiatalkorukat töltötték. Ellopnak egy öreg dzsipet, és elindulnak gyermekkoruk távoli és majdnem lakatlan paradicsomába, hogy ott szabadon halhasanak meg. Az utazás egyre fantasztikusab-

bá válik, a végén pedig, a nyomasztó civilizációt maguk mögött hagyva, egy olyan állapotban szilárdul meg, amelyben az öreg pár teljesen egybeolvadni látszik a természettel – mindezt Hilmar Örn Hilmarsson zenei aláfestésével.

A *Broken Silence* (Svájc, 1995, Wolfgang Panzer) című meditatív *road movie*² szintén egy utazásról szól. Egy karthauzi szerzetes találkozik egy fiatal amerikai dobos nővel, aki Indiába indult, mert gyógyíthatatlan betegségben szenved, és ott akar meghalni. A történet során a fiatal nő elkíséri a szerzetest egy indonéziai szent hegyre. A nő meghal – a szerzetes pedig eltemeti a parton, a pálmafák alá, ahogyan azt a nő szerette volna. Amikor a szerzetes visszatér New Yorkba, az elhunyt lány dobverőit elviszi annak barátnőjéhez, és elmeséli, miért is volt tilos temetni azon a helyen, illetve miért szegte meg a némasági fogadalmát.

A halottak jogfosztottak. Hamvaikról a törvény rendelkezik. A *Jules és Jim* (*Jules et Jim*, Franciaország, 1962, François Truffaut) című filmben két halott hamvasztásának hosszú ceremóniáját láthatjuk. A *ménage-à-trois* harmadik tagja épp elhagyja a krematóriumot, amikor utoljára hallhatjuk az elbeszélő hangját: „Kifelé menet Jules-nek eszébe jutott, hogy Catherine egyszer azt mondta, a hamvait egy hegyről szórják a szélbe. De ez meg van tiltva.” Van jog a temetkezésre, vagy a halott a halálával elveszti jogát arra, hogy meghatározza végső nyughelyét? Egyenesen groteszk választ ad erre a kérdésre a *Melquiades Estrada három temetése* (*The Three Burials of Melquiades Estrada*, USA/Franciaország, 2005, Tommy Lee Jones), amelyben az amerikai határőrség által meggyilkolt mezőgazdasági munkás, Estrada holttestét egyik barátjának kell visszavinnie szülőhelyére annak családjához, miközben üldözi őt a rendőrség. Mindeközben a mexikóiak, akik úgyszintén elnyomva érzik magukat az amerikai határőrség által, támogatást nyújtanak neki. A halott sírhelyhez való joga a mexikóiak által a határsávban megélt represszió szimbólumaként jelenik meg, ellenállási indokot szolgáltatva azzal, hogy a halott utazása az élők szegénység és munkanélküliség miatti migrációjának abszurd torziójába és az amerikaiak és a mexikóiak között zajló groteszk erőpróbába torkollik.

Az 1970-es évek óta készült filmekben sokszor megjelenítették az utolsó utazásokat. Az *Út az ismeretlenbe* (*The Trip to Bountiful*, Új-Zéland, 1985, Peter Masterson) egy öreg hölgyről szól, aki szeretné még egyszer látni a várost, amelyben a gyermekkorát töltötte, mielőtt meghal.

² A *road movie* a filmek egy műfaja, amelyben a szereplők a film egészében vagy egy részében hosszú utazáson vesznek részt, helyről helyre vándorolnak.

Az igaz történet (*The Straight Story*, USA, 1999, David Lynch) című filmben egy öregúr elindul fűnyíró traktorával, hogy több száz kilométert tegyen meg azért, hogy utoljára láthassa haldokló testvérét. Itt érdemes megemlíteni az idősebbek menekülési kísérleteit azon fiatalok kontrollja alól, akik az utazásokat mindig feltételekhez kötik. Walther Matthau például a *Csakazértis nagypapa* (*Kotch*, USA, 1971, Jack Lemmon) című filmben egy 72 éves nyugdíjas üzletembert játszik, aki először ugyan hagyja magát rábeszélni, hogy egy felügyelt lakóparkban lévő apartmanba költözzön, később mégis útra kel kutyájával, és az utazás végén nem egyszerűen újra önállósodik, hanem még egy barátnőt is szerez.

Sablonok, jelképes ábrázolások és indítékok

A halál és a haldoklás egyszerre kulturális és orvosi tény. Minden társadalom jelképes munkájához (és talán minden individuuméhoz is) hozzátartozik, hogy a megtörténeteket interpretálja és megfoghatóvá, elbeszélhetővé tegye. Itt azonban hamar visszatérő sztereotip mintákba ütközünk, amelyek a történelem folyamán kétségtelenül változnak. Folytonosan büntetés- és jutalomminták bukkannak föl, mintha a halál valamiféle életegyensúly része lenne. Ha valaki bűnös életet élt, az nehéz halált hal. Ha valaki feláldozta magát a családjáért, hosszú életet kap jutalmul. Ám a jelképes ábrázolások, amelyek a filmben mint kollektív képzeletben a halált kulturális tényként tárják fel, sokoldalúbbak ennél. A haldoklás- és halálábrázolások igénylik, hogy átgondoljuk őket, mindig onnan nézve, hogy mit is követel a fikció. A mindennapi kimarad, és a hirtelen halál épp oly kevésbé található meg a moziban, mint a betegágyban hosszú idő után bekövetkező halál. A moziban látható halálnak be kell illeszkednie a történet kontextusába, értelmezési lehetőségeibe és kauzális hálójába. A halál tehát nem kontingensként, hanem narratív tényként jelenik meg?

Suicide by cop, az utolsó utazás – a sablonossá válás kérdése rajzolódik ki az elbeszélés láthatárán. Meg tudjuk-e úgy jeleníteni a halált, hogy nem öltöztetjük, nem ágyazzuk sablonosságba? Különösen egy olyan filmben, amelyben fontos a mozgalmasság? Valószínűleg a western formalizálta a legkérelhetetlenebbül a szereplők halálát. Végző párbaj, tűzpárbaj, az egyik elesik, meghalt. Ennyi volt. Talán egyik vagy másik még egy aranyköpést kiad magából, aztán fikcionális szereplőként is véget ér. Legtöbbször a háborús film is beéri a sablonossággal, az összerogyó sebesültekkel, esetleg az alávágott patakokban folyó vérrel, alkalmanként utolsó jajkiáltásokkal. A történet számára ahhoz, hogy egy alapjában véve absztrakt képet mutasson, elegendő, ha a szereplők halálát egyszerűsíti, a halált inkább szimbolizálja, mintsem ténylegesen bemutatja. Sok halál van a filmekben, de a halál „nem öncélú, és nem a fiziológiai tényszerűség a lényege” (ARNHEIM 1977, 136. o.), hanem az, hogy „drámai szemléltetőeszköz” legyen (uo.). Az elbeszélés a maximalizálás elvét követi – „elbeszélésekben megjelenített helyzetek esetében a halál jobb, mint egy karcolás, ahogyan a szerelem is jobb, mint a kedvesség” (ALLOWAY 1971, 37. o.). A fiatal szereplők esetében a halál dramaturgiai érdekes, mert időszerűtlen – inkább az öregekhez társítanánk, hiszen ők már így is, úgy is közel vannak a halálhoz.

Az elbeszélés olyan szociális kategóriák maximális kihasználásával nyeri intenzitását, mint a „közelség” és „távolság”, „konfliktus” és „lojalitás”, „veszély” és „kötelezettség”. Nem a fiziológiai tényszerűség a lényeg – ezt kiváltképp érthetően bizonyítja a gengszter halála. A történet paradox erkölce, hiszen a film főszereplője egyben gonosztevő is, kizárólag a főszereplő halálával válik láthatóvá. A „letartóztatás” aligha helyettesíthetné.

A haldokló testének mozgási lehetőségeit gyakran redukálják minimális gesztusokra – utolsó pillantások (MARSCHALL 2008, 35. o.), elernyedő kéz, ellazuló arc, a fej félrebicsaklása vagy lerogyása stb.

Emlékezzünk itt vissza A *Nyugaton a helyzet változatlan* (USA, 1930, Lewis Milestone) című film híressé vált kulcsjelenetére, amelyet a német kameraman, Karl Freund gondolt ki: a főhős keze a lövészárokban, szögcsdrót mögött, mely a béke egy pillanatában egy pillangóhoz közelít, majd egy orvlövész lövése, és a kéz összerándul, haldoklás közben megfeszül,

végül elernyed. Thomas KOEBNER azt írja erről: „A filmben a haláljelenet kevésbé a színművészi teljesítmény, mint inkább a rendezés kérdése.” (2006, 38. o.) A színésznek fel kell adnia a teste feletti kontrollt és a kifejező mozdulatokat, teljesen át kell adnia magát a gravitációnak. A formulák, amelyeket a halál szimbolizálására ilyenformán felhasználnak, általános értelmükben nem kapcsolódnak az „öregséghez”. Ugyanígy a kialvó gyertyák és csupasz villanykörtek, a falon lógó kép felé fordulás, a kórházban a szívmonitoron kiegyenesedő vonal – helyettesítései és indikációi a halálnak, nem pedig ábrázolásai annak.

Más jellegű képi vagy motívumrepertoár eredeztethető a mitológiai vonatkozásokból. Az átkelés, az elhagyás, a céltalan mozgás képsorai. A mennybemenetel mint a túlvilág képi víziója, sőt talán a feltámadás ábrázolása is. Az

1930-as években sokszor dolgoztak fényarchitektúrákkal, amelyek a vásznon megjelenített teret látszólag határtalan fehérséggé növelték. A *Félelem nélkül* (*Fearless*, USA, 1993) című film még használja ezt a szimbolikát. Egy másfajta rendezés inkább az elhagyás, az ábrázolás mélysége felé való elmozdulás képeit használja. Wim Wenders *Villanás a víz felett* (*Lightning over Water*, Svédország/NSZK, 1980) című dokumentumfilmjének zárójelenetében, miután Wenders végigkísérte egy rákbeteg barátja, Nicholas Ray hosszas haldoklását, egy piros dzsunka hajózik ki a tengerre annak urnájával. Mindez bizonyíték arra is, hogy még a hozzájuk közel álló haldoklók közelségét kereső dokumentumfilmek is felhasználják a már meglévő szimbólumokat, amelyek a halált és a haldoklást társadalmi tényként megragadva teszik közölhetővé.

A *Halott ember* (*Dead Man*, USA/NSZK/Japán, 1995, Jim Jarmusch) című játékfilm végén a megboldogult főszereplő holtteste egy indián kenuban sodródik a nyílt tenger felé. Alkalmanként pedig

explicit formában valósul meg a mitológiai vonatkozás. A *Lamorte* (NSZK/Ausztria, 1997, Xaver Schwarzenberger) című filmben a haldokló fehér sofőrjét Kharónnak hívják, utalva a görög mitológiából ismert komor, ősz révészre, aki egy kevés obulusért átviszi a holtakat a Sztüx folyón, hogy eljuthassanak Hádésznek, a holtak istenének birodalmába.

Olykor a halál szereplőként lép a színré (ECHLE 2009). Ám még ha a halál kortársként is bukkan fel (például: *Ha eljön Joe Black*, USA, 1998, Martin Brest), szimbólummá, valamint erkölcsről, étkekről és értelmezésről szóló, színjátékszerű eseménnyé válik. Olykor egész képi idézetláncok jönnek létre a filmtörténelem során. A kaszás, aki *Az utolsó akcióbősn* (*Last Action Hero*, USA, 1993, John McTiernan) a vásznon fekete-fehérjéből kiemelkedik, és úgy tűnik, mintha a moziközönség felett lebegne, *A hetedik pecsét* (*Det sjunde inseglet*, Svédország, 1957) című Ingmar Bergman-filmből származik, de más filmekben is felbukkan. Azonban ennek a halál naturalisztikus ábrázolásához nincs semmi köze – a kaszás (Gevatter Tod) a misztériumjátékokban, a mesékben és az allegóriákban jelenik meg, nem pedig a realiztikus játékfilmekben.

A néző számára a halál inkább mellékes tény. Ezért iszonyatosan sok mellékszereplő hal meg a filmekben, anélkül, hogy mindez különösebb együttérzést váltana ki. Ám akkor, amikor a halál szereplővé válik (mint a kaszás alakok esetében is), vagy amikor az élő test hullává válása színileg megrendezésre kerül – együttérző-empatikus lényként vagy a szenvedésben közösséget vállaló gyászolóként –, a néző belép a játékba. „Az élőnek, úgy látszik, túl nehéz egy hullával azonosulnia” – írja Amos VOGEL (1977, 266. o.). A „szánalmas képzelőerőnk” arra kényszerít minket, hogy „sokkal jobban együtt szenvedjünk azokkal, akik éppen haldokolnak, mint azokkal, akik már meghaltak” (uo.). Úgy tartják, a halálnak színjátékká kell válnia, hogy a néző számára élményként hozzáférhető legyen. Éppen ezért korlátozódik a halál megjelenítése annyira szimbólumok és képi motívumok használatára. A *Nyugaton a helyzet változatlan* a „holtak menetelésével” ér véget – minden szereplő, aki a film alatt meghalt, egy diffúz úr mélye felé menetelve elhalad a kamera előtt, és mindegyik még egyszer utoljára a kamera

A hetedik pecsét, 1957

felé fordul, elköszönve, saját halálára mutatva. Nem a holttestek, hanem inkább a halottak revitalizációja teszi lehetővé a néző számára, hogy a film oly fontos problémáját aktiválja, amely végül a háború témájával kapcsolatban rendezzi az álláspontját.

A holtak és a többiek

A halál mértéktelenségére a gyász, a halottba kapaszkodás és a halott képzeletbeli megszólítása a válasz. A halotti tor, amely a halál indirekt tematizálása, a film által megközelíthetővé válik, az elhunythoz való kötődés lehetőséget ad arra, hogy a gyászolók a konfliktusokat (újra) felszínre hozzák, emlékeket és még sok minden mást aktiváljanak. A haldoklás folyamatát járják körbe, amelyben az az eltávozott motiválja őket, akihez kötődnek. Itt is sablonokat használnak – a fájdalmat és a gyászt vallási vagy világi alapú liturgiába vezetik át, amellyel hozzáférhetővé és elviselhetővé teszik ezeket.

A halál egyedülállósága feltételezi, hogy a haláljelenet „mint a mások által ábrázolt halál megélése” (SCHMIDT 2008, 162. o.) megragadható. Sok esetben a legközelebbi hozzátartozók hallgatása, a filmzene manipulációja az, amelyben a hallgatás a rémület pillanatává válik. *A keresztapa* harmadik részében (*The Godfather III*, USA, 1990, Francis Ford Coppola) a film végén meghal a főszereplő lánya. Annak ellenére, hogy az apa szája kiáltásra nyílik, ennél a résznél a film néma, a kiáltást majd sokkal később hallhatjuk (pl. SCHMIDT 2008, 164. o.). A pillanatnyi iszonyat benyomását tovább fokozza a lassított felvétel. Képsorok következnek, amelyek a halott életét (pontosabban: az apa lányával töltött idejét) foglalják össze. Aztán nagyot ugrunk az időben. Hasonló rendszert követ Nicolas Roeg *Ne nézz vissza* (*Don't Look Now*, Nagy-Britannia/Olaszország, 1973) című filmje. A halott gyermekét kezeiben tartó apa szája kiáltásra nyílik, de kiáltás nem hallható, itt is lassított felvétel, itt is egy időugrás – a várt kiáltást egy fűrógép fűlsiketítő zaja pótolja. E jelenet narratív jelentése egészen világos, a gyász ellipszisben történik, üresen marad, a személyes visszahúzódás egy momentuma csupán, érdektelen a történet számára. A gyász elerőtleníti a cselekvőket, lebénítja őket, elveszi tőlük a kezdeményezőkézséget stb.

Az, hogy valaki elfordul a kamerától, amikor látja egy barátját meghalni, és a tehetetlenség egy gesztusával élve neki-dől a teherautónak, újabb módja annak, hogy a halál tényét a kamera és a nézők előtt elkendőzze. Mindezt azért, hogy a gyászolóknak meghagyja a gyász személyességét (erre egy példa a sok közül: *19 éves voltam*, NDK, 1968, Konrad Wolf).

A *19 éves voltam* egy kivétel. A haláljelenet rendkívül gyakran kommunikatív aktusként kerül végrehajtásra. Tekintetek utolsó találkozásaként, esetleg utolsó jelzéseként azoknak, akik jelen vannak (sokszor ezek barátok, szeretők, családtagok) – az életjelek kiapadását elengedésként megjelenítve a szociális belső kör számára. Nem: mindenekelőtt az életben maradtak reakciói a feltűnőnek. A tévékrimiben (a *Tetthely* sorozat mintájára) a patológián játszódó jelenetet, amelyben a hozzátartozók azonosítják egy családtagjuk holttestét, nagy, emocionális kifejező jelenetnek szánták. Zokognak, sírnak, összeroskadnak, összeomlás és ájulások vannak benne, megtámadják a rendőrt és a patológust is. A kifejezés kontrolljának elvesztése mint színészi teljesítmény: a kamera sokszor időzik a nagyfelvételeken, így nyitva teret a néző számára a lelkiállapot megértéséhez és az emocionális azonosuláshoz.

A színpad és a halál dramaturgiai motívumai

Az, ahogyan magát a halált ritualizálják, szinte kizárólag „öngyilkossághoz” köthető. SANSOT a halál tömegmédiában való tágabb értelemben vett „teatralizálásáról” beszél (1985), ami egy produktív javaslat, hiszen rámutat arra, hogy a dramaturgiákban lévő halál és haldoklás mindig magában rejt egy demonstratív pillanatot, amivel érezhetővé válik az elbeszélő jelentésindukáló gesztusa.

A *Zöld szőja* (*Soylent Green*, USA, 1973, Richard Fleischer) című filmben, amely egy olyan jövőbeli társadalomban játszódik, ahol emberhúsból nyerik a társadalom táplálásához szükséges fehérjét, az akkoriban nyolcvanéves Edward G. Robinson egy öregembert játszik. Az öreg előkészített forgatókönyv szerint belép meghalni egy szobába, amelynek falait mezők és békésen legelő őzek díszítik. A szobában felhangzik Beethoventól a Pastorale-szimfónia, durva kontrasztot képezve az emberek által lakott, lepukkant, koszból és betonból álló városias élettér között. Itt egy már nem létező hang- és képvilágba belépést engedő színpadot készítettek elő a meghaláshoz.

A szerelemhalál és a halálmenyegző az ókor óta folyton variált dramaturgiai motívumok. *Az éjféli vándor* (*Der müde Tod*, Németország, 1921, Fritz Lang) egy olyan lányról szól, aki számon kéri a halálon annak ígétét, miszerint visszakapja szeretőjét abban az esetben, ha sikerül neki elérni, hogy háromból egy gyertya ne aludjon ki. Vagy a *Robin és Marian* (*Robin and Marian*, Nagy-Britannia, 1975, Richard Lester), amely a keresztes hadjáratból visszatért öreg, fáradt és reumás Robin Hoodról szól,

aki újra megtalálja fiatalkori szerelmét, Marian, akivel együtt végül öngyilkosok lesznek. Ezek olyan alapkonstellációk – mint az Orpheusz és Eurüdiké, a Rómeó és Júlia, illetve a Trisztán és Izolda –, amelyek mintaképekként, formákként jelennek meg. Aztán a film egy olyan szerelem megőrzését ünnepli, amely bár melankolikusan, de tudatában van a szimbólumképességének.

A szerelem konzervatív érzés, szeretné a pillanatot megragadni. Ám semmi sem avatkozhat be olyan brutálisan a boldogságba, mint a halál.

Azok az értelmezési lehetőségek, amelyek összehozzák az öregséget és a halált, nem mindig vezethetőek vissza konstellációkra vagy kultúrtörténetre, sokkal komplexebb összefüggéseit tárják fel az életnek, az emlékezésnek, az értékelési lehetőségeknek és az identitáskonstrukcióknak.

Szerelmünk lapjai, 2004

Az identitás törékeny dolog. A témakörbe tartozó filmek szemléletében az én- és a jelenlét-érzékelést az Alzheimer-kór bontja meg. Ezért általában itt is nélkülözhetetlenek az életrajzi visszaemlékezések, történetek, hogy a beteg énjéhez legalább a hozzáférést visszanyerhessük. A *Szerelmünk lapjai* (*The Notebook*, 2004, Nick Cassavetes) az emlékezés és a felejtés határán vert gyökeret; az elbeszélés az, amely percekre ugyan, de megengedi az Alzheimer-kórban szenvedő betegnek, hogy visszataláljon életrajzi identitásához. A film egy öregek otthonában kezdődik, ahol egy öregúr felolvass egy noteszből egy értetlen idős hölgynek. A felolvasott történet a fiatal Allie-ről szól, aki Észak-Karolinában tölti a nyarat egy tengerparti városkában, Seabrookban, ahol beleszeret a hosszas távolléte után újra megtalált Noah-ba, a faipari munkásba, és feleségül megy hozzá. Az elbeszélés rövid időre tényleg visszacsalogtja a páciens, Allie-t énjéhez és férjéhez, de nem sokkal ezután újra visszaesik a letargia állapotába. Élete végén, a feledés árnyékában visszatalál élete tényleges középpontjához, második alkalommal tér vissza az élőkhoz. Amikor éjjel a férje belopózik a szobájába, felismeri, megengedi, hogy mellette megpihenjen, és vele együtt hal meg.

Így a magával ragadó, sőt szentimentális befejezés nem a halál tényéből meríti hatáspotenciálját, hanem abból, hogy beteljesíti Noah és Allie szerelmét. A közös halál olyan jellegzetesség, amely már megközelíti a fenntebb említett szerelmi halált vagy halálmenyegzőt. Ebben a történetben az Alzheimer-kór miatt bekövetkező realitásvesztés a halál előzménye (WULFF 2008, 253–254. o.). Noah Orpheusz reinkarnációja, aki megtalálja Eurüdikét, és végül a halálban egyesül vele.

Melodramatikus hallucinációként magyarázható a halál Michael Haneke *Szerelem* (*Liebe*, Franciaország/Németország/Ausztria, 2012) című filmjében. Miután a férj megfojtotta súlyosan beteg, öntudatlan feleségét, virágokat vesz, és a lakásba viszi azokat. Feleségét ünnepi ruhába öltözteti, és körberakja a virágokkal, majd kívülről ragasztószalaggal lezárja a szobát. A férj folyamatosan veszíti el a kapcsolatát a realitással, utolsó hallucinációjában feleségét látja a mosogatónál állni, aki azt követeli tőle, hogy randevúzzanak. A férj felveszi a kabátját és követi. Meghalni nem látjuk – következtetnünk kell rá, hiszen a rendőrség már a kerettörténet nyitójelenetében feltöri a lakásajtót. A befejezés így már az elején világos, de a kiemelten fontos hallucináció, amelyben a felesége felkéri, hogy kísérsje el utolsó útján, úgy értelmezhető, mint a „másik világ”, a „túlvilág” felé történő elmozdulás. Mindez a szereplők olyan jellegű műveltségi háttérére mutat, amely a halál eszményképeivel mélységesen tisztában van. Tény, hogy mindketten zenetanárok voltak, ami egészen a halál csupán képzeletként leképezhető bekövetkeztéig érezhető marad. A haldoklót mindvégig körülöleli saját identitása. Már rég felkészült arra, ami vele történik, hiszen ismeri a személyesen rá is vonatkozó kulturális metaforákat, mintákat és elképzeléseket, amelyekben az esemény kulturálisan interpretálódik.

A láthatatlanok

A filmek jelentős része az élet zűrzavarát és kríziseit átélő fiatal szereplőkről szól. Központi téma a pubertás, az első szerelem, a családalapítás. Ezeknek a fiataloknak katasztrofális konfliktusokban kell helytállniuk – akcióhősök, katasztrófafilmek hősei és hasonlóak. Az idősök kisebbségben vannak. Ők a „láthatatlanok”, akik csak a történetek háttérében bukkannak fel, legtöbbször pusztán nevek, arc nélküli statiszták. Mellékszereplők, akik az ablakban könyökölve büntények szemtanúivá válnak, egy skatot³ játszó kocsmái társaság tagjai, a gyerekeik hazatérésének örvendő nagyszülők. Ritkán kapnak főszerepet, és olykor mégis ez válik motívummá. A *Tatort: Herzversagen* (NSZK/Ausztria, 2004, Thomas Freunder) című filmben egy halott öreg nőt találnak, aki tizenegy hónapig ült a lakásában, és már mumifikálódott. A körzeti megbízott azt nyomozza, hogy ki ismerhette a szomszédságban – de valójában senki sem emlékszik rá. Egy öreg hölgy azt mondja neki a szupermarketben, hogy egy „titkos társaság” tagját keresi, a „láthatatlanok” tagját – ezalatt a szociális kötődések és kapcsolatok nélkül élő, öreg, egyedülálló nőket érti. Ők azok, akiket annak ellenére, hogy a közvetlen közelségben élnek, elfelejtettek.

Nem marad más, csupán aktabejegyzések, néhány tárgy – és a legvégén csak az emlékek. Eberhard Fechner filmjében, a *Nachrede auf Klara Heydebreck*ben (NSZK, 1969) egy olyan nő után nyomoznak, akinek az újságban találta meg Fechner a halotti jelentését. A 72 éves, egyedülálló, Berlinben élő Klara Heydebreck 1969. március 10-én halt meg altatótablettá-túladagolásban. Indíték: ismeretlen. Fechner interjút készít a rokonokkal, szomszédokkal és az egykori kollégákkal. A rokonok bepillantást engednek Fechnernek az elhunyt hagyatékába. Klara Heydebreck életének sok dokumentumát két háború zűrzavarán át is megőrizte és megmentette. Fechner megtekinti a lakást, a maradványokat, elmélyül az elhunyt bérkönyveiben, emellett rekonstruálja a korszakra jellemző körülményeket és mindenekelőtt egy bátor és magányos nő élettörténetét, aki nem akarta és nem tudta magát alávetni az asszonyélet konvencionális szabályainak.⁴ A kutatás megemlékezéssé válik – az asszonyt ismerők emlékeiből kialakul egy kép az elhuntról. A gyász pedig filmmé válik, amely egyúttal elmélkedés arról is, hogy mi marad utánunk.

³ A *skat* a németek nemzeti kártyajátéka, amelyet általában egyforma játékszabállyal, ám különböző kártyatípusokkal játszanak az egyes régiókban.

⁴ Lásd: <http://www.eberhardfechner.de/claraHeydebreck.html>.

A test öregedése

Mit jelent a filmben az öregedés? Filmek egész sora meríti hatáspotenciálját abból a tényből, hogy a halál jelét magukon hordó színészekkel játszatják a haldokló szerepeket. Ilyen például *A mesterlövész* (*The Shootist*, USA, 1976, Don Siegel), amelyben a rákbeteg John Wayne játssza a főszerepet – a főhős is rákbeteg, és annak a módját keresi, hogy miként halhatna meg lehetőleg fájdalommentesen, tisztességben. Ez egy végső párbajban sikerül is neki. Ingrid Bergman pedig utolsó játékfilmjében, *A Woman Called Golda*ban (USA, 1982, Alan Gibson) az izraeli politikusnőt, Golda Meirt alakítja. Bergman is rákbeteg volt, akárcsak a főhős, röviddel a film befejezése után halt meg. Sheila Florence pedig az *Egy asszony meséje* (*A Woman's Tale*, Ausztrália, 1991, Paul Cox) című filmben a gyászban meggörnyedt nyolcvanéves nőt alakítja, aki mindemellett rákos lesz. Florence két nappal azután halt meg, hogy szerepéért az ausztrál filmdíjat odaítélték neki. Ilyen esetekben a színészek halálközelsége a színészi teljesítmény hitelességének növeléseként és az előadás intenzitásának tanúbizonyságaként mindig a filmek marketingjének részévé válik. Ebben az esetben a színészek teste, halálközelségük ténye az, ami – legalábbis a paratextusban – a fiktív szereplő elé nyomul.

A színészek kora már önmagában is sajtóságos előadás- és marketingértéket teremt. Sok Michael Haneke *Szerelem* (2012) című filmjéről szóló kritikában nagyobb szerepet kapott a két főszereplő, Jean-Louis Trintignant (82) és Emmanuelle Riva (85) színészi játéka, mint a film történetének konfliktusa, mintha az öreg előadók színészi jelenléte már önmagában szenzáció lenne.

A színészeken látszik az öregedés. Ezért játsszák a fiatal színészek olyan rosszul az öregek szerepeit. Önkéntelenül is látszik rajtuk a maskara, ezért a nézőktől elvárt átfedésszintézis, tehát az, hogy a szereplőt és a színészt egységként érzékeljük, szintén rosszul sikerül. Nem egyszerűen arról van szó, hogy a törekénység leváltotta a testi fittséget (ez leginkább a színészre vonatkozik), hanem arról, hogy az értékszemléletek, amelyeket az öregek a filmekben magukénak vallanak, összetűzésbe kerülnek azzal, amit manapság értéknek tartunk (ez persze a szerepük része). Vannak öregek, akik illuminálják az „élet értelmének” ideálját – a mély azonosulást azzal, amit tesznek. Tehát nem a vágyaikba és a kívánságaikba mereven kapaszkodva élnek, amelyekkel az elidegenedés élethosszig tartó megtapasztalásában lenne részük, hanem sokkal inkább alapvető önlétezésükben. Ezért az ilyen figurák halálának ábrázolása szorosan kellene hogy kapcsolódjon a szerzett és a sikeres identitáshoz. A halál így nem lenne öncélú, hanem egy egyenes élet konzekvenciája és beteljesülése volna.

Halálvázlatok

Ez a feltételezés azonban semmiképpen sem generalizálható. Az előzőekhez képest teljesen ellentétes irányt vesz például a *Halál Velencében* (*Morte a Venezia*, Olaszország, 1971, Luchino Visconti). A filmben az öregedő komponista, Gustav von Aschenbach (Dirk Bogarde) a kolerajárvány sújtotta Velencében megismerkedik Tadzióval (Björn Andrésen), a lengyel fiúval. Teljesen a rabjává válik, mintha egy rég elnyomott szexuális készletet lenne úrrá rajta. Egyre inkább belezavarodik a fiú iránt táplált érzéseibe, egy nappal a lengyel család elutazása előtt úgy viselkedik, mint egy olasz piperkőc. A strandon látja utoljára a barátaival a homokban játszó Tadziót. Kimerül, és lógó kezekkel elterül a nyugágyban, úgy látszik, elhagyja minden élet, festett hajának színe lecsordul felforrósodott arcán, sminkje megfolyik. A fiú részt vesz a játékban, elsétál a vízvonalig, tudván, hogy Aschenbach figyel. Miután megbizonyosodott afelől, hogy az idős úr tekintete rajta nyugszik, megemeli a kezét, és a távolba mutat. Aschenbach megpróbál felkelni, de holtan rogyik össze a nyugágy mellett.

Látni és látszani – kettős rendezés. A fiú tisztában van vonzerejével, és úgy viselkedik, hogy magára vonja Aschenbach tekintetét. Aschenbach feladja a polgárilag merev, magabiztos udvari művész formális szerepét, korához egészen méltatlan fiatalságmaszkot ölt, és belebújik a számára idegen gigolóz szerepbe. A *commedia dell'arte* figuráinak fölöttebb nevelésű stílusában olyanná válik, mintha egy maszkabálra festette volna ki magát. Egyfajta groteszk módon „magához tér”, és szembesül a saját maga előtt is erősen titkolt pedofil-homoerotikus hajlamaival – aztán meghal.

Vajon a halál ebben a filmben egy olyan élet végpontja, amely sohasem talált magára, amelynek központja az elfojtás és a megtagadás volt? Aschenbach csupán a halálához közel volt olyan biztonságban, hogy a törvény és a társadalmi forma börtönéből kiléphessen? Ezt pedig egy maszk gyámoltalanságában kellett előadnia, tehát nem hiteles személyként?

Messzebről kell kezdenünk, főképp azért, mert itt az öregség és a halál filmbéli összefüggéseivel kell foglalkoznunk. Egyes amerikai forrásokban ezt „gerontológiai filmnek” (gerontological film)⁵ nevezik, gondolva itt azokra az öregedés folyamatával foglalkozó filmekre, amelyek majdnem mindig érzelmesen és óvatosan kezelik témájukat. Az öregséget a magány, az elkülönülés, a szenilitás, az Alzheimer-kór és az általános testi és szellemi képességek sorvadása jellemzi.

Az öregség azonban nem filmes műfaj, hanem egy témakör. Emellett nem kifejezetten újkeletű. Az Ingmar Bergman rendezte, halálról, emlékekről, bűnről és lemondásról szóló film, *A nap vége* (*Smultronstället*, Svédország, 1957), nem azért tartozik ebbe a kategóriába, mert egy idős színész (Viktor Sjöström) játssza az öreg szerepét. Továbbá a *Münchhausen* (Németország, 1942/43, Josef von Baky) sem azért tartozik ide, mert a Münchhausen-figura tényleg vén, mint a Mátra, és meg akar halni, hanem azért, mert az élet részeként követeli a halálhoz való jogot.

Halál Velencében, 1971

Értékkonfliktusok a halál árnyékában

Külön figyelmet érdemel az a halálra hangolódás részévé váló, fiatalságra és gyermekkorra történő emlékezés, amely olyan filmekben látható, mint az életrajz egyre távolabbi pontjaira visszatérő *A nap vége* Ingmar Bergmantól. Úgy tűnik, leginkább abban az értelemben korai, mély és beteljesületlen kívánságenergiához társul, hogy a film a halálra való hangolódást egy élet tapasztalatainak önterápiás feldolgozásaként jeleníti meg. *A nap vége* című filmet joggal sorolták a spirituális filmek közé, mivel az életnek értelmet adó keretek átgondolásáról szól.

A bakancslista (*The Bucket List*, USA, 2007, Rob Reiner) című filmnek két, a hatvanas éveinek végén járó férfi a főszereplője. Egyikük milliárdos (Cole/Jack Nicholson), a másik autószerelő (Carter/Morgan Freeman). Mindketten rákbetegek. A milliárdos saját kórházában ismerkednek meg. A szobák kétágyasak, mivel alapvetően nincsenek különbségek – proklamálta a gazdag a film elején. Az össze nem illő pár lassan összeszokik, a kemoterápiák feloldanak

⁵ Különösképp utalva itt a többször bővített *Gerontological Film & Video Collection* filmográfiára (University of North Texas, Center for Studies in Aging, 1983-tól, lásd <http://www.library.unt.edu/collections/media-library/film-aging>), illetve a MILAM 1981 recenzióra.

közöttük minden érzékelhető távolságot. A közeledést a hányinger, a kimerülés és a fáradtság fázisaiban a két főszereplő kényszerű közelsége, a test törekenysége teszi lehetővé. Akkor azonosulnak, amikor mindkettejük számára biztos, hogy a leleteik rosszak, és csupán fél, maximum egy év van hátra számukra az életből. Carter listát kezd írni azokról a dolgokról, amelyeket még meg kell tennie életében. Annyira nevetni, hogy sírjon a boldogságtól; valami fennköltet látni. Az ötlet abból a félévnyi filozófiastúdiumból származik, amelynek során hallgatóként össze kellett állítania egy ilyen listát. A rossz leleteit látva összegyűri és kidobja a listát, azonban Cole, a milliárdos megtalálja és folytatja.

A bakancslista az a lista, amelyet azelőtt kell megírni, „mielőtt feldobnánk a bakancsot”. A cinikus elnevezés arra a távolságtartásra utal, amellyel a két halálraítelt az élethelyzetét megéli. Világ körüli útra mennek, amelynek során tételesen végigveszik a listát. Utazásscenáriók sorozatába bonyolódnak, amit időnként a különböző kultúrákban előforduló haláleképzelésekről folytatott beszélgetések egészítenek ki. Utazásuk végén hazatérnek. Carter összeesik, újra beviszik, majd meghal. Cole tartja sorstársa halotti beszédét. Az utolsó pontot, azaz egy idegen embert jobb emberré tenni – kihúzza a listáról. Ő maga az az ember, hiszen Cartertől megtanulta meglátni az élet lényeges dolgait. Így a film a történet háttérében értékdiskurzust folytat. A két fő alak sokdimenziós kontrasztja az amerikai realitás mély értékkonfliktusának közepébe vezet. Konzumizmus, amit cinikus módon „Fogyasztok, tehát vagyok” felfogásként foglalthatnánk össze, a fundamentális értékek egész univerzuma ellen, amely a család összetartását a morális világ központjának tekinti. Carter halála megváltoztatta Cole-t. A film Carter hangjával kezdődik és végződik, aki narrátorként meséli el, hogy Cole 81 évesen egy napos májusi napon távozott az élők sorából: „A szemei lecsukódtak, de a szíve megnyílt.”

Clint Eastwood *Gran Torino* (USA, 2008) című filmjében is teljesen más emberré válik a főszereplő. Walt Kowalski (Eastwood alakításában) a koreai háború veteránja, 25 évet dolgozott a Detroiti Autógyártók Szövetségénél, magányos és megkeseredett – és reakciós rasszista. A szomszéd házba egy ázsiai család költözik, akik a Thaiföld, Laosz és Vietnam közötti hegyvidékről származnak. Kowalski bizalmatlanul és rosszállón nézi, ami a szomszédságban történik. Ez egészen addig így megy, amíg véletlenül meg nem menti az ázsiaiakat egy szorult helyzetből. Ezt követően elárasztják hálaajándékokkal. A család lányának sikerül őt meghívnia egy családi ünnepségre, amelyen nem csupán az ázsiai konyhaművészetet ismeri és szereti meg, hanem a számára annyira idegen világ melegségét, közvetlenségét és mindenekelőtt a generációk közötti tiszteletet és udvariasságot. A városban élő fiatalok⁶ már mindkettőt elfelejtették, csak az utcák uralásáért (és a drogkereskedelemért) harcolnak bandákba verődve, rendkívül erőszakosan. Kowalski vonakodva ugyan, de a szárnyai alá veszi a szomszéd fiút, akit addig *túrónak* hív, sőt *puhapöcsnek*⁷ csúfol. Felismeri, hogy jó természetű és szófogadó tinédzser. A film vége felé a fiút gengszterek⁸ fenyegetik – Kowalski azzal menti meg, hogy provokálja a gengsztereket, azok pedig felbőszülve lelövik. Olyan tartásban kerül el az utcán, mintha keresztre feszítették volna. A halál keresztény szimbolikája jelenik itt meg, amely a filmben először a jogosnak tartott rasszizmus kereteit képezte, és aztán a rasszista erőszak elleni kétségbeesett ellenállás szimbólumává vált. A halál mint visszatérés a vallás alapvető rendeltetéséhez? A befejezés meglepő és egyben rejtélyes is.

Nem egyszerűen arról van szó, hogy a film forgatásának idején a 78 éves Eastwood teste öregedését nagyon is tudatosan állítja közszemlére, és a főszereplő mogorvaságát annak életútja részeként mutatja be, hanem arról is, hogy a végén véletlenül felszínre kerül a képesség, hogy az életén átívelő viselkedésmódokat relativizálja és alapjaiban változtassa meg,

⁶ A szerző kifejezetten „fehér fiatalokat” ír. Állítása, ha bőrszín alapján kategorizálunk, nem állja meg a helyét. Ezért a szövegből a fehér jelzőt kivettem. – *A ford.*

⁷ A filmben *puccake* szerepel, a szerző *pusyboy*-t ír. Lényegében mindkettőnek ’férfiatlan, töketlen’ a jelentése. – *A ford.*

⁸ A szerző „fehér gengsztereket” ír, a filmben viszont ázsiai gengszterek szerepelnek. – *A ford.*

ami így elfogadhatóvá teszi az áldozati halált. Azon fehérek ellen foglal állást, akik a fehér kultúra értékeit, amelyekben Kowalski feltétel nélkül hitt, feladták, és az erőszak, materializmus és rasszizmus által meghatározott életforma rémségeivé alakultak. Így a kezdetben gyűlölt szomszédok mellé áll, mert olyan életet élnek, ami a rend, a halandóság és a szociális összetartás azon horizontjait realizálja, amelyek számára nagyon sokat jelentenek. Állásfoglalása még a saját gyermekeit is érinti, akik csak arra vártak, hogy meghaljon, és végre megörökölhessék a házat. Kowalski a házat az egyházra hagyja, félreérthetetlen jelzésként azzal az árulással szemben, amelyet gyermekei követtek el saját egoisztikus és anyagi törekvéseik hajhászása során belső családi kötelességeik elhanyagolásával.

Kowalski rasszizmusa bizonyos tekintetben álcázott, csupán olyan jelentések és értékek maszkja volt, amelyeknek a származáshoz, bőrszínhez és valláshoz semmi köze.

A felhozott példák közelítenek ahhoz a feltételezéshez, hogy az élet vége az életút – az annak során követett értelmi

vázlatok – kifejtéséből és mérlegelésből áll. A legtöbb történet során a haldoklók tisztázzák saját magukat annyira, hogy élettörténetüket lezárhassák anélkül, hogy diszharmóniát kellene elszenvedniük. Teljesen más jellegű példa erre a *Toto, a bős* (Belgium/NSZK/Franciaország, 1991, Jaco van Dormael) című fekete komédia. A komplex flashbackekkel és flashforwardokkal előadott történet átíveli a főhős (Michael Bouquet) teljes életét, aki már nyolcévesen azt hiszi, hogy születése után véletlenül elcserélték – mivel mindig a másoknak van szerencséje, Toto meg nézhet. Amikor szerelmes lesz, kiderül, hogy a nő egy gazdag férfi felesége. Semmi kalandos élet, földmérőként csak kispolgári egzisztencia – ezt az árat fizeti Toto, a vesztes, a hasznot a gazdag zsebeli be. Majd önelégült nyolcvan éves aggként, az öregek otthonában kezd el alattomos terveket szőni a gazdag meggyilkolásáról – ezzel próbálva félresikerült életéért nyíltan kiegyenlíteni a számlát. Úgy tűnik, hogy nem billen helyre a mérleg, a remények, blokkok, vágyak és csalódások szövevénye negatív marad. Itt már nem értékekről van szó, hanem a boldogság igényéről, amely nem teljesül, azonban kivetíthető másokra (mintha az ego és az öregkori ego állna egymással szemben).

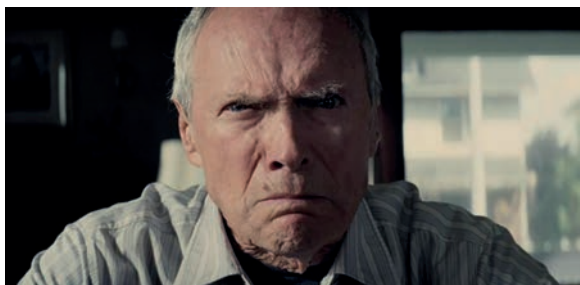
Szerelem, 2012

A szépség megtapasztalása

Ismételten új fordulatot vesz a *Beszélgetés a kertészemmel* (*Dialogue avec mon jardinier*, Franciaország, 2007, Jean Becker): ebben az esetben a művészettel való találkozás egyúttal a halál előkészülete is. A film egy naiv dolgozóról, egy nyugdíjas vasutasról szól, aki a film során egy festővel – akinek a kertészeként dolgozik – folytatott hosszú beszélgetés alatt megismeri Mozartot. A film (nondiegetikus) filmzenétől mentes. A kertész megtanulja, hogyan foglalkozzon a „szépséggel”. Figyelembe véve közelgő halálát és korát, enged a számára nagyon is idegen hangzásvilágnak. A film legvégén láthatjuk a férfit, aki már járni sem tud, amint a kertben a virágai előtt fekszik egy tranzisztoros rádióval. A rádióból Mozart egyik klarinétkoncertje szól. A zene leválik a rádió recsegő hangjáról, dominálni kezd a jelenetben, aztán teljes 5.1-es hangzásban teljedik ki. A diegetikusból „elmozdul” nondiegetikusba (egy zenementes filmben ez mindenképpen kiemelten fontos). A kertész halála fölé tornyosul, talán szublimálja is azt. Egy giccs-stratégia, de minden bizonnyal utalás arra is, hogy a halál megtapasztalását a szépség megtapasztalásához is társítják.

Megtágadás és titok

A halál és a haldoklás dramaturgiaiilag mindig beágyazódik a filmbe, legyen az akár a statiszták halála (amely a megjelenített világ brutalitását mutatja, mint a háborús filmekben), akár a gonosztevők halála (ami azt mutatja be, hogy létezik egy mély narratív megalapozottságú igazságosság), akár a szerető halála (ami megengedi a nézőnek, hogy belopakodjon abba a megrázkódtatásba és gyászba, amit az életben maradtak elszenvednek) vagy a főszereplő halála (majdnem mindig azzal a törekvéssel párosítva, hogy a megélt élet értelemhorizontjait kijelölje), esetleg hősi halál (ebben az esetben propagandisztikus horizontok vagy a haldoklók radikális döntéseinek, mások megmentésének érdekében véghezvitt önfeláldozásának etikai alapjai bukkannak elő).

Gran Torino, 2008

A valóságos halál a dokumentáció előjoga, mivel szenzációvá tett és voyeurisztikus tárgyként ott is megrendezhető a halál (mint az úgynevezett *snuff-filmek*ben, amelyekben úgy tesznek, mintha valós kivégzéseket, kínzásokat és kéjgyilkosságokat mutatnának be). Nem a filmek, hanem a képsorok azok, amelyek bevésszük a szemlélőbe. Ezek többé nem eresztik, és emlékkonokként kísérik – mint a spanyol forradalomból Robert Capa (1936) lelőtt katonát ábrázoló képe, vagy az a kép, amelyet Eddie Adams 1968-ban az *Associated Press*nek készített, amelyen egy állítólagos vietkongot lő agyon egy dél-vietnami tábornok. A kamera előtt lejátszódó valóságos halál morális és episztemikus sokkot vált ki, és nagy valószínűséggel az idő

megdermesztése az, ami a fotón látható eseményhez jelentést társít.

Azt, hogy az a mély sokk jelentkezik-e, ha egy film kontextusában megölnek egy állatot, amelyről Vivian Sobchack azt írja, hogy az indexikális betörése a környező film szimbolikus reprezentációjába, mint egy darab hirtelen dokumentáris reprezentáció a fikcionális realitásban,⁹ kétségbe kell vonni – mivel a trükklehetőségek változásai éppúgy, mint a test pusztítását bemutató felvételek halmozása a kortársak látásmódjának megváltozásához vezethetett.

Nézőpontok

Abban azonban a mai napig igazat kell adnunk Sobchacknak, hogy a halott vagy a haldokló dokumentumfilmes szemszögből történő ábrázolása különleges megalapozottságot kíván, hiszen ezekben az esetekben azonnal egy etikai tér (képe) rajzolódik ki, amely az ábrázolás magától értetődését mint a film szemiotikai alaplómódusát vonja kétségbe. Sobchack öt „nézőpontot” (gazes) különböztet meg, amelyeket kivétel nélkül a felelősség elve alapján mérlelhetünk. 1. A „tehetetlen nézőpont” (helpless gaze) a dokumentumfilmes az események pusztá szemlélőjévé teszi, aki nem avatkozik be, a filmkészítés programjának része, a néző egy hallatlan esemény kukkolójává válik. Ezt a tényt Susan SONTAG (2003) erősen támadja, mert szerinte a néző mások szenvedésében és halálában örömet lelő jelenetfüggővé, *image junkie*-vá válik. 2. A „veszélyeztetett nézőpont” (endangered gaze) során a kameraman is veszélyben van, ez jól látható a kamerabiztosításhoz – framinghez vagy képkompozícióhoz azonban nem – szükséges felvételeken, képmozgásokon. 3. A „beavatkozó nézőpont” (interventionist gaze) nagyon szokatlan, mert szereplőként jeleníti meg a

⁹ SOBCHACK 1984, 293. o. A tézist *A játékszabály* (Franciaország, 1939, Jean Renoir) segítségével illusztrálja.

kamerát a halál, illetve az öldöklés folyamatában; néha a kameraman is meghal közben (mint azt néhány játékfilmben láthattuk). 4. A „professzionális nézőpontot” (professional gaze) azoknak a fotóriportereknek és hívatásos filmeknek kell felvállalniuk, akiknek általában dönteniük kell róla, hogy egy életet mentenek meg, vagy gyarapítják a nyilvánosságot egy *story*val. A filmkészítés intézményi gyakorlattá válik, így más jellegű etikai nézeteltérések mezejébe integrálódik. 5. Végül az „emberséges nézőpont” (humane stare) – a „beavatkozó nézőponttal” szemben – a kameraman emocionális, morális részvételét, nézőpontja részrehajlását empátiaként és nem beavatkozásként valósítja meg. A kép, amelyen Loan tábornok lelövi a vietkongot, ebben a leírásban elnyeri tartós hatását, mivel etikailag nem létezik olyan hely, amely a halál ilyen jellegű ábrázolását tolerálhatóvá tenné.

A valós haldoklás és halál még a dokumentumfilmekben is az ábrázolás tabujába burkolózik, mivel – Sobchack téziséét követve – egy most kezdődő etikai diskurzus része. A tárgyválasztás átfogó morális megfontolást kíván, ilyenkor is a téma kontextualizálásáról van szó. Tulajdonképpen csak kevés film próbált meg közel férközni ehhez a félig nyilvános eseményhez, és nekifutni annak a játékfilmben annyira magától értetődő és megkerülhetetlen körforgásnak, amelyben a szubjektumok figurákká alakulnak. Megemlítenéd Allan King két és fél órás filmje, a *Dying at Grace* (Kanada, 2003) is, amely tizennégy héten keresztül kíséri figyelemmel öt páciens haldoklását a torontói Grace Kórház elfekvő osztályán. A film minden kommentártól tartózkodik, kizárólag főszereplőit engedi szóhoz jutni. Gyakran a halál közelségéről és arról van szó, hogy a főszereplők mennyire vannak tudatában a halál elkerülhetetlenségének. Ide sorolható Elfi Mikersch *Was soll'n wir denn machen ohne den Tod* (NSZK, 1980) alkotása, amely ridegen közelít két hamburgi öregotthonban élő öreg hölgy életéhez, vagy a *Zeit zu geben* (Ausztria, 2006, Anita Natmeßnig), amely egy menedékház hétköznapijairól szól. Továbbá Frederick Wiseman egy bostoni kórház tüdőgondozójában játszódó hatórás filmje, a *Near Death* (USA, 1989). A film mindhárom része a címadó halálközelséget próbálja bemutatni, az első részben a betegekkel, a második részben az ápolószeméllyzettel és a harmadik részben a hozzátartozókon keresztül.

Más filmek önéletrajzilag szállnak vitába a halállal. Ezek közé tartozik Johan van der Keuken *De grote vakantie* (Hollandia, 2000) című filmje, amelyben a filmkészítő – tudván, hogy halálos rákbeteg – újra felkeresi filmjei forgatási helyszíneit, eközben pedig újra és újra saját betegségén elmélkedik.

Teljesen máshogy végződik Rolf Schübel dokumentumfilmje, *Az indián* (NSZK, 1987). Itt a boldogság képei zárják a történetet, először egy szülinapi parti, amelyre összejönnek a barátok és a család, aztán a történet halálosan beteg főszereplőjének tandemkerékpározása, majd a voice-over mesél a főszereplőről, és felolvass egy szöveget, amelyet a főszereplő írt, de felolvasni már nem tudott. A film vége olyan hatást kelt, mintha nem szeretné, hogy a történet szimbolikusan végződjön, és visszavonul az eseményektől. Ezzel mintha az lenne a célja, hogy a halált megtartsa a haldokló magántulajdonának. „Az indián” egy film főszereplőjeként nyilvános alak volt, és ahogyan a halálos betegséggel megküzdött, az minden bizonnyal példaértékű törekvés arra, hogy az életet és annak értékírnyultságait újraértékeljük. Ez megalapozza a halálához kapcsolódó dokumentáris érdeklődést. Ám az élete végén történt esemény már nem tartozik a filmhez, ezért a kamera elfordul, főszereplőjét megvédi a néző emóciójától, és így a lényegi dolgokat a befejezés segítségével megmenti.

Bakancslista, 2007

A dokumentumfilmben a halál és a haldoklás magánügy marad. Amennyiben át akarjuk őket emelni a nyilvánosságba, szükségünk lesz szimbolikus keretekre és diskurzív intézkedésekre, amelyek az individuális halált átalakítják és lényegiségében megváltoztatják. A halottra (és különösképp a haldoklásra) vetülő nem világos indíttatásból formálódott nézőpont rejtélyes és titokzatos marad. A valós halál és valós haldoklás bemutatása továbbra is skandalum.

Hivatkozott művek

- ALLOWAY, Lawrence 1971. *Violent America. The Movies 1946–1964*. The Museum of Modern Art, New York.
- ARNHEIM, Rudolf 1977 [1932]. Der Tod im Film. In: Rudolf Arnheim: *Kritiken und Aufsätze zum Film*. Szerk. Helmut H. Diederichs. Hanser, München. 135–137. o.
- ECHLE, Evelyn 2009. *Danse Macabre im Kino. Die Figur des personifizierten Todes als filmische Allegorie*. Stuttgart. (Film- und Medienwissenschaft 6.)
- GIBSON, Margaret 2001. Death Scenes. Ethics of the Face and Cinematic Deaths. *Mortality*, 6. évf. 3. sz. 306–320. o.
- KOEBNER, Thomas 2006. Sterben spielen. Aspekte einer Standardsituation. In: *Grenzsituationen spielen. Schauspielkunst im Film: Fünftes Symposium (2001)*. Szerk. Bernd Kiefer – Marcus Stiglegger. Gardez, Remscheid. 35–54. o. (Filmstudien 30.)
- MARSCHALL, Susanne 2008. Letzte Augenblicke im Kino. Gedanken über filmische (Vor-)Zeichen des Abschieds. In: *Augenblick. Marburger Hefte zur Medienwissenschaft*, 48. sz. 28–40. o.
- MILAM, Cynthia Jane 1981. Mediatmosphere: Gerontological Film Collection Broadens Views on Aging. *American Libraries*, 12. évf. 9. sz. 564–565. o. Web: www.jstor.org/stable/25625766.
- SANSOT, Pierre 1985. La mort au palmares de mass media. In: *Actions et Recherches Sociales*, 3. sz. 35–41. o.
- SCHMIDT, Kurt W. 2008. Sterben und Tod im Spielfilm. In: *Schwierige Entscheidungen – Krankheit, Medizin und Ethik im Film*. Szerk. Kurt W. Schmidt – Giovanni Maio – Hans Jürgen Wulff. Haag + Herchen, Frankfurt. 159–173. o. (Arnoldshainer Texte 129.)
- SOBCHACK, Vivian 1984. Inscribing Ethical Space. Ten Propositions on Death, Representation, and Documentary. *Quarterly Review of Film Studies*, 9. évf. 4. sz. 283–300. o.
- SONTAG, Susan 2003. *Das Leiden anderer Betrachten*. Hanser, München. Magyarul: *A szenvedés képei*. Európa, Budapest, 2004.
- VOGEL, Amos 1997. *Film als subversive Kunst*. Hannibal, St. Andrä-Wördern.
- WULFF, Hans J. 2007. Anwälte der Toten. Dramaturgien des Leichnams im neueren Film- und Fernsehkrimi. *TV-Diskurs*, 11. évf. 1. sz. 64–67. o. Bővítve in: *Körper. Kult. Medien. Inszenierungen im Alltag und in der Medienbildung*. Szerk. Norbert Neuß – Mike Große-Loheide. Gesellschaft für Medienpädagogik und Kommunikationskultur, Bielefeld. 266–274. o. (Schriften zur Medienpädagogik 40.)
- WULFF, Hans J. 2008. Vom Vergessen, vom Verlust, vom Terror. Gerontopsychiatrische Themen im Spielfilm. Am Beispiel der Alzheimer-Demenz. In: *Schwierige Entscheidungen – Krankheit, Medizin und Ethik im Film*. Szerk. Kurt W. Schmidt – Giovanni Maio – Hans Jürgen Wulff. Haag + Herchen, Frankfurt. 229–260. o. (Arnoldshainer Texte 129.)

Fordította: Sipos Tamás

Hans J. Wulff (1951) a KieLi Christian Albrecht Egyetem új német irodalommal és médiával foglalkozó professzora. Munkájának központi témái többek között a filmelmélet, képelemélet, a film pszichológiája, dramaturgia.

Lélektől lélekig...

Visnyei
Emőke

A művészetterápia margójára

Vincent Van Gogh 1880 júliusában íródott levelében így fogalmaz:

„Tudod jól, ami az ember bensőjében megy végbe, kifelé is megmutatkozik. Vannak néhányan, akiknek lelkében hatalmas tűz ég, és soha nem jön senki, hogy melegedjék annál. Az arra menők nem vesznek észre többet, mint egy csöppnyi füstöt a kemény fölött, és aztán mennek tovább az útjukon.

Mit tehetünk? Őrizzük ezt a tüzet magunkban, hordozzuk a föld sóját, és türelemmel – de mégis mélyen türelmetlenül – várjuk, várjuk az órát, amíg jön valaki, aki meg akar telepedni ennél a tűznél, aki maradni fog. Mit tudom én?

Aki hisz Istenben, meg tudja várni az órát, ami előbb-utóbb jönni fog...

Ugyanígy elgondolom, hogy minden, ami igazán jó és szép, a benső erkölcsi, szellemi és fennkölt szépség az emberekben, az alkotásaikban Istentől származik, és minden, ami rossz és gonosz az emberi tettekben és az emberben magában megnyilvánul, nem Istentől jön, és Isten ezeket nem találja jónak.

De akaratlanul is egyre hajlamosabb vagyok azt hinni, hogy a szeretet a legjobb eszköze Isten megismerésének. Szeress egy barátot, bárkit, egy dolog, amit akarsz, akkor jársz a helyes úton, hogy többet tudj róla, mondom magamnak. De mély és bensőleg komoly rokonszenvvel kell szeretni, vagyis akaratunkkal és értelmünkkel, és állandóan törekedni kell a behatóbb, a jobb és több tudásra. Ez vezet Istenhez, ez vezet a rendíthetetlen hithez...” (VAN GOGH 2006, 23. o.)

Miképpen kapcsolódik egymáshoz Van Gogh fentebb idézett gondolatfolyama és a művészetterápia? A művészetterápia a különböző művészeti ágakat (film, zene, képzőművészet, tánc és irodalom) használja fel segédeszközként a lélek gyógyítása céljából. Meglátásom szerint ami elsődlegesen gyógyít, az a kapcsolat, a *minősítés nélküli megértésen alapuló* kapcsolat. A művészeti ágak ebben a segítő folyamatban eszközként szolgálhatnak és szolgálhatnak is. A művészetterápia kontextusában meglátásom szerint *az igazi művészet ott kezdődik, amikor megtanulunk egymáshoz művészién kapcsolódni*. Mit is jelent ez? Azt, hogy nemcsak egymáshoz, hanem saját magunkhoz, és így tudva vagy nem tudva, de Jézus Krisztushoz is közelebb kerülünk a szeretetben. Az önkifejezés révén, az egyéni munka során az alkotók lelkében először a felindultság, felkavarodás, majd a megértés, aztán a megnyugvás érzése jelenik meg általában. Az alkotó közösségben megtapasztalt egyenjogúság, kölcsönös megértés, empátia, vigasz a másiktól – mindez pedig a szeretet léggörét, mondhatnám így is: Isten jelenlétét teremti meg.

Az egyik terápiás alkalommal, mikor a „Lélektől lélekig” gondolat feldolgozása, körüljárása volt a feladat, az

egyik otthontalan alkotó egy idegsejtet rajzolt – ami már önmagában is rendkívül figyelemreméltó ötlet –, és a következőképpen magyarázta művét: „Azért egy idegsejtet választottam, mert akképpen tudunk a környezetünkhöz kapcsolódni, ahogyan saját magunkhoz. Minden itt kezdődik el. Ha a saját magunkkal való kapcsolat zavarokkal teli, akkor ez érezhető lesz a külvilág felé is.”

Ha ezt a gondolatot az otthontalan ember szemszögéből vizsgáljuk, szembeesülünk azzal, hogy mennyire nem rendelkeznek megfelelő mennyiségű és minőségű emberi kapcsolattal. Több szociológiai kutatás is alátámasztja, hogy a többségi társadalom felé a kapcsolataik megszűntek, s ezáltal csak a sorstársi kapcsolatrendszerek maradtak meg nekik, amelyek nagyon sok esetben anómáliákkal vannak tele.

Az a művészetterápiás szemlélet, amelyet képviselek, pont itt lép be, és törekszik segíteni ezeknek a szenvedő embereknek. Hiszem, hogy az alkotás öröme egy csoporton, közösségen belül olyan mélységekbe és magasságokba juttatja el az embert, ami minden tekintetben lélekemelő. Hiszen az érzékeny és így sokszor sebzett lelkű szenvedő emberek azok, akik a legélesebb szemmel észreveszik a világ misztikus csodáját, legyen az külső vagy belső csoda, tragédia vagy a fájó lélekben katarzist kiváltó segítő kéz. Mily csodálatos az emberi kapcsolatrendszereket egy idegsejthez hasonlítani! Ebben a képben találkozunk az Alfa és az Ómega, a mikro- és a makrokozmosz. Ezért gondolom azt, hogy igaza lehetett II. János Pál pápának, amikor a művészeket a teremtő Isten képmásának nevezte. A Teremtés könyvében olvashatjuk: „Isten látott mindent, amit alkotott: nagyon jók voltak.” (Gen 1,31) Az alkotó ember az, aki munkája során mindenkinél jobban meg tud érezni „valamit abból a pátoszból, mellyel Isten a teremtés kezdetén nézte keze alkotásait”.¹

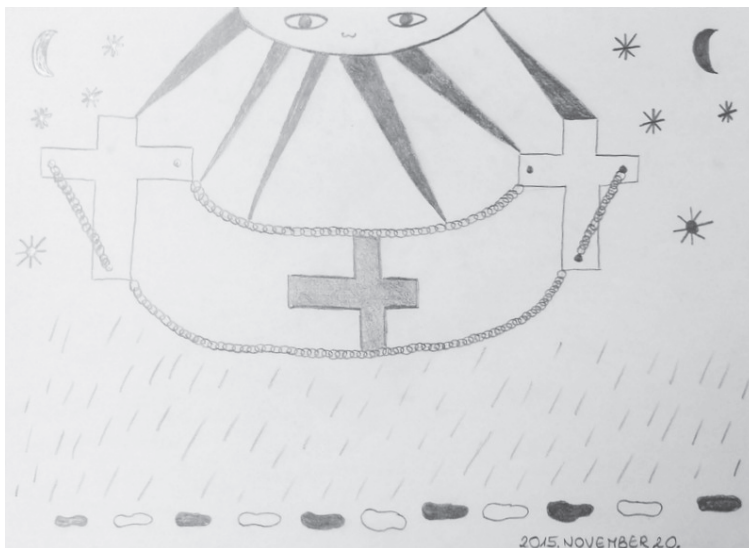
S mivel hiszem, hogy minden emberben megvan az alkotás vágyának a csírája, ha ennek táptalajt adva segítjük, hogy ez a csíra virágot bontson, és valóban alkotni merjen, tehát valamilyen szinten valóban művésszé váljék az ember – bármit is teremtsen, ami szívéből jön –, azáltal mindenkiiben megcsillanhat az alkotó Istenhez való hasonlatosság. Ami tisztít, és felüdíti a szomjúhozó lelket.

2015 augusztusában a balatonboglári Kék és Vörös kápolnában rendezték meg a *Kalandozások a tükörben* című kiállítást. Ezen a tárlaton otthontalan emberek és fiatal kortárs képzőművészek állították ki közösen a műveiket. Itt a fő célunk az volt, hogy bemutassuk, minden társadalmi hierarchiát félretéve miképpen tud ember és ember egymással találkozni a képzőművészetben keresztül (is). Megdöbbentő hatással volt a nézőkre a kiállítás. Főleg, hogy nem lehetett nem észrevenni, hogy a hajléktalan emberek alkotásainak szinte mindegyikén ott van a ház szimbóluma, akár megkívánta a megadott téma, akár nem – tudat-

¹ II. János Pál pápa levele a művészeknek. 1999. április 4. <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=68>. (Megtekintés: 2016. július 4.)

talanul is jelét adva az Igazi Otthon iránti olthatatlan váagnak. Ezt a hivatásos művészek ugyanúgy, mint a biztos létben élő nézők természetesen vehetik, és a hajléktalan emberek munkáit elnézve döbbenhetnek rá jólétükre s az egyetlen, kegyetlen különbségre. Mert nincs más különbség, mind ugyanolyan ember: a néző, a hivatásos művész és az otthontalan, nem hivatásos alkotó – „csak” annyiban különböznek egymástól, hogy egyesektől az élet talán leglényegibb eleme vétetett el: a HÁZI tűzhely melege. Szó szerint és átvitt értelemben is.

A kiállítás sikere arra ösztönzött néhányunkat, hogy hat alkalommal találkozzék és együtt alkosson pár hajléktalan és pár hivatásos művész. Ez az integrációt elősegítő csoport azért is hiánypótló és értékmentő, mert képzőművészeti alkotásokon keresztül is közösséget alkottak egymással. Ember emberrel egyenlőként beszélt egymással érzéseiről, terveiről, gondolatairól, az életről. A művészeti csoportban készült alkotásokból az idei évben rendeztünk egy kiállítást *Lélektől lélekidig* címmel. A csoport és a kiállítás integrációt elősegítő hatását legjobban Dávid Luca látványtervező művész gondolataival tudnám leírni: „Az alkalmaknak minden egyes perce értékes. A közös rajzolás, a közös hallgatás, az egymásra figyelés. A hajléktalanok adnak! Ők azok, akiknek elvileg nincs semmijük, mégis tőlük kapjuk a legtöbbet. Legfőképpen bizalmat, mert megosztják velünk gondolataikat, megélt sérelmeiket. A bizalom mellett viszont az igazi művészetet. A lélek tükrét az alkotáson keresztül. »Csak« a pusztá gondolataikat öntik kép formájába. De ebből egy komplex alkotást kapunk, ami a végtelenségig értelmezhető, magunkon átmosható. Azt gondolom, ezeket a képeket, gondolatokat közvetíteni kellene mindenki felé, hogy megismerhessék ezeket a tetterre kész, kitörni vágyó embereket, hogy magunkban is tudjunk változtatni a hajléktalanokról kialakult képünkön.”

Hivatkozott mű

VAN GOGH, Vincent 2006. *Válogatott levelei*. Háttér Kiadó, Budapest.

Visnyei Emőke szociális munkás, művészetterapeuta, logoterápiás tanácsadó és személyiségfejlesztő szakember. Két évtizede dolgozik szociális szakterületen. Több éve vezet értékközpontú művészetterápiás csoportokat otthonnal nem rendelkező, utcán élő, hajléktalan embereknek. Szakmai hitvallása, hogy minden ember értékes, és senki sem pótolható.

Lackfi
János

Kenyértörés

Út a kiközösítésig

(Epizód Luther Márton életéből – animációs forgatókönyv)

(A térképet látjuk, amelyen utak futnak szét Wittenbergből, és minden útba eső település kis pontként felizzik. Utána különböző kapuk, és folytonosan koppanások: mindenhol a tételeket szegezik ki, bámszokdók gyűlnek oda, egyesek hangosan felolvasnak néhány mondatot.)

KAVARGÓ HANGOK

A hívek egész élete bűnbánatra térés legyen... *(koppanások)* ...úgy, úgy, térjenek meg a gazok is, a gazdagok is... *(koppanások)* ...a jogszabályok csak az élőkre érvényesek... *(koppanások)* Jó, hogy nem adóztatják a holtakat... Dehogynem, komám, búcsúcédulával adóznak... *(koppanások)* ...Nagyra nőhet a haszonlesés és a kapzsiság... *(koppanások)* Ennél nagyobbra aligha, magasabb a templom tornyánál... *(koppanások)* Jobban teszi, aki a szegénynek ad... Nekem is adhat valaki, szegény vagyok, mint a templom egere... *(koppanások)* Egyedül Istené a dicsőség... Megálljatok, zsíros papok, halljátok ezt?! Pápát kéne csinálni ebből a barátból! Isten áldja mindkét kezével!

LUTHER

(A feszület előtt imádkozik.)

Uram, nem magamért szóltam. A bennem lakozó szellem indított! Hiszen e világban nincs békesség, nincs más, mint a keresz! Te látod ezt, uram! *(Felnéz, a Corpus feje rábólint.)* Krisztust kell követni szenvedésen, halálon és poklon keresztül, kísértések közepette. Az egyháznak pedig ne legyenek kincsei. *(Egy ököl az asztalra csap, szétgurulnak az aranyak.)* Az egyház kincse lelkekben mérhető, az igazi kincs Isten kegyelme, amelyet ki nem érdemelhetünk. Add, Uram, hogy helyesen szóljak! Hogy szeretettel feleljek minden ellenvetésre! Hogy ne sodorjon el a bennem lakozó hirtelenség! Ó, szelíd és türelmes Jézusom! Add, hogy ne essek neki azoknak, akik keresztre feszítenének!

(Felkel, kiszalad, lekiált egy közelben álló barátának.)

Hé, testvér, minden készen áll a vitára?

BARÁT

Hogyne, jó Márton testvér...

LUTHER

Mécsesek vannak?

BARÁT
Egy várost felgyújthatnánk velük!

LUTHER
Gyümölcsök vannak?

BARÁT
Ha mind megfőznénk pálinkának, csúnyán berúgna a kolostor!

LUTHER
Friss kútvíz?

BARÁT
Mint a tenger. Bálnát úsztathatnánk benne!

LUTHER
Még egy bölcs mondás, és véged! Megjöttek már a tanácskozók?

BARÁT
Nem jöttek.

LUTHER
Persze, nincs itt mindenki... De valaki csak megjött, te fafejű, nem?

BARÁT
Egy árva lélek se.

LUTHER
Ne bolondozz! Valaki csak van itt!

BARÁT
Üres a terem, mint a szamár kobakja.

LUTHER
Mit mondtam az okoskodásról?

BARÁT
Jó, akkor üres, mint egy koldus zsebe.

LUTHER
Ne kezd megint!

BARÁT
Akkor mint a szegény szerzetes gyomra.

LUTHER
A dominikánusok?

BARÁT
Hacsak az asztal alá nem bújtak.

LUTHER
A franciskánusok?

BARÁT
Hacsak nem láthatatlanok...

LUTHER
A mainzi érsek?

BARÁT
Pont annyira van itt, mint a római pápa...

LUTHER
Nem hiszek neked, okostojás. Látnom kell a saját szememmel.

BARÁT
Jut eszembe, egy mégiscsak bejutott valahogy. Pedig meg se hívtuk...

LUTHER
Na ugye, beszélsz itt összevissza... Megyek őket köszönteni! *(Nagy sebbel-lobbal lecsörtet a lépcsőn, benyit az üres refectoriumba, amelynek asztalán halomban áll az alma, körte, fatányérok és nagy csobolyó vizek, továbbá égő mécsesek. Sehöl senki.)* Mit hordtál össze, te féleszü? Hol van itt akár egy lélek is?

BARÁT
Hát, lélek, az nincsen!

LUTHER
Azt mondtad, egy bejutott.

BARÁT

Erre gondoltam, e! *(Egy légyre mutat, mely az ólomüvegen zümmög.)* Lelke nincs, de lelkesen jött a tanácskozásra. Szinte repült.

LUTHER

És akkor ne csapjalak agyon!

BARÁT

Inkább a legyet. Ha engem csap le, akkor egész életében vezekelhet. Nem lesz ez a sok irkálás meg levelezés meg minden.

LUTHER

Miféle levélről beszélsz?

BARÁT

Most érkezett!

LUTHER

Add hát elő, mert felrobbanok!

BARÁT

Csúnya látvány lenne, ha Márton testvér felrobbanna. Íme! *(Csuphája ujjából egy levelet vesz elő.)*

LUTHER

(Feltépi a pecsétet, olvas.)

Az igazságot beszéled, jó Márton testvér, de nem fogsz elérni semmit. Menj vissza celládba, és mondd: Isten irgalmazzon nekem...

BARÁT

Nem buta ember, és jót akar.

LUTHER

Még szép, hogy nem buta, nagyon is okos pap Hamburgból.

BARÁT

Meglehet, a többi is okosakat ír.

LUTHER

Miféle többi? Mindent harapófogóval húzzak ki belőled?

BARÁT

Akik ezeket küldték... *(Nagy halom levelet húz elő a csuhájából.)*

LUTHER

Te tényleg meg akarsz örjíteni. *(Türelmetlenül feltépi a pecséteket, olvas.)* A püspökök meg a doktorok hallgattak, senki sem akarta a macska nyakára kötni a csengőt... Éljen Luther doktor, aki megtette, amit más nem merészelt... *(Macskát látunk, amint egy csengővel nyakában beszaladja a vidéket.)* ...Mindünk helyett szóltál, Márton testvér, valakinek az asztalra kellett csapnia... *(Megismétlődik az előbbi jelenet: egy ököl az asztalra csap, szétgurulnak az aranyak.)* ...Bárcsak szívünk ládjába gyűjtenénk a kincset, és nem vasládába az aranyat... Ideje ébresztőt kongatni, te titted meg, jámbor lélek... *(A térképen szétfutó utak felvillantják a városokat, mindenütt harangzúgás terjed.)*

BARÁT

Van ám jobb is ennél!

LUTHER

Hogy érted, hogy ennél jobb?

BARÁT

Hát hasznosabb... Mert ugyan mi nyereség a sok papiroson meg hálálkodáson? Tele velük a padlás, de legfeljebb gyűjtősnak valók a tűzhelybe... A hasunk nem telik meg tőle... Ellenben van, amitől igen!

LUTHER

Furfangos vagy, testvér, de egy napon tényleg kiporolom a csuhádat! A bánat sem érti, mit hordasz itt össze nekem!

BARÁT

No, majd megérted, doktor uram...

(Kinyitja a kolostor ajtaját, parasztok özönlének be, tyúkot, tojást, kenyeret, bort, zöldséget, birkát, nyulat, vásznakat hoznak ajándékba.)

PARASZT

(Tyúkot nyom Luther kezébe, aki ijedt képet vág.)

Jól megírta, doktor uram, áldja meg az Isten! Az elsők legyenek utolsók, az utolsók meg elsők! Ez a böcsületes keresztény beszéd!

LUTHER

Jóember, honnan tudja ezt maga? Oskolába se járt, a betűhöz sem ért!

PARASZT

Higgye meg, fráter uram, mindig van ott, aki felolvassa. Hírét viszik jó emberek, vándorprédikátorok beszélnek, még egy könyvecskét is kaptam.

LUTHER

Könyvecskét?

PARASZT

(Benyúl a tarisznyájába, előhúz egy kötetet, melynek címlapján ez áll: EXPLICATIONES, azaz MAGYARÁZATOK A BÚCSÚRÓL ÉS A KEGYELEMRŐL Martinvs Lvther uram tollából.)

Ehun van e! Ne mondja, hogy nem maga írta!

LUTHER

(Homlokráncolva, döbbenet belelapozgat.)

Én írtam, de ilyen kiadást sose láttam...

PARASZT

Ahogy kapok valakit, aki felolvas belőle, rögtön megkérelem. Olyan ez, mint a cseppentett méz. Minden áldott szót én sem értek, de amennyit kell, azt igen! Az Úr irgalmazzon Luther testvérnek!

LUTHER

Az Úr irgalma alaposan rám fér. De mit kezdjek ezzel? *(Ijedten mutatja a tyúkot.)*

PARASZT

No, maga sem levegőből él azért! Egészségére, prédikátor uram!

BARÁT

Bízd rám a földi javakat, Luther testvér, foglalkozz az égiekkel!

(A többi paraszt is odajárul, Luthernek adogatják, amit hoztak, alig bírja el, a Barát vigyorogva vesz át ezt-azt tőle.)

HANGOK

...áldás rád, testvér... Kimondtad, ami a lelkünket nyomja... Bolond fizet búcsúpénzt... Még hogy a gazdagoké a mennyország... Aki a zsebemben turkál, annak nincs köze a lelkemhez... Jól megírtad, odapörköltél nekik... Ne hagyd magad, bárki ordítzik ellened...

DIÁK

(Lihegve érkezik.)

Luther uram, siessen! Hagyja most a jószágot, fontos dolgok történnek a piactéren!

LUTHER

(zöldséggel, kenyérrel, hússal teli kézzel)

De... mi lesz ezekkel?

BARÁT

Bízd csak rám, testvér, fuss!

(A főtéren a wittenbergi diákok a tűz körül ugrálnak, és egy nagy kupac könyvet hajigálnak egyenként a tűzbe. Közben gajdolnak, táncolnak, sört vedelnek. Luther közelebb megy, hogy szemügyre vegye a könyv címlapját. DOCTOR ECK, NYÁRSACSKÁK, Perlekedés Martinvs Lvther uram thesisével. A diákok kikapják Luther kezéből a könyvet, egymásnak dobálják, ő hiába próbálja megkaparintani, a kötet végül a tűzben köt ki.)

DIÁKOK

(énekelnek)

*Doctor Eck vén pocak,
amit főzött, mind vacak!
Vivat Luther Martinus!*

*Doctor Eck nagybeteg,
hogy az ördög süsse meg!
Vivat Luther Martinus!*

*Doctor Eck nyavalyás,
ráfér egy kis lángolás!
Vivat Luther Martinus!*

LUTHER

(A tűzbe bámul kétségbeesetten, arca előtt lobognak a lángok.)

Uram, ezt a tüzet te akartad? Mert én aligha... Ha a tűz elharapózik, ki tudja, hol áll meg!

A BIBLIA HANGJA

„Ne gondoljátok, hogy békét jöttem hozni a földre. Nem békét jöttem hozni, hanem kardot.”

(A térképet látjuk, egy kis lángocska terjed tovább Heidelbergig. Termet látunk, az Ágoston-rendi konvent üli körbe az asztalokat, Luther szenvedéllyel magyaráz.)

LUTHER

Kiközösítés? Kinek van erre hatalma? Hiszen a benső kapocs, mely Istenhez köt, külső személyek által el nem téphető! Krisztustól eredő jussunk ez, el nem ragadhatja mitőlünk senki emberfia, legyen az püspök vagy akár lángpallosú angyal!

SPION TESTVÉR

(Ül a szerzetesek közt, és jegyzetel. Valakihez odahajol, sűgva kérdi.) Hogy mondta, milyen angyal? Láng-pal-lo-sú... Köszönöm. Minden szava aranyat ér! *(Csörrenő aranyakat látunk, amint jegyzeteiért cserébe a markába nyomják.)*

LUTHER

Kiközösítés? És miért? Holmi pénzért? *(Spion testvér összerezzen, zsebében megcsörren az arany. Jegyzetel.)* Az efféle uzsorászkodás visszazáll azok fejére, akik gyakorolják! Megfizettetni az egy, élő Isten hitét, miközben a kolostorok adótól mentesen kereskednek. Szégyen, gyalázat!

(Megint a térképet látjuk, a lángocska Drezdáig fut. Luther ismét magyaráz. Az ajtó mögött egy szerzetes jegyzetel. A láng aztán Rómáig szalad, ahol Mazzolini dominikánus szerzetes a besúgójegyzőkönyveket lapozgatja, és papírra veti műve címét: DIALOGUS MARTIN LUTHERNAK A PÁPASÁGRÓL HANGOZTATOTT VAKMERŐ ÁLLÍTÁSAIRÓL. A láng a térképen Rómából Augsburgig terjed, a pápai küldött lovaskocsija követi. Látjuk Luthert is, amint lóra ül, és Wittenbergből Augsburgba tart.)

CAJETAN BÍBOROS

(kezeit látjuk, amint a felhős ég felé terjeszti az ablaknál állva)

Kiátkozom a Napot, ha továbbra sem süt, elégemberedik kényes, tollforgató kezem... *(Az asztalon toll, papír és Mazzolini könyve hever. Egy szolgál díszes köntöst ad a bíborosra.)* Barbárok hazája! Hogy lehet ilyen hideg mindennütt! Utcán, palotában, szívekben? A fejekben fagyos szél sűvít! *(Tálon pecsenyét hoznak neki, megpofozza a szolgát.)* Ezüsttálon, te számár! Sosem eszem szennyes földből eszkábált cserépedényből! *(Hozzák az ezüsttálat, belekóstol az ételbe, fintorog.)* Mi ez a német undokság, rendes étel nincsen? A kenyér fűrészporból van, a pecsenye csupa ín, el vele! *(Megint megpofozza a szolgát. Kristálypoharat nyújtanak neki gyöngyöző borral, kiköpi.)* Ez savanyú, ecettel itattok, mint Urunk Jézus Krisztust? Küldjétek be azt a barátot!

LUTHER

(Leborul a padlóra tisztelettel.)

CAJETAN BÍBOROS

Derek, derék, felállhat!

LUTHER

Tisztelet és hódolat Cajetan bíboros uramnak, a római Szentszék legátusának! Örvendezek, hogy láthatom önt, akinek szájából az igazat, csakis a tiszta igazat hallhatom.

CAJETAN BÍBOROS

Kedves fiam, idézést kaptál Rómába, a pápai udvarhoz. De nem engedelmeskedtél...

LUTHER

Tisztelettel, Uram, német szerzetes német földön felel szavaiért.

CAJETAN BÍBOROS

Barátkoztál-e ama hét betűvel?

LUTHER

Mély tisztelettel, bíboros uram, melyik hétre gondol a negyvenből?

CAJETAN BÍBOROS

Nem is hét, csak hat, annyival is könnyebb kimondani... REVOCO, vagyis visszavonom.

LUTHER

Hála a mindenható Istennek, hogy nincs mit visszavonom, tisztelettel!

CAJETAN BÍBOROS

De bizony van! Például hogy az egyház nem jogosult Jézus kegyelmeit közvetíteni. Ej, ej!

LUTHER

Hol áll az megírva, hogy Krisztus érdemei a búcsú kincseként az egyház kezébe tétettek? Sem a Szentírásban, sem a pápai rendeletekben nincs nyoma...

CAJETAN BÍBOROS

Ej, ne okoskodj! Azt is írod, hogy nem a szentségek, hanem a hit által üdvözülni az ember. Ez új tan, fiam. Gondold meg, ha valaki szentáldozáshoz járul, nem nyer-e megváltást az Úr szenvedő teste által, még ha hite ingatag is? Hogy lenne a hit előbbvaló a szentségeknél? Új vallást akarsz alapítani? Elkéstél, Krisztus urunk már megtette...

LUTHER

Engedelmével, bíboros uram, nem új vallás ez, Szent Pál mondja, hogy hit által üdvözülhetünk, Szent Jakab pedig hozzáfűzi, hogy hit és abból fakadó tettek által.

CAJETAN BÍBOROS

Fiam, a Szentírást bárhogy lehet csűrni-csavarni. Az legyen iránymutató, hogy a Szentatya miképpen magyarázza... Netán vele szegülnél szembe?

LUTHER

Eszemben sincs, bíboros uram! Tisztelem a pápa Őszentségét, és tudom, hogy a sok kapzsi kufár csak félrevezeti őt. *(Vaskos paksamétát vesz elő.)* Nézze, bíboros uram, leírtam én mindent szépen, rendjén...

CAJETAN BÍBOROS

Mi vagyok én, kisegér, hogy ennyi papiroson átrágjam magam? Nem erre szól a hivatalom. Aki akadémikodik, könnyen pórul jár! Visszavonod vagy sem, ez itt a kérdés! Felhatalmazásom van rá, hogy kiközösítsek téged és mindenkit, aki csak veled tart, törvényen kívül helyezzek továbbá minden olyan helységet, mely neked szállást ad.

LUTHER

Át kell gondolnom még a dolgokat... Időt kérek még, atyám!

CAJETAN BÍBOROS

Nos, idő, az van... Isten az idő Ura. Csak el ne fogyjon, fiacskám! Nem tudhatjuk sem az órát, sem a napot. *(Int, hogy elbocsátja.)*

(Luther szállásán a fészület előtt térdepel, kezébe temetett arcát látjuk, homloka ráncait. Ekkor kopognak.)

LUTHER

Kértem, hogy ne zavarjanak!

MILTITZ

(az ajtó mögül)

Engedelemmel, a pápa Őszentsége személyes küldötte. Martinus Luther uramat keresem!

LUTHER

(Meglepődve nyit ajtót.)

Hiszen nemrég beszéltem a pápa küldöttével.

MILTITZ

Ó, az a vén talján bíboros, kérem szépen...

Nem volt az magunkfajta, rendes német

ember. Köztünk szólva Őszentsége roppant elégedetlen ezzel a fennhéjázó, goromba, finnyás...

LUTHER

(félbeszakítja) Önben... kit tisztelhetek?

MILTITZ

Engedelmevel Miltitz, különleges, nagyon különleges pápai megbízott. És persze a csodaiszákomb... *(titokzatosan)*

Csukjuk csak be azt az ajtócskát!

(Luther bezárja az ajtót.)

prelátus! Poéta vagy doctor! Harmincféle finomabbnál finomabb titulus, rendes jövedelemmel... Ínycsiklandó, nemde? Van itt persze hetven kiközösítő bulla, kiátkozó levél, de hát... A pápa úrnak ellenségei is akadnak, nemcsak barátai! Ön ugyebár a barátai közé számítja magát?

LUTHER
Hogyne, de mi van Cajetan bíboros úrral?

MILTITZ
Elutazott, hiss-huss, kiröppent a madárka...

LUTHER
Maga csakugyan különleges, de bökje már ki, mit akar!

MILTITZ
Jajj, de sürgetős, csak nem megbeszélése van?

LUTHER
De, éppenséggel igen.

MILTITZ
Aztán elárulná, kivel? Ki fontosabb a pápa úr követénél?

(Luther fejével a fészület felé bólint.)

MILTITZ
(Iszákjában turkál.) Megjött Miltitz bácsi! Van itt minden! Egy szép Aranyrózsa-rend a hit bátor védelmezőjének, Frigyes fejedelemnek, de pszt... Két pápai diszpenzáció az aranyrózsás fejedelem helyre kis zabigyerekeinek...

LUTHER
Bizonyos ön abban, hogy én ezt tudni szeretném?

MILTITZ
Vannak itt csiklandósabb dolgok is, ki nevezési okmányok! Pápai nótárius! Házi

Haha, maga jópipa!

LUTHER
Mit akar tőlem?

MILTITZ
Nos, Tetzelnék, a vén sarlatánnak vége!

LUTHER
Hogyhogy vége?

MILTITZ
Elszámolást kértünk a vén lélekkufártól! Beletört a bicskája. Ki se mozdul otthonról. Úgy hírlík, nagybeteg!

LUTHER
Szegény ember. Sosem áhítoztam romlására. És tőlem mit óhajt, nagyságos követ úr?

MILTITZ
Egy pirinyó csendet. Nyugvást. Békét a mi Urunkban, Jézusban.

LUTHER
Hiszen én nem háborúskodom... Elleneim okoznak itt kárt az Anyaszentegyháznak. De még mekkorát! Ők akartak Rómába cipeltetni!

MILTITZ
Ó, hát én arra még huszonötezer fegyverrel sem vállalkoznék. Megvallom, azt hittem, uraságod valami vén teológus, és nem egy ilyen szép, fiatal, erős férfiember! Akit az egész ország tisztel! Kérdezősködtem itt is, ott is, négy emberből három önnel tart, s csak egy a pápával!

LUTHER
Uram, túlbecsül engem!

MILTITZ
Na hiszen, ön csinált Wittenbergből hírneves universitást! Megkettőződött az idejára kíváncsiskodók száma! Na, aztán mi baj a mi Leó pápánkkal?

LUTHER

Be kellene érnie kevesebbel! Miatta zsarolnak ki mindent az emberekből!

MILTITZ

(sírva fakad) Ne legyen kőszívű, drága Martinus! Tudja, mivel járna egy újabb zendülés? Ezek vére öntözné a német földet! Emlékszik, ugye, a huszitákra? Menynyi kegyetlenség, álnokság, ifjak, gyerekek, asszonyok rettentő halála... Maga erre nem vágyakozhat!

LUTHER

Igazsága van, ettől magam is nap mint nap reszketek. Mi az ajánlata?

MILTITZ

Leó pápa nagylelkű egyházfő, kész kedve-

ző véleményre jutni ön felől. Püspöki kalpagja is akad fölös számban...

LUTHER

Nem érdekel a tisztség, egyszerű szerzetes vagyok!

MILTITZ

Nem is azért mondtam. Idő kellene csak, egy kis idő, míg leszerelem ellenfeleit. Ha két hónapig hallgat, az nekünk maga az örökkévalóság!

LUTHER

(Dühösen felpattan.) Két teljes hónap! Lehetetlen! Hát minek néznek engem, halnak?

MILTITZ

Gondoljon az ártatlanokra, Uram! Akiket elsöpör a háború, azok mindörökre hallgatni lesznek kénytelenek...

LUTHER

Agyafúrt ember maga, de amit beszél, abban igazság van. S honnan tudom majd, hogy ez Öszentsége akarata?

MILTITZ

Hamarosan levelet kap tőle, meglátja. Számíthatok akkor a csendjére?

LUTHER

Amit ígértem, megtartom.

(Egymás tenyerébe csapnak. A nap folyamatosan felkel és lemegy, látszik a cella falán váltakozó erősségű fényből. A falon rovátkákat von Luther keze, és ötösével áthúzza azokat. Mignem eljön a második hónap vége, és Luther ökle az asztalra csap. A térképen látjuk, amint Wittenbergből Lipcséig vonul a láng és Luther lovas alakja. Lipcse utcáin mindenütt falragaszok, DISPUTA vagy DISCVSSIO vagy DVELLVM felirattal. Mint két bokszoló képe, Luther és Eck néz egymással farkasszemet. Aztán a lipcsei díszteremben vagyunk, harsonaszó, dobpergés, kalapács csattan az asztalon.)

BÍRÓ HANGJA

Doctor Johannes Meier von Eck, lipcsei egyetem. *(Eck hajlong a szószéken, a lipcsei diákok kalapot dobálnak, kivont karddal éljeneznek.)*

DIÁKOK

Vivat! Vivat!

BÍRÓ HANGJA

Doctor Martinus Luther, wittenbergi egyetem. *(Luther kimérten meghajol a szószéken, a wittenbergi diákok kalapot dobálnak, kivont karddal éljeneznek.)*

DIÁKOK

Vivat! Vivat!

ECK

Honnét a pápa hatalma? Kőszikla ő, Szent Péter, akire Jézus építette egyházát!

LUTHER

A kőszikla maga Jézus, az ő vállán áll az egyház!

ECK

Úgy, s ki magyarázza meg Isten szavát a tudatlan parasztnak?

LUTHER

Istennel mindenki maga beszéljen! Ha Eck uram szót váltana zsellérjével, de az intézőjéhez szólna, az a helyetteséhez, az is a helyetteséhez, a végén kézen-közön tán éppen ellenkező parancs jutna el ahhoz a szerencsétlenhez.

ECK

Szóval az egyház meghamisítja a tanítást? *(Moraj és füttyszó a tömegből.)*

LUTHER

Azt én nem állítottam...

ECK

Húha, erős füstszagot érzek! Csak nem lángol itt valami? Vagy valaki? *(Helyeslő moraj és füttyszó a tömegből.)*

LUTHER

Nos, ha csak a pápa őszentsége tanításán keresztül lehet üdvözülni, akkor a bizánci egyház keresztény népe mind kárhozott? *(Helyeslő moraj és füttyszó a tömegből.)*

ECK

Nem mondanám.

LUTHER

Ők a pápát el nem ismerik. Szent Nazianzoszi Gergely kárhozott? *(Helyeslő moraj és füttyszó a tömegből.)*

ECK

Nem állítottam!

LUTHER

A pápa is ember, a zsinatok emberi szülemények.

ECK

Lángol az a máglya! *(Moraj és füttyszó a tömegből.)*

LUTHER

Akkor a pápa miért vitatja a konstanzi zsinat határozatait? Ki téved? A zsinat vagy a pápa? Esetleg mindkettő? *(Moraj és füttyszó a tömegből.)*

ECK

Martinus uram, most már a pápát és a zsinatot is támadja?

LUTHER

Ha meg nem sértem, ez a kérdés nehéz felfogásra vall... *(Moraj és füttyszó a tömegből.)*

ECK

Szóval félkegyelműnek tart. Nos, kedves Luther, mi az ön becses titulusa? Szólíthatom docens úrnak?

LUTHER

Egyszerű szerzetes vagyok, Ágoston-rendi, szolgálatára.

ECK

Rendben. Nos, ön szerint a háznál ki végzi a munka nehezét, ki kapja először az ételt, ki kezdi meg az asztali imádságot? A macska? *(A tömeg hühög, nevet.)* Netalán az egér? *(Még nagyobb nevetés.)* Netán a kutya? *(Fokozódó nevetés.)* Vagy az asszony és a gyerekek? *(Harsány kacaj.)* Vagy talán a férfi, a ház ura? *(Helyeslő moraj.)*

LUTHER

Alighanem, de... hova akar kilyukadni?

ECK

Egyetértését köszönöm, kedves Martinus. Nos, ha egy átlagos német ház tájékán a gazda szab irányt fő kérdésekben, akkor miért lenne ez másként az egyházban? Kinek a kijelentéseit hallgassuk meg Isten szaváról? A kiségerét vagy a gazdáét? *(Nevetés.)* Nos, előbb fordulok tanácsért a pápához, mint egy szürke szerzeteshez, bármennyit okoskodik is. Most már csak az a kérdés, mért köhög a bolha, ha nincsen tüdeje?

(Kitörő üdvrivalgás, Ecket ujjongva, vállukon viszik ki a teremből hívei. Végigvonulnak az utcákon. A plakátok Luthert ábrázoló felét letépi, marad Eck arca. A plakát megelevenedik, és látjuk, hogy Eck böszön szántja a papírt.)

ECK

(ír) Öfelségének, a méltóságos fejedelemnek be kell avatkoznia, mielőtt a kártékony féreg elharapózna...

(Áttűnés, Luthert látjuk szobájában, vég nélkül ír, sorjáznak a kéziratok, részletek.)

LUTHER

(Míg a sorok peregnek, nyomdagépeket látunk, amint a könyveket ontják, kötetekkel teli szekereket, ámulva és hadonászva olvasó embereket, hordón álló felolvasókat, akiket körüláll a sokadalom. A tanítás Németország-szerte terjed.)

Az egyház fogságba esett, akár Babilonban, ideje kiszabadítani...

Sose a magunk, mindig csakis Isten dicsőségére törekedjünk...

A hit lelke azonos, és nemcsak a kiválasztottakban, hanem mindannyiunkban lakozik...

Megmaradhat trónján a pápa Őszentsége, de érjen véget a sok vétel, eladás, nyüzsgés, cserebere, hazudozás, csalás, rablás, tolvajlás, szajhalkodás, ami körötte zajlik...

Ha a pap nem tud meglenni asszony nélkül, inkább feleséget válasszon, mint szeretőt...

A Biblia három szentségnél többet nem tartalmaz, ezek a keresztség, a bűnbánat és az úrvacsora...

Egy paraszt munkája vagy egy jó háziasszony gondoskodása többet ér, mint egy hitben szűkölködő pap vagy szerzetes erőlködése...

A keresztény ember szabad, vidám, tevékeny életre rendeltetett...

A pápa ne legyen juh a farkasok között, vonuljon vissza, és éljen boldogan...

Ha másként nem megy, fűrösszük kezünket a kardinálisok, pápák és az egész római Szodoma vérében...

Isten Igéje teljes szabadságot hirdet, nem szabad és nem kell hát fogságba vetni...

(Kopognak az ajtón.)

LUTHER
Mehetünk!

(Egy kupac könyvet tart a hóna alatt, először egyedül van, aztán egyre több diák követi, kivonulnak Wittenberg kapuján, ahol már lobog a máglya.)

Ó, ti drága barátai az igazságnak, lássátok, mint pusztulnak a pápai jog és a skolasztikus teológia istentelen könyvei... *(A máglyára veti a könyveket, nagy ujjongás és tánc következik a tűz körül.)* Mivel megzavartad Isten igazságát, pusztítson el ez a tűz! *(Felmutatja a kiközösítő bullát, idéz belőle.)* Martinus Luther Ágoston-rendi szerzetes és hívei a római anyaszentegyház kebeléből kiteszítatnak... *(Harsány habota. A tűzbe veti a bullát is.)* Pusztulj, papiros, ha már nem tudtál engem elpusztítani...

Lackfi János (születési neve: Oláh János; 1971) többek között József Attila-díjas, Prima Primissima- és Quasimodo-díjas magyar költő, író, műfordító, tanár, *Nyugat*-kutató, dramaturg, fotós. Az ELTE BTK magyar-francia szakán szerzett diplomát 1996-ban, majd az ELTE-n a Magyar Irodalomtörténet Tanszéken doktorált. 1994-ben a JPTE Francia Tanszékén tartott kurzust a belga irodalomról. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Francia Tanszékének adjunktusa, a kreatív-írás-program egyik vezető oktatója volt. Húsznál több kötete s még több fordítása jelent meg.

Ulrich Luz Máté-története

Marjai
Éva

Ulrich Luz neve jól ismert a hazai újszövetség-kutatás berkeiben. Az 1990-es években megjelent négykötetes Máté-kommentárja s rövidebb lélegzetű írásai révén hozzánk is eljutottak a svájci teológus gondolatai. Az evangélium hatástörténeti vizsgálatának olyan eredményeit mutatta fel tanulmányaiban és az általa szerkesztett könyvekben, amelyeknek magyar nyelvű megjelenítése az akkor még jóval szegényesebb hazai szakkönyvellátás idején komoly fegyverténynek számított. Így juthattak megfelelő hermeneutikai szakirodalomhoz kutatók és érdeklődők egyaránt, amikor az *Evangélium és hatástörténet*, majd a szerkesztői nyitottságát igazoló *A viszály könyve. Egy Biblia – sokféle értelmezés* című kötetek a Hermeneutikai Kutatóközpont jóvoltából magyar nyelven is elérhetővé váltak. Jó hírét ezzel egy időben megerősítették a berni fakultáson ösztöndíjjal tanuló magyar hallgatók, aki közül Bekő István Luz 1993-as *Die Jesusgeschichte des Matthäus* című kötetének fordítására is vállalkozott.

A Hermeneutikai Füzetek sorozat 21. tagjaként 2000-ben *Máté Jézus-története*¹ címmel napvilágot látott kiadvány iránti érdeklődés oly nagyra bizonyult, hogy egykettőre el is fogyott, a később ébredőknek rövid idő múlva a könyvtári példányokkal kellett beérniük. Az eltelt bő másfél évtized alatt beigazolódt, hogy a lelkesedés nem volt túlzott, az elmúlt évek hasonló tematikájú könyvtermésével összehasonlítva a svájci teológus és tanár műve ma sem tűnik idejétmúltnak vagy porosnak. Ennek egyik titka valószínűleg abban a következetességben rejlik, amellyel a szerző az evangélium tartalmának elemeit és keletkezése körülményeinek összefüggéseit kezeli. A másik abban a pedagógiai érzékben, amellyel Luz úgy vezeti végig olvasóit kilenc fejezeten, hogy azok nem érzik megterhelőnek a rengeteg részlet, szómagyarázat, ószövetségi utalás és kortörténeti tudnivaló befogadását. A kötet lényegét tekintve sűrítménye annak az ismeretanyagnak, amelyet Luz Máté evangéliumának kutatása során összegyűjtött s négykötetes kommentárjában közzétett. Nevezhetnénk e nagy terjedelmű munka bevezetésének, de olyan kivonatnak is, amely önállóan, akár a teológiai felsőoktatásban is jól használható.

Felismerése szerint Máté tapasztalatközpontú teológiájában üdvösség és gyógyulás, ima és csoda összekapcsolódik, s ennek következménye az a sajátos súlypontozás, ami Jézus cselekedeteit tanításai elé helyezi, s a bűnbocsánatot a kegyelmes Istenről való ismeret fölé rendeli. Ez az a protestáns szemmel talán zavarónak tűnő megközelítés, amely

Theodoríc mester: Szent Máté, 1360–65

¹ Luz, Ulrich: *Máté Jézus-története*. Ford. Bekő István. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 2000, 2016.

miatt sokszor közelebb érezzük magunkhoz János vagy Pál írásait. Máté Jézusa ugyanakkor minden cselekedetéhez az imádságot köti hozzá, hogy ebből követői is levonhassák a tanulságot: az igazságosság útján való követés, a hit, a szenvedés mind csak az Atyával szüntelen fenntartott párbeszédben lehetséges. Luz kitér arra a meglehetősen kedvezőtlen képre is, amelyet Máté Jézus és a zsidóság ellentétének ábrázolása során festett. Meglátása szerint az egészséges párbeszéd kialakítása érdekében el kell hagynunk e konfliktust Jézus-történetünk középpontjából. Határozott javaslattal áll elő egy tárgykritikus kánonfelfogás megteremtését illetően, amelynek eredménye egy új, sokak számára világosabb Jézus-kép lehet.

A Szentírás olvasásának módja az évszázadok során sokat változott, de az bizonyos: a *teljes könyvek folyamatos*

olvasása helyett a naponta más könyvből származó perikópák, kisebb szakaszok összeválogatása nem visz közelebb az ige alapos megismeréséhez. Ez fokozottan is érvényes Máté evangéliuma esetében, amelynek összetettségét Luz egy főpályaudvar közlekedéséhez hasonlítja, ahol számtalan vágány összefut. Egyenként megismertet azokkal a fontos irodalmi technikákkal, amelyeket az evangélista alkalmazott, s amelyek az *összefüggő olvasást* választókat a jobb megértésben segítik. A kiemelés szándékos, a szerző véleményét tükrözi, aki úgy mutatja be helyenként több példán keresztül is Máté írói fogásait, hogy újra és újra rámutat: mindez rejtve maradna, ha csupán szemelvényeket akarnánk a Jézus-történetből kiemelni. A felsorolásban szereplő ismétlések a szöveg kohézióját biztosítják, miközben alkalmasak arra is, hogy a történetben való előbbre jutásunk során az emlékezetünkbe idézzék a korábban olvasottakat, vagy a prólóusban oly gyakori jelzésekhez hasonlóan felkészítsenek a váratlan történésekre, kijelentésekre. Ide sorolhatjuk a jövődöléseket is, amelyek – túl azon, hogy az ószövetségi utalások egy részét is magukban foglalják – krisztológiai kulcsszöveggé emelik a bevezető szakaszt. A kihagyások nélküli olvasás révén válik lehetővé az is, hogy felismerjük azokat a kulcsszavakat, amelyek kiemelik a legfontosabb fogalmakat. Az evangélista ezekhez hasonló szerepet szánt az ismétléseknek is, amelyek más esetben zavaróan hatnának, e helyütt azonban magától értetődő irodalmi eszközök egy olyan szerkesztő kezében, aki több forrás felhasználásával dolgozik. Ennek köszönhetően Máté ismétlései között olyan is akad, ami – mint például a „sírás és fogcsikorgatás” – mára köznyelvi fordulattá vált. Jelentős segítséget

nyújt az egyes szakaszok elején és végén jelszavakkal, máskor motívumokkal keretbe foglalt ismétlések, inklúziók megismertetése, hiszen az egész evangéliumot körülölelő „Velünk az Isten” krisztológikus alapmotívum elhelyezése új értelmet nyer általa. Szerencsénkre a szerző eligazít a keresztutalások és újrafelvételek szövevényében, felvázolva az Újszövetség iránt érdeklődőket a további vizsgálódáshoz szükséges ismeretekkel.

Magától értetődik, hogy nem kapunk mindenre választ, ám a megoldatlan kérdések körül gyülekező érvek és ellenérvek azt bizonyítják, Luz kész elvezetni olvasóit olyan utakra is, ahol saját maga is megállni kényszerül. Máté gyülekezetének missziói gyakorlata, törvényhűségének mértéke, az evangélium keletkezésének ideje csak néhány azok közül a lezáratlanul hagyott témák közül, amelyekben egy bölcs tudós nem kíván mindenáron dönteni. A lehetőségek mérlegelése utáni óvatos tartózkodás jelzi, jobb elfogadni ismereteink korlátait, hiszen az alázatos beismerés a továbbiakban a fennmaradó eshetőségek izgalmas továbbgondolása felé vezet tovább.

A Jézus sorsát, cselekedeteit újra megvalósító gyülekezet képe kiváltképp erős megvilágítást kap Luz értelmezésében. Minden fejezetben találunk bizonyítékot arra, hogy érdemes ebből a szemszögből vizsgálni Máté

A Szentírás olvasásának módja az évszázadok során sokat változott, de az bizonyos: a teljes könyvek folyamatos olvasása helyett a naponta más könyvből származó perikópák, kisebb szakaszok összeválogatása nem visz közelebb az ige alapos megismeréséhez. (...) a szerző (...) úgy mutatja be helyenként több példán keresztül is Máté írói fogásait, hogy újra és újra rámutat: mindez rejtve maradna, ha csupán szemelvényeket akarnánk a Jézus-történetből kiemelni.

bizonyágtételét. A Mester szavai és tettei folyamatosan előrevetítik övéinek jövőjét: Isten országának hirdetése, a gyógyítás, az elutasítottság elhordozása vár az eljövendő Egyházra. Isten Fiának története oly módon kerül feljegyzésre, hogy a későbbi olvasók is érzékeljék benne az erkölcsi törvény minden egyebet felülmúló parancsát. Ennek következtében Jézus tettei nagyobb hangsúlyt kapnak, engedelmességének kiemelése is arra enged következtetni, hogy Máté szemében a gyülekezet elé tárt példa legalább olyan fontos, mint a tanítás tartalma. Márpedig ebben az esetben a cselekedetek és az Isten által ígért jutalom vonatkozásában is fel kell mérnünk ennek az evangéliumnak a helyét.

Érdekes az a gondolatmenet, ahogyan Luz megpróbálja Máté evangéliumát Pál és Jakab leveleinek tartalmához viszonyítva elhelyezni a tanítások között. Akár játékos képzeletpróbának is tekinthető az a megállapítása, amely szerint a Máté és Pál közötti történeti és teológiai távolság elég nagy ahhoz, hogy feltételezzük, nem kedvelték volna egymást, ha alkalmuk adódik a megismerkedésre. Ez akár így is lehet, ám éppenséggel úgy is alakulhatott volna kettejük közös eszmecseréje, hogy az egy, a ma ismerttől némileg eltérő Jézus-történetet vagy páli levélgyűjteményt eredményezzen.

Márk tanítványábrázolásától eltérően itt nem a messiási titkok előtt tudatlanul álló tizenkettő képét találjuk, s a svájci kutató többször is felhívja a figyelmet a legfontosabb különbségre: a Jézust követők szűkebb köre *még nem ért*, ez azonban csak átmeneti állapot. Az a tény, hogy Jézus maga tanítja őket, még nyomatékosabbá teszi a missziói parancs követelményét. A „minden népeket” megcélzó küldetés az Emberfia által kijelölt ösvényen halad tovább, amennyiben vállalják mindannak újraélését, amit Mesterüknek is meg kellett tapasztalnia. Ebből a szemszögből a Hegyi beszéd is sajátos fényt nyer, ugyanis Luz megvilágításában a teljesíthetőség kérdése némileg hátrébb szorul a tanítványokra háruló kötelezettség mögött. A missziós prédikáció címzettjei elsősorban ők; feladatuk mindannak továbbadása a világban, amit hallottak. Az Atya követelménye ugyanakkor az igazságért fáradozók megigazítására vonatkozó ígéretet is eléjük tárja mint a vigasztalás legfontosabb elemét. Ezért is hívja fel a figyelmet a szerző a Miatyánknak a Hegyi beszéd közepén elfoglalt helyzetére. A szakaszban legtöbbször előforduló szó éppen az Atya neve, az imát a kegyesség gyakorlatáról szóló szakaszok veszik körül. A cselekvő, engedelmes ember az, aki kész Isten akaratát tenni, nevét megszentelni, megbocsátani, s aki részesévé lesz kegyelem és engedelmesség, vigasz és követelmény összekapcsolódása révén Isten országának.

A Messiás és tanítványai működésének vizsgálata során Luz arra a megállapításra jutott, hogy a márki időrend elhagyása annak a konfliktustörténetnek a felrajzolása miatt volt fontos, amely egyidejűleg szól Isten Fiának történetéről, s alkalmas arra, hogy a gyülekezet ráismerjen benne önnön élete eseményeire. Az írástudók elutasító magatartása, a zsinagógától való elválás és a pogányok felé fordulás olyan mértékben szűkíti le a jézusi igehirdetés befogadói körét, hogy a Máté által leírtakra akár az „inkluzív” jelző is alkalmazható, ahogyan azt a berni kutató megjegyezte. A csodaelbeszélések is transzparens módon nyilvánítják ki Jézus hatalmát, hogy az egykoront a mi tapasztalatainkkal összekössék. Nemcsak az akkori názáreti – a kötetben az egykori írásmóddhoz alkalmazkodván:

Guido Reni: Szent Máté, 1621

nazoreus – Jézusról számolnak be, hanem az örökkévaló Úrról, aki azóta sem hagyta el gyülekezetét, hanem ígéréthez híven végigkíséri őket a világ végezetéig. Ugyanakkor szimbolikus jelentésük sem hagyható figyelmen kívül, amint arra Luz többször is rámutat. Gyógyulás, szabadulás, a kételkedők hitének megerősödése – mindezek lelki és kézzelfogható változások, amelyek ráirányítják figyelmünket az egyik legfontosabb tényre: Izrael mindent megtapasztalhatott Jézus közelében, amit csak a Messiással kapcsolatban lehetséges. Máté itéletteológiája ilyenformán megfellebbezhetetlen módon az ő tanítását elutasítókra összpontosít. A Jézust Messiásként felismerő „kicsinyek” és a vaknak tűnő, nagy tudású farizeusok szembeállításja jelzi: az Írás megértése immár új megközelítést igényel. A gyülekezet érti, mert kész Úrnak tekinteni őt.

A Jézus második nagy beszédéről írottak nem kevésbé fontos témákat feszegetnek: Péter szerepe, a példázatok utalásrendszere, a tanítványok kiküldésének előkészítése. Ez utóbbiról megtudhatjuk, hogy Máté kora vándorradiálisai életformájában látta a hiteles, szolgálatra alkalmas életformát, a tanítványság komolyanvételének jelét pedig ennek vállalásában. Ez által válnak egyszerű követőkből Jézus képmásaivá, akár tetteiket, akár sorsukat vesszük göröcső alá. Márpedig ez az igehirdetés és az egyház szerepét is mélyen érintő kijelentés mérhetetlen felelősséget ró a missziói parancsra igent mondó tanítványokra. A példázatok hagyományos metaforáiban, allegóriáiban fellelhető üdvtörténeti dimenzió ugyanazon célt szolgálja, mint az eddig elmondottak. Az olvasó felkészítésében segít, akinek el kell fogadnia, hogy Jézus és egyháza sorsának hasonlósága nélkül nincs szolgálat, nincs misszió. Ezért is szükséges – ahogyan ezt a szerző nagyon is hangsúlyossá teszi –, hogy egy a közvetlen tanítványok közül típusként jelenjék meg, s ezzel képviselje a tanítványi tapasztalatot, bemutassa az általuk átélt helyzeteket. A kérdező, tanuló, bizakodó és kételkedő Péter a Pál és Jakab előtti időszak legfontosabb alakja, aki legmarkánsabban hordozza azt a Jézus-tradíciót, amelyet az evangélista megőrizni és erősíteni kíván. Nem véletlen, hogy Jézus éppen az ő hitvallására reagálva használja először az egyház szót, egy új közösség alapításának mikéntjét. Azét a gyülekezetét, amelynek léte Jézushoz való szoros kötődésén múlik.

Luz segítségével alaposabb betekintést nyerhetünk Máté gyülekezetének gondolkodásmódjába, határozott vonásokkal rajzolja fel előttünk egy pogány közegben élő zsidó közösség képét. Az egyes szavak, megnevezések használatának gyakorisága, fontosságuknak érzékeltetése sokat elárul e szórványba kényszerült csoport hitének erejéről, hajdani törekvéseikről. Az a tény, hogy Jézus Isten Fia címének ilyen mértékű hangsúlyozásával találkozhatunk, egyszerűre tekinthető a róla megőrzött hagyomány hitelesítő pecsétjének és útmutatásnak a jövőt illetően. A név az Atya és a Fiú közötti kölcsönös ismeret teljességét emeli ki. A mennyei származást illető kitüntetett figyelem, Krisztus titkának isteni kinyilatkoztatása, a messiási teljhatalom bizonyítása mind azt szolgálja, hogy az Isten és a Fiú közötti misztikus közösség kizárólagosságáról meggyőzzön. Ezért is szükséges, hogy Jézus maga jelentse ki istenfiúságát Péternek, hiszen erre „hús és vér” nem lehet képes. Éppen ez annak a mátéi „magas” krisztológiának a záloga, amelyet a megdicsőülés hegyén elhangzó isteni kijelentés is igazol. Csak ennek nyilvánvalóvá válása után lehetséges, hogy a Krisztusról tett „magas” hitvallás a követők szintjén is megjelenjék az engedelmségben, életük gyakorlativá váló cselekedeteiben. Jézus tanítványának vállalnia kell, amit mesterétől látott: az állandó úton létet, önmegtagadást, szenvedést, és ha kell, a mártíriumot. Máté szerkesztői munkájának köszönhetően a tanítványok életrendjének megismerése közben válik felismerhetővé az isteni kinyilatkoztatásnak ez az eseménye, amelyben a krisztológiai és ekkleziológiai tanítás összefonódik.

Könyvének utolsó három fejezetében Luz arra vállalkozik, hogy Jézus utolsó napjaiban elmondott beszédeinek lehetséges értelmezései és az itt található elbeszélői folyamatok logikai kapcsolódásai között igazítsa el olvasóit. Ezen a helyen kényszerül a legnehezebb útra lépni, mert – ahogyan az a magyarázatokból is kiderül – Máté evangéliumának legtalányosabb szakaszait lelhetjük itt. A Jézus által meghirdetett ítélet egyaránt vonatkozhat Izrael

vezetőire, a pogányokra s az egyházra is. A korábban örömmel fogadott Emberfia elutasításáról szóló szakaszok teszik az evangélista Jézus-képét feszültségekkel telivé, a szerkesztő dilemmáit érzékelhetővé. El kell kerülnie a gyülekezet makulátlan hívek közösségéként való ábrázolásának csapdáját, ugyanakkor azt is határozottan jeleznie kell, hogy a farizeusok egy ellenkező pólust képviselnek. A menyegzőre meghívottak közül kitaszított vendég riasztó parabolája a végítélet általános, tehát az egyházat is érintő egyetemességére utal. A gyülekezet pedig csakis akkor válhat Izrael örökségének méltó folytatójává, ha Isten országának gyümölcseit megtermi. Itt tűnik leghangsúlyosabbnak az a mátéi gondolatmenet, amely a szeretet, tehát az emberek cselekedeteinek kizárólagos fontosságával számol, s bizonytalanít el a kegyelem és a cselekedetek viszonylatában. Luz óvatosan közelít e dilemmához, s nem hagy kétséget afelől, hogy az eldöntetlenség kényelmetlen érzésében maga is osztozik olvasóival. A Jézus-történet azonban még nem ér véget e helyen.

A passióról és húsvétról szóló elemzés tömörsége jól tükrözi Máté helyenként keserű iróniába forduló hangnemének zordságát. Júdás és a Jézus elveszejtését szervező főpapok és vének játszmájának egyenlőtlen volta jól kimutatható az elbeszélésben. A tanítványi árulás és a főpapi terv álnoksága nem esik azonos elbírálás alá, az utóbbi a nép döntéseire gyakorolt befolyása miatt is többet nyom a latban. Az önmagára Pilátus előtt átkot mondó sokaság ábrázolásának sokkal inkább dogmatikai, mintsem történeti jelentőséget tulajdonító teológus így zárja az ítélet előkészítésének idejéről írottakat; ami ezután következik, a kiteljesedésről szól.

A megfeszített Isten Fiának ábrázolásában felismerhető az az engedelmességéről alkotott inklúzió, amelynek célja a kereszten maradó Jézusra mint az igazságot betöltő Messiásra való rámutatás. A nagypénteki események részletes beszámolójából is kitűnik, hogy maga Isten cselekszik, s a kultusz végét szimbolizáló templomi „eset” is az új kezdet nyilvánvaló jele. A tanítványábrázolás kettőssége ellenére éppen e helyen találjuk a legfontosabb hozzájuk szóló igeszakaszt: a világ Ura küldi ki tanítványait, hogy minden népet tanítvánnyá tegyenek. Az átadandó üzenet pedig mindaz, amit mindaddig parancsolt övéinek. Az üdvösségről szóló hír és az életmodell felmutatása, amelylyel a tanítványok a nagyvilágnak tartoznak. Luz itt annak a régóta megakadt missziói munkának az újraeledését látja, amelynek hajtóereje abban a bizonyosságban van, amivel az evangélium bevezetőjében már találkozhattunk: velünk az Isten.

Előttünk tehát egy régi-új könyv, amely tanulásra hív. Akár régi ismerősként tekintünk Máté evangéliumára, akár most kezdjük a vele való ismerkedést, a svájci kutató módszerei segítségünkre lehetnek e nagyon is összetett mű jobb megismerésében. Lehetséges, hogy ez az út időigényesebb, ám a ráfordított idő olyan szemléletmód elsajátításával ajándékoz meg bennünket, amelynek alkalmazása egyéb olvasmányaink aprólékos kibontásánál is hasznunkra válhat. Amit mindenképpen érdemes eltanulnunk, az a mestere tetteit, szavait megőrizni kívánó tanítvány igyekezete. Saját Jézus-történetünk alakulása – ahogyan azt éppen ez az evangélium hangsúlyozza leginkább – rajtunk is múlik. Ha e rövid könyvecske tanulmányozása nyomán valamelyest világosabbá válik, miként kell munkálkodnunk e történeten, egy lépéssel már közelebb is jutottunk célunkhoz.

Marjai Éva 2008 óta a Károli Gáspár Református Egyetem Hermeneutikai Kutatóközpontjának munkatársa.

Szegedi-Szabó Béla

Teológia

A túlsó parton
Áll valaki,

Hajnali büntelen,
Aki *nincs*.

Unio mystica

Reggel muszáj volt újra
Beüzemelnem a piros kávéfőzőt,
Egy kanálnyi levendulamézet
Csepegtettem forró feketémbe,
Nem mentem le tejért,
Megvártam, amíg kihűl.

Forrás

A mohás kút falán ismeretlen
Rajzok fedik fel magukat,
Minden egyes mű
Az *eredet* helyéről mesél.
A labirintusban
Egy időn kívüli
Szemével látsz,
Fülével hallasz.

Faktúra

Azt mondják, Dante még látta,
Bach még hallotta.
Siratóasszonyok gyűlnek
Néma völgyekben.

Nő

Csak a női szentek
Ismerik az átmenetet.
A teljes érettség rothadó gyümölcsszagát.
A nehéz, ólomlábbon járó őszöket.
A le nem szüretelt életet.
Vajon akadnak szent nők, akik még emlékeznek?
Akiknek szíve, akár az égő bazalt.
Akik *élik* a zenét.

Kritika és kiegészítés

Mérföldkő a hazai genderszemléletű teológiában

HAUSMANN, Jutta – MÓRICZ Nikolett – SZENT-IVÁNYI Ilona – VEREBICS Éva Petra (szerk.): *NEMek között – Társadalmi nemek sokszínű vallási megközelítésben*. Luther Kiadó, Budapest, 2016.

A feminista teológia az ESWTR (European Society of Women in Theological Research) magyarországi tagozatának első megalapítása óta hivatalosan is jelen van a magyar teológiai életben, ugyanakkor az azóta eltelt több mint tíz év ellenére is csak marginális szerepet tölt be, kevésbé és nem kellőképpen elismerten van jelen. Mintha a teológia feminista szempontú művelése eleve csak a nők ügye lenne, de azok közül is csak a különösen progresszíveké vagy azoké a rebelliseké, akik nem voltak képesek beilleszkedni a mainstreambe. Erről a pontról startol a *NEMek között* című tanulmánykötet, amely részben külföldi szerzők írásainak fordítását, részben magyar szerzők munkáit tartalmazza. Nem kevesebb a küldetése a könyvnek, mint hogy a magyar nyelvű teológiai párbeszédbe széles körben bevigye és ott láthatóvá tegye a feminista teológia problémakörét. Amiről nincs írott mű, az majdnem olyan, mintha nem is létezne; magyar nyelven pedig eddig nem állt rendelkezésre a jelenlegivel összemérhető válogatás a feminista teológia elméleteiről és biblikus alkalmazásáról, így ez a tanulmánykötet rendkívül fontos mérföldkő a genderszemléletű teológia művelésének magyarországi történetében.

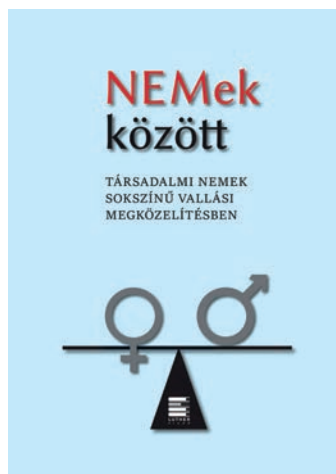
A kötet első felében a feminista teológia elméleti megközelítéseiről olvashatunk. Milyen helyet

foglal el, milyen utat jár be a genderközpontú teológia a különböző országok egyetemlein? Ezt a kérdést vizsgálják Anne-Claire Mulder, Mathilde Van Dijk, Angela Berlis, valamint Elisabeth Parmentier írásai. Milyen következményei vannak a genderelméletnek a politikára (Anne-Louise Eriksson) és az etikára nézve (Kalit Eszter)? Az antropológia genderelméleti alapon való újrafogalmazását kísérli meg a kötet egyetlen férfiszerezője, Karl Lehmann.

Liana Galabova tanulmánya az ortodoxia világába viszi magával az olvasót – abba a felekezetbe, amelyről külső szemlélőként úgy gondolhatjuk, hogy a történelmi egyházak közül talán a legkonzervatívabb szerepfelfogással rendelkezik. De vajon hol tart valójában a nők egyenrangú szerepvállalása a keleti ortodox hagyományban, és milyen kihívások előtt áll még az egyház?

Silvia Martínez Cano arra hívja fel a figyelmet, hogy a nők még ma is

számtalan területről vannak kirekesztve vagy szembeesülnek láthatatlan határokkal, amelyek megakadályozzák őket, hogy hozzájáruljanak a társadalom egészéhez. Ezért vezeti be a perifériákon élő nő fogalmát, és vizsgálja tanulmányában a női, ezen belül speciálisan a keresztény női lét perifériáit, s kimondja, hogy a perifériára szorítás semmiképp nem vezethető le Jézus gyakorlatából. De nemcsak keresztényként, hanem tudósként, művészként, sőt anyaként is szembesülnek a nők a láthatatlan határokkal – a tanulmány szerves részét képező képanyag szuggesztív módon szembesít a periférián küzdő nő arcaival.

A kötet első részét Perintfalvi Rita írása zárja, amely tulajdonképpen a könyv elejére is kerülhetett volna, hiszen a feminista teológia legalapvetőbb kérdésfelvetéseit tárgyalja: a definíciót, megkülönböztetéseket, célkitűzéseit, alapvonásait, a Szentíráshoz és az egyházhoz való viszonyát.

A kötet második részében biblikus teológiai írások találhatóak, itt szó van a nők méltóságáról (Jutta Hausmann), illetve szerepük vitatottságáról a zsidó hagyományban (Susanne Plietzsch). A Betsábé személyéről és hatástörténetéről szóló cikkben (Móricz Nikolett) példákat láthatunk arra, hogy milyen sokszor tolja az értelmezéstörténet a bűnt a nőkre. Ez sokszor rejtett módon történik, például amikor a vallási felhígulás okaként az idegen nőekkel való házasságkötést említik a bibliai szövegek, vagy amikor a nőknek tulajdonított bűnök, a hűtlenség és a prostitúció szolgál a nép hitetlenségének metaforájaként (Ilse Müllner – Yvonne Sophie Thöne). A nők hibáztatásánál már talán csak az szomorúbb, amikor láthatatlanná vannak téve. Verebics Éva Petra tanulmányában a nők keresésére indul a 18. zsolnárt és 2Sám 22-t vizsgálva.

Az összegyűjtött tanulmányokat olvasva láthatjuk, hogy a feminista teológia jelenlegi állásában nem egyszerűen a patriarchális (hagyományos) teológiaművelés kritikája, hanem annak konstruktív kiegészítése, gazdagítása is. Hatására korábbi vakfoltok tűnnek el, illetve láthatóvá válik a vakfoltok által rejtett valóság, a nők valósága a Biblia korában és ma. Ez kényelmetlen lehet azok számára, akik ezt a valóságot eddig nem akarták észrevenni, vagy létezését tagadták. Nagy nevek erőteljes kritikáját is megtalálhatjuk a kötetben, például amikor Jutta Hausmann Gerhard von Rad és Hermann Gunkel gondolatmeneteit elemzi Sára méltóságának vizsgálata kapcsán. De ezt a kritikát nem kerülhetjük ki, mert a teológia nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy a valóság női szeletét figyelmen kívül

hagyva interpretálja a Bibliát, és ezzel olvasótáborának legalább felét továbbra is árnyéklétbe száműzze. Ha tehát a teológia feladatának érzi az igazság folyamatos keresését, és nem elégszik meg a kényelmes önigazolással, akkor hálás lehet a feminista teológia által adott szempontokért és kritikus kérdésekért, eddigi szokatlan témafelvetésekért.

A kötet egyik erőssége, hogy a szerzők háttere mind felekezeti, mind földrajzi, mind kutatóterületi szempontból változatos, így valóban be tudja tartani az alcímében ígért sokszínű megközelítést. Az előszóban említik a szerkesztők az iszlám háttérű szerző hiányát – valóban érdekes lenne egy esetleges jövőbeli gyűjteményben az Európán és a zsidó-keresztény kultúrkörön, valamint a gazdaságilag privilegizált szerzői körön kívülre is nyitni, de első lépésben már ez az összeállítás is kellően sokszínű a vallásuk szerint római és ókatoликus, protestáns, zsidó, nemzetiségük szerint német, holland, francia, magyar, svéd, szakmájuk szerint pedig pszichológus, teológus, vallástudós és történész szerzőkkel.

A recenzió feladata, hogy a mű gyenge pontjait se hallgassa el. Nem volt könnyű ilyet találni. Néhány helyen érezhető, hogy a fordítás nyers állapotban maradt, és közelebb van az eredeti nyelvhez, mint a magyarhoz. Egy másik, inkább esztétikai jellegű kritika a borítóra vonatkozik, amelyet bizonyára lehetett volna figyelemfelkeltőbb módon megalkotni, hogy ne csak jó, hanem igazán szép is legyen a könyv. Ezek az apróságok azonban nem csökkentik a tanulmánykötet jelentőségét és értékeit, s a recenzens reméli, hogy hamarosan újabb hasonló témájú, esetleg más teológiai területekre, az egyháztörténetre, gyakorlati teológiára is kiterjedő kiadvány kerülhet a szerkesztők és szerzők asztaláról a teológusok és az érdeklődő egyházi értelmiségiek kezébe.

Dávid Adél

Kortárs hitvallási helyzetek

Hitvalló nyilatkozatok a 20–21. századi észak-amerikai protestáns egyházakban. Hermeneutikai Kutatóközpont Alapítvány, Budapest, 2016. (Hermeneutikai Füzetek 37.)

Napjaink teológiai könyvtermése változatosságban, hozzáférhetőségben messze meghaladja az évtizedekkel ezelőtti állapotokat. A Hermeneutikai Kutatóközpont működésének több mint húsz esztendeje alatt igyekezett hozzájárulni a választék gazdagságának gyarapodásához olyan külföldi szerzők műveinek magyar nyelvű kiadásával, akiknek írásait mind az oktatásban, mind az egyéni kutatásban haszonnal forgathatják az olvasók. Legutóbbi kötetük, a *Hitvalló nyilatkozatok* kézírata már évek óta tananyag, elérkezett tehát az idő, hogy az észak-amerikai egyházak hitvallásairól összeállított szövegek könyvként is napvilágot lássanak.

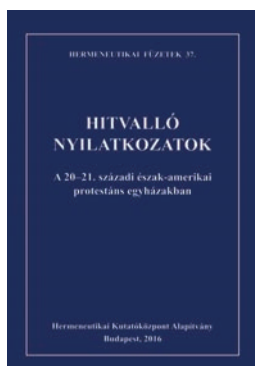
A rövid bevezetés a hitvallás és a *status confessionis* (hitvallási helyzet) fogalmának tisztázásával indul. Arra a gyakorta elfelejtett tényre hívja fel a figyelmet, hogy hitünk megvallása elsősorban Istennek adott válasz. Elismerése annak, hogy egyház és egyén egyaránt egy sorba áll be, amelynek elején a bibliai ősatyák haladtak, s adták tovább tapasztalatból fakadó meggyőződésüket a később csatlakozóknak. A kötetben számos esetet láthatunk, amelyben a gyülekezet hitének sérelméből kiindulva kerestek alkalmas gyógymódot, ami arra enged következtetni, hogy – századunkban kiváltképp – hitvallás általában valaminek ellenében fogalmazódik meg. A tévtanítások, az egyház integritásának veszélyeztetése és számtalan más ok válthatja ki azt az immunrendszeréhez hasonló reakciót, amely mozgósítja a keresztény közösség erőit, hogy igyekezzék megtalálni az önvédelem leghatékonyabb módját. Ez, mint azt a kötetben szereplő példák is mutatják, a sar-

kalatos hitigazságok tisztázásának is alkalma. Azoknak az alapköveknek a feltárása, amelyekre az egyház más és más korszakban más és más módon építkezett, s amelyek minden stílus- és módszerbeli különbség ellenére a szilárdságot biztosítják. Ugyanakkor az időszerű kérdésekre adott válasznak is az egyház hitéről való nyilatkozatban kell rejlenie, hogy lényegét megőrizhesse. A lényeges és lényegtelen (*adiaphoron*) kérdések közötti különbségek megszűnésének idején is ugyanazzal az evangéliumi üzenettel kell szolgálnia, hogy a környezetében hangzó sokféle hang között mégis felismerhető legyen, és megszólító ereje megmaradjon.

A kötet két tanulmányt és hat, különböző felekezetektől származó hitvallást tartalmaz. Ezek között keletkezési helyét és idejét tekintve kivételnek számít a *Barmeni teológiai nyilatkozat* szövege, mely azt példázza, miként emelhet szót egy keresztény közösség egy hitének alapjait is kikezdő válságos történelmi helyzetben.

A második világháborút megelőző években a náci ideológia által megfertőzött német egyház teológusainak nem csekély bátorsággal kellett meggyőződésükről hitet tenniük, amikor a tanítás tisztaságának védelme céljából nyilvánosságra hozták az 1934 májusában megfogalmazott állásfoglalásukat. A Hans Asmussen és Karl Barth vezetésével kidolgozott kiáltvány mai napig is a modern hitvallások mintájának tekinthető, ennek köszönhetően többen is magyarrá fordították. (A kutatóközpont kiadványában Juhász Tamás tolmácsolásában olvasható.)

Az ezt követő nyilatkozatok terjedelmüket és témájukat tekintve meglehetősen változatosak: jelzik, hogy a 20. és 21. századi kereszténységet ma szinte ugyanaból az irányból érik támadások, mint alakulása idején. A szentháromságtan, a megváltás mikéntje, az Ó- és Újszövetség kapcsolata éppen úgy megkérdőjeleződik, mint egykoron. Az amerikai kis- és nagyegyházak bemu-

tatott nyilatkozatai rávilágítanak, miként nyúlhat vissza hagyományaihoz egy közösség, amikor újabb és újabb kihívások érik. A közreadott hitvallások egyöntetűen az alapítók által hitt és vallott igazságok újrafelfedezésében és ismételt elsajátításában látják a megoldást. Noha a felvetődő kérdések újak tűnnek, s a protestáns felekezetek olykor ismeretlennek látszó kulturális vagy erkölcsi bizonytalanságokkal találják szemben magukat, a válasz az alapok tisztázása során lelhető meg. Ez mutatkozik meg az amerikai episzkopális felekezet által 1991-ben összeállított, hét fő részből álló *Baltimore-i nyilatkozat*ban is. Az új, a történelmi kinyilatkoztatást felülbíráló, annak nyelvét modernebbel felcserélni kívánó paradigma ellenében megszólaló teológusok egyszerre igyekeznek a legégetőbbnek tűnő trinitárius hitigazságok kérdésében és a nemek egyenjogúságát érintő – látszólag kevésbé lényeges – ügyben is kiállni a Szentírásban megfogalmazott kijelentés mellett. Ők maguk is tisztában vannak azzal, hogy fellépésük nem mentes a kockázatoktól sem, ám az esetleges elutasítás vagy retorzió ellenére az evangélium mélyebb megértésének lehetősége, a közösségi identitás megerősödésének esélye elegendő ok a megszólalásra.

Több példát is találunk a felekezeti közti összefogásra, amelynek eredményeképpen nagyon is időszerű gondokkal foglalkozó s helyenként a megoldás útját is felmutató apologetikus írások születtek. Ez azzal is magyarázható, hogy a gyülekezetek létszámának riasztó csökkenése, a fogyasztói szemlélet elharapózása sokkalta nagyobb feladatokat ró az egyes egyházakra annál, semhogy önálló erőfeszítésekkel hatékonyan munkálkodhatnának azokban. A közös gondok megoldásának első lépése a bűnbánat kifejezése, ahonnan egyenes út vezet Isten kegyelmének hirdetéséig, addig a legkisebb közös többszörös, amelynek hirdetésére minden keresztény hivatott. A különböző kegyességi irányzatok egy koalícióba tömörülése bizonyítja, hogy az ökumenikus mozgalom képes megragadni a lényegyet s fellépni a közös célok érdekében anélkül, hogy az egyes közösségek sajátos vonásait bármiféle megalkuvásra való késztetéssel tompítaná.

William J. Abraham tanulmánya a '90-es évek amerikai keresztény megújulási törekvéseinek céljait, első eredményeit és az ortodoxiával való párbeszéd nehézségeit tárgyalja. Példaként mutatja be az Egyesült Metodista Egyházban végbemenő válságot, amely tradicionális egyházszemléletük és a hitvalló mozgalom összeütközése nyomán alakult ki. Az évszázadok során megszilárdult, nem konfesszionális hagyomány észrevétlenül távolodott el az alapító, John Wesley által képviselt szellemiségtől. A kiüresedés beismerésének első lépéseként fel kellett tárni azokat a területeket, ahol a határozott tanítások helyét a kultúra által felkínált gondolatok vették át. Az ellenzékbe vonulók egyik érve a krisztológia túlhangsúlyozásától s az ezzel járó beszűküléstől óvta az új mozgalommal rokonszenvezőket. Másik ellenvetésük a hitvallások elvontságára igyekezett felhívni a figyelmet, mintha a Szentháromságról, megtestesülésről, üdvösségről alkotott tanok nem volnának elég egyértelműek, s nem volnának alkalmasak élő meggyőződés kialakítására. A szerző ezt követően a protestantizmus általánosabb kérdései felé fordul, s arra a már a reformáció korában is meglévő veszélyre mutat rá, ami a kanonikus hitvallást az egyház episztemológiai bizonytalansága miatt fenyegeti. Noha ellenszert nem ajánl, Abraham írása mégis bizakodó hangvétellel zárul: akár sikeres a hitvalló mozgalmak küzdelme, akár nem, annyit mindenképpen sikerült elérniük, hogy a hagyományos nagy tanításokat újra a közösségek gondolkodásának előterébe helyezték.

Rosemary Radford Ruether római katolikus teológus tanulmánya az Egyesült Államok egyik kritikus korszakában született. Arra a messianisztikus nacionalizmusra szolgál válasz gyanánt, amely az Oszama Bin Laden és a terrorizmus elleni harc idején megfertőzte az amerikai közbeszédet. A szerző pontokba szedi azokat a téves nézeteket, amelyek az általa eretnekségnek nevezett amerikanista kereszténység létrejöttéért felelősek. A kiválasztottság teológiai fogalmának politikai áthangolása, a katonai ellenfelek azonosítása a sátán erőivel valóban olyan mértékű összemosása az aktuálpolitikának és a bibliai igazságoknak, amely egyaránt árt

a keresztény terminológiát felületesen ismerőknek, s az állam külpolitikáját is hitelteleníti. Az egyház nyelvével visszaélő kormányzati és katonai vezetés tömör, lényegre törő kritikáját találjuk itt, amelynek központi üzenete, hogy a gonosz legyőzésének egyetlen útja a megtérés, a személyes és közösségi küzdelem a változásért, a visszaélések megszűnéséért.

A kiadványban található írások egyöntetűen a ke-

resztény egyházi hagyomány újraélesztésének szükségességére mutatnak, ami a reformáció évfordulójának küszöbén csak felerősíti időszerűségük érzetét. Álljon elő a hitvallási helyzet bármely módon, hiteles válaszként csak annak a meggyőződésnek megvallása szolgálhat, amely egyszerre lesz megerősítője annak, aki mondja, s az igazságra vezérlő kalauza annak, aki hallja.

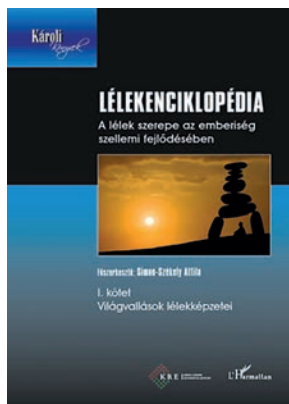
Marjai Éva

Vallások a lélekről

Lélekenciklopédia. A lélek szerepe az emberiség szellemi fejlődésében. Főszerk. Simon-Székely Attila. 1. köt. *Világvallások lélekképzetei.* KRE – L’Harmattan, Budapest, 2015.

A *Lélekenciklopédia* első kötetével ambiciózus vállalkozás nyitó darabját veheti a kezébe az olvasó. A 2005-ben indított *Lélekenciklopédia* projektet az MTA azzal a reménnyel támogatta, hogy a majd’ egy évtizedes alkotói munka gyümölcseként a lélekre vonatkozó egyedülálló tudástár születik. A sorozat célja, hogy a lélekre vonatkozó legfontosabb képzeteket multidiszciplináris módon ismertesse.

A négy tervezett kötet jelenleg tárgyalt első darabja a nagy világvallások lélekképzését ismerteti, az elkövetkező kötetek pedig az európai és keleti filozófiák, a tudományok, mítoszok, népvallások, a törzsi és új vallások elképzeléseit fogja az érdeklődők elé tárni. Simon-Székely Attila főszerkesztő állítása, hogy a *Lélekenciklopédia* sajátos tartalma folytán egyedülálló mind a magyar, mind a nemzetközi enciklopédikus szakirodalomban (13. o.), némileg túlzás, de az bizonyos, hogy a lélekképzés ilyen részletes körbejárása specialitást ad a tanulmánykötetnek.

Az alkotásban összesen 160 fős – szerzőkből, lektorokból és szerkesztőkből álló – szakmbergárda vett részt, akik egyrészt szavatolták a magas minőségi munkát, másrészt viszont szemmel láthatóan hátrányára voltak az egységes szöveg megszületésének, hiszen – a kötet érdemei mellett – a kritika leginkább a szerkesztői munkát illeti. Legalábbis e recenzió írójának úgy tűnik, hogy ilyen nagy mennyiségű szöveg és különböző megközelítés, illetve ekkora szakmbergárda mozgatása túl nagy feladatnak bizonyult.

A szerkesztési nehézségek már a kötet elején kiderülnek. Annak ellenére, hogy a könyv külön listát közöl a szerkesztőbizottság, a szerkesztők és a lektorok tagjairól, mégis szinte teljesen követhetetlen, hogy kinek mi volt a feladata, de az rögtön látszik, hogy a tevékenységi körök között sok az átfedés. Előfordul, hogy egy tanulmány szerzője egyben a kötet szerkesztője is, ami nem túl szerencsés, az viszont végképp szokatlan, hogy egy tanulmánynak ugyanaz a személy legyen a társszerzője és egyben a lektora is. Az is zavaró, hogy a szerzők és lektorok listájában találunk olyan neveket a felsoroltak között, akiknek a szerepük beazonosíthatatlan, pedig ki-mondottan felkeltette az érdeklődésemet, hogy például

James N. Pellechia, az *Örtorony* folyóiratok társszerkesztője vajon mely világvallásokról szóló tanulmányokban működhetett közre, hiszen a Jehova Tanúinak nézeti nem szerepelnek a kötetben.

A kereszténységgel, judaizmussal, iszlámmal, hinduizmussal és buddhizmussal foglalkozó első kötet minden tanulmánya azonos szerkesztési elvet követett. A tanulmányok első fele minden esetben az irányzatok kialakulásának történetét és legfontosabb hitelveit taglalja, és csak ezután térnek rá a vallások saját lélekfogalmának tárgyalására. A kötet nagy erényei közé tartozik, hogy a legtöbb cikket az adott hitvilág képviselői írták, így minden felekezet saját magát definiálhatja, az olvasó pedig a legautentikusabb forrásból informálódhat. Ugyanakkor a tanulmányokon belüli arányok a címhez képest erősen eltolódtak, hiszen annak ellenére, hogy a szerkesztő szerint a könyv nem vallási és mitológiai lexikon, az olvasónak mégis sokszor ez az érzése, mivel a legtöbb cikknek több mint a felét a felekezettörténet és a hittételek teszik ki, és csak a maradék helyen következik a lélekkel kapcsolatos fogalmak tárgyalása. Ettől persze nem lesz rosszabb a kötet, az olvasó akár örülhet is annak, hogy „kettő az egyben” csomagot kap, és egy kötetben belül jut hozzá egy vallási és egy lélekenciklopédiához is, mégis féltő, hogy ez nem tudatos koncepció alapján készült, hanem egyszerűen így sikerült, s ebben az esetben maguk a szerkesztők sem tartották az eredeti célokat.

Az aránytalanság a nagyobb egységek között is feltűnő. A kereszténység a többi valláshoz képest jóval nagyobb terjedelmet, mintegy kétszáz oldalt tudhat magáénak, amelyben a római katolikustól a pünkösdi egyházig kilenc különböző felekezet kapott önálló fejezetet. Hozzájuk képest a judaizmus és az iszlám hetven-hetven oldalt felölelő tárgyalásában és főként a mindössze negyvenoldalas hinduizmus fejezetben már nem kaptak külön tanulmányt a valláson belüli különböző irányzatok, noha mind a judaizmus válfajai az ortodoxiától a reformzsidóságig, mind a síita és szunnita irányzatok, mind a vaisnavizmus, saivizmus, saktizmus hármasa joggal kerülhetett volna külön palettára. Hoz-

zájuk képest aztán a buddhizmus száz oldalon ismét öt önálló tanulmánnyal képviselteti magát, de ezek jobbára területi eloszlás alapján szerveződnek, tehát a szerkesztés egysége ez esetben is felborult.

A tanulmányok íróinak összeválogatása kifinomult ízlésre vall, a szerzők magas színvonalon dolgoztak. A közérthető formában írt tanulmányok rendkívül informatívak, olvasásuk pedig kimondottan élvezetes. Ugyanakkor fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy az akadémikus gondolkodású szerzői gárda kiválogatása érdekes következményekkel járt. Mivel többségük nemcsak hivatalban álló klerikus, hanem kritikai gondolkodású oktató is, ne higgyük, hogy tanulmányaik steril módon ismertetik saját vallásuk ortodox nézeteit. Az objektívnek ható retorika mögött sokszor áttetszik a gondolkodót gyötrő megválaszolatlan kérdések sokasága, amely időnként finom egyházkritika formájában fogalmazódik meg. Így végül mégsem estek túl sokan a „hazabeszélés” kísértésébe, és más vallások kritizálása helyett inkább saját vallásuk nézeteit próbálták árnyalni. Ennek beszédes példája a római katolikus Jitianu Liviu remek tanulmánya, aki – miközben bátran állítja, hogy az Ószövetségben szereplő „Isten lelke” kifejezés nem azonosítható a szentháromsági személyek egyikével – az eszkatológiával foglalkozó bekezdésében a halál utáni élet hat különböző modelljét mutatja be a pokol és halál értelmezésének számos nézetével anélkül, hogy végül is megtudnánk, hogy mi a római katolikus álláspont. Az érdeklődés azért is merülhet fel az olvasóban, mert a szerző a cikkét a protestáns Rudolf Bultmann új túlvilágmodelljével zárja. Tehát a tanulmányból rengeteget informálódhatunk, de bizonyos kérdésekben a katolikus álláspont rejtve marad. Hasonlóan Juhász Tamás református egyetemi tanár hangsúlyai sem mondhatók „mainstreamnek”, amikor Kálvinra és a *Heidelbergi káté*ra hivatkozva demitologizálja a poklot, és azt is állítja, hogy a református hívők többsége tagadja az ördög személyi létét, mondván, ha nincs alvilág, akkor nem létezhetnek azt benépesítő szellemi lények sem. Így bár a kolozsvári teológus tollából nagyon

magas színvonalú tanulmány született, de nézetei néha közelebb állnak az unitárius szemlélethez, mint sok református hívő álláspontjához.

Összefoglalva, aki kezébe veszi a kötetet, kitűnő tanulmányokat olvashat akadémikus szerzőktől, érthető nyelven. A lélekképzetekről is hatalmas mennyiségű in-

formáció birtokába juthat, de a felekezeti állásfoglalások tekintetében némi óvatosságra kell inteni az érdeklődőt, mert a cikkek hitvallás gyanánt nem kezelhetők, sokszor inkább az értelmiségi hívők alternatív gondolataival találkozhatunk.

Erdei Ildikó

Szavak a csendből

Szakralitás a kortárs művészetben

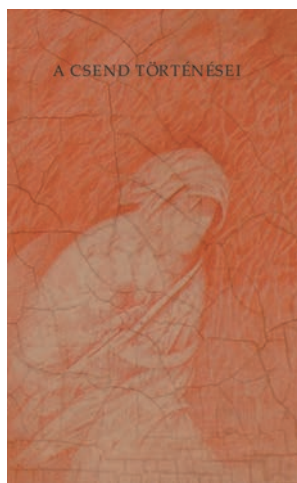
A csend történései. Szakralitás, Biblia a mai magyar irodalomban és művészetben. Szerk. Hafner Zoltán. Vigilia Kiadó, Budapest, 2015.

A csendben sok minden megtörténhet. A csend esély a végtelennel való találkozásra, a megismerésre. Benne rejlik az önmegértés lehetősége. A csend letaglóz, újjászüli, alkotásra késztet. Elválaszt, elhatárol, lezár. Ha nem rettenünk meg tőle, kiszakít a földi létből, termékeny erővé válik: az ima, a szemlélődés, az alkotás közegévé. A csend ugyanis nem a szó hiánya. A csendben képek, szavak születnek, válaszok, akár fel nem tett kérdésekre is. Közvetítő közegében a létezés egyszerre értelmet nyerhet.

A csend történései című kötet nemcsak címével, de problémafelvetésével is utal arra az alapvető felismerésre, hogy a csend a *szakralitással* és az *alkotással* szorosan összetartozó fogalom. A kötet kortárs művészeket megszólaltatva arra keresi a választ, hogy a szakralitás problémája miként vetődik föl az alkotómunka során, illetve a biblikus tradíció hogyan tükröződik az alkotók műveiben, adott esetben hogyan határozza meg művészetüket. Kortárs írók, költők, műfordítók, esszéisták, képzőművészek,

filmrendezők vallanak arról, hogy a bibliai történetek, bibliai szöveghelyek hogyan válnak művészi alkotásokat ösztönző teremtő erővé, hogyan lesz *sajáttá* a mások által elbeszél, hogyan alakul át a szakrális profánná, mi vész el a művészi átlényegülés folyamatában, és mit ad hozzá a megszülető mű a kiinduló szöveghez, az alkotó személyiségéhez, az alkotást befogadó emberhez. Hogyan őriz meg valamit az új műalkotás a Biblia lényegéből, és válik mégis valami nagyon mássá, mitől fosztjuk meg a szent szöveget, ha a művészet tárgyává tesszük, és mit ad hozzá a szent szöveghez az új műalkotás, ami óhatatlanul értelmezése, újraértelmezése „az eredetinek”. Az alkotó ember ebben a kontextusban szűrő, aki engedi magán átfolyani a bibliai szöveghelyet, történetet, hogy aztán élénk tárja azt, ami a folyamat végén lerakódott.

Kortárs alkotók közül harminchatan vallanak a *Vigilia* szerkesztősége által fel-tett körkérdésre, amely bibliai történetek, szöveghelyek művészi adaptálásának alkotás-lélektani problémájára kérdez rá. A szerzők sokféle szempontból közelítenek a kérdéshez: van, aki saját műalkotását elemelve enged betekintést az alkotás folyamatába, személyes, belső küzdelmeiről is számot adva. Van, aki írá-

sában a szakralitáshoz fűződő viszonyával néz szembe, olvashatunk élettörténeteket, metafizikai fejtegetéseket, rövid esszéket alkotásról, tér és idő problémájáról, de más filozófiai problémákat felvető, az emberi létezés mi-
benlétére rákérdező, a(z) (ön)megértés egzisztenciális határhelyzeteit boncolgató szövegeket is. A sokszínűség – a közös kiindulópont ellenére – tehát meghatározója a kötet írásainak, hiszen nincs két egyforma életút, nincs két egyforma alkotói folyamat. Van, akinek a Biblia mindennapi olvasmánya, a szakralitás művészetének meghatározó eleme, a transzcendenssel való kapcsolat napi szintű alapélménye. Van, aki egy-egy bibliai szöveghez birkózva alkotja meg saját (meta)szövegét, a szakrális szöveg kimeríthetetlenül sok értelmezési lehetősége közül hosszú időn át tartó szellemi munka árán megszülvén maga számára autentikus szövegértelmezést. Van, akit egy-egy bibliai történet szólít meg: valamelyik szereplő élete, életének epizódja válik műalkotásának tárgyává, az önreflexió eszközévé. És van olyan is, akinek verseit, szövegeinek nyelvezetét, témaválasztását a Biblia tudat alatt befolyásolta. Vagy épp nagyon is tudatosan: szerzőkét, akik bevallottan a szavak „bekebelezésének” igényével nyúltak a Bibliához, kölcsönkérve szavakat, hogy ezáltal maguk is a dolgok mélyére láthassanak.

A különböző művészeti ágak, az egymástól olykor igen eltérő ars poeticák ellenére azonban egy dolog közös ezekben a szövegekben: hitbéli meggyőződéstől függetlenül, művészi hitvallásuk részeként vallják a megszólítottak a Biblia nyelvezetének, művészi erejének nagyszerűségét, kimeríthetetlenlenségét, inspiráló erejét. És hisznek a művészet teremtő erejében, vallják, hogy az alkotás folyamatában és a megalkotott mű befogadása során megfejtethünk valamit a titokból, az emberi létezés lényegéből, általa jobban megismerhetjük önmagunkat és a körülöttünk lévőket, válaszokat, útmutatást kaphatunk: „Ha arra gondolok, hogy mi készített a filmkészítésre, akkor az induló alap mindig ugyanaz. Mindig ugyanaz a szorongó, kétségbeesztő és egyben varázslatos és megfogalmazhatatlan érzés. Bár a filmek különbözőek lehetnek, de a mélyben az alapja mindegyiknek ugyanaz. Megismerni a földi létünk értelmét” – vallja például Nagy Dénes filmrendező.

A művészet teremtő ereje által tehát láthatóvá, hallhatóvá válnak a csend történései. Az eltérő műfajú válaszok, az olykor nagyon is személyes, vallomásszerű, máskor inkább tárgyyszerű írások izgalmas, aktív befogadói magatartást igénylő és kiváltó, a mindennapi létezés nehézségei közepette is kapaszkodót nyújtó kötetként állnak össze.

Érfalvy Lívia

Parafrázis és exegézis

MINTON, Gretchen E. (szerk.): *John Bale's The Image of Both Churches*. Springer, Dordrecht, 2013.

A Jelenések könyve első angol nyelvű kommentárja, John Bale *The Image of Both Churches* című műve 2013 óta olvasható elsőként kritikai kiadásban, Gretchen E. Minton gondozásában és magyarázataival. A páratlan kiadvány hiánypótlónak tekinthető Bale munkásságát illetően, mivel eddig főként drámáiról volt ismeretes, továbbá igen értékes forrást jelent nemcsak a teológusok számára, hanem mindazoknak, akik a reformáció

irodalma, történelemszemlélete, a 16. század eszmetörténete iránt érdeklődnek.

John Bale a 16. század hajnalán, 1495–1563 között élt és működött. A történelmi és hagiográfiai műveket alkotó, régiséggyűjtő szenvedéllyel megáldott karmelita szerzetes 38 éves korában egy pálfordulással protestáns hitre tért át, s az új eszmék terjesztőjeként és védelmezőjeként lépett fel több drámájával Thomas Cromwell pártfogása alatt. Patrónusa kivégzésekor azonban száműzetésbe kényszerült, s *The Image of Both Churches* című nagyszabású műve a kontinensen született meg 1545 táján. Kommentárjában

maga is azonosul a száműzetésben lévő János apostollal, hangja sokszor keveredik, sőt egybeolvad az övével, s a száműzetés, az üldöztetés és a „Maradék” motívumát az igaz egyházhoz való tartozás feltételévé emeli. Az *Image* műfaját tekintve igen komplex alkotás; míg az első részben inkább parafrázisról beszélhetünk, addig a műben előrehaladva Bale egyre mélyebb exegetikai fejtegetésekbe bocsátkozik, helyenként invectivával és drámai elemekkel fűszerezve kommentárját.

Gretchen E. Minton könyve az *Image* egyetlen, a modern angol nyelv helyesírását és központozását követő kritikai kiadása, amely akadémiai igényességgel, jól használható táblázatokkal és jegyzetekkel el látva tárja elénk Bale grandiózus alkotását. Minton egy részletes bevezető segítségével kalauzolja el az olvasót Bale és az Apokalipszis-kommentárok világába, iránymutatást adva a főbb motívumok, a történelmi háttér, a felhasznált források tekintetében, pontosan feltüntetve a kiadáshoz felhasznált 16. századi nyomtatványokat, az átírási és szerkesztési módszereket.

A több mint négyszáz oldalas *Image* három nagy részre s azon belül a bibliai beosztásnak megfelelően fejezetekre tagolódik. Bale végig egy logikus rendszert követve elemzi a szöveghelyeket: a bibliai textust a verseknél rövidebb, sorszámozott egységekre osztja, majd ezekhez fűzi kommentárjait, amelyek tartalmazzák a jelképek részletes magyarázatát, a vonatkozó bibliai szövegrészeket és a történelmi személyek és események sokszor kifejezetten hosszú felsorolását. Ez utóbbiak enciklopédiaszerű magyarázatát megtalálhatjuk a kiadás végén, csakúgy, mint a régies angol kifejezések szószerzőjét. A kiadás külön érdeme, hogy a szövegközi metszeteket is feltünteti, kincsesbányát biztosítva az ikonográfiai érdeklődésűeknek. A könyv bibliográfiával, lapszéli jegyzetekkel, valamint Bale történelemfelfogását szemléltető, jelképeket rendszerező táblázatokkal zárul, amelyek nagy segítséget jelentenek az olvasónak.

A Bale művében kibontakozó világkép duális oppozíciókra épül: az ő tolmácsolásában a Jelenések könyve

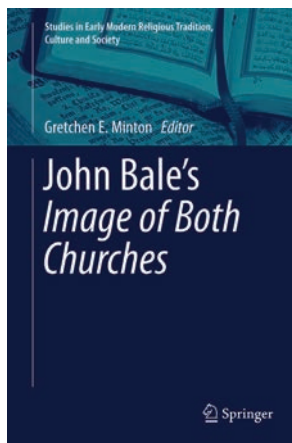
a címben is megjelenő két egyház, a Napba öltözött aszszony és a felékesített, skarlátba öltözött babiloni parázna párhuzamos története. Ez a dualizmus strukturálja és alakítja a földi történelmet az apostolok korától kezdve a szerző jelenéig, összekapcsolva a szekuláris történelmi eseményeket az egyház lelkiiségének alakulásával s az egyes emberek életével. Bale hét korszakot különböztet meg, párhuzamba állítva az Apokalipszisben megjelenő

hét pecsétet, hét levelet, hét kürtszót, hét poharat s a fenevad hét fejét. A korszakok során a két egyház, tulajdonképpen a Jó és a Rossz közötti harc egyre intenzívebbé válik, s végül saját jelenében, a hatodik korszakban, a reformáció korában éleződik ki leginkább egy rövid békeidőt követő végső kataklizma előtt. A két egyház koncepciójánál azonban a szerző nem szorítkozik a korszak irodalmából ismerős katolikus-protestáns ellentétre, hanem ennél mélyebb, rendszerszintű következtetéseket is levon; egyházfogalma és gondolkodási perspektívája tehát bizonyos értelemben meghaladja kora horizontját,

még ha a mai olvasónak kihívást is jelent durvának, esetenként szarkasztikusnak ható nyelvezete vagy erősen ketéosztott világképe. Nem Bale hozta létre ezt a világlátást, viszont műve egyedülálló szintézisként fogható fel, amely összekapcsolja a középkori Apokalipszis-kommentárok történelemfelfogását a protestáns kettős egyházfogalommal és Antikrisztus-értelmezéssel.

Bale nagy hatással volt saját kortársaira, például John Foxe-ra, de az Erzsébet-kori angol költészet nagy alakjaitól, Spensertől, Milontól kezdve egészen a 17. századi puritán szerzőkig messzemenő befolyást gyakorolt sokakra, nemcsak Angliában, hanem a kontinensen és Amerikában is. Műve különösen értékes lenyomata kora gondolkodásmódjának, s egyben az angol reformáció fontos dokumentumának is tekinthető, így igen öröndetes, hogy egy igényes és részletes magyarázatokkal ellátott kritikai kiadás formájában most már hozzáférhető a mai olvasók számára is.

Kassai Gyöngyi

Kilépni

CSEKE Ákos: *Szabadság*. L'Harmattan, Budapest, 2016. (Coram Deo Kortársak)

Cseke Ákos *Szabadság* című legújabb kötetét a szerelmi egyesülés képével indítja, s felteszi a kérdést: „...nem ez a maradéktalan testi-lelki egyesülés-e az, ami egy adott pillanatban, a testi és lelki érettség egy bizonyos pontján felébreszti az emberben a szabadság iránti vágyat, nem ez-e az az őszélmény, amely megsejteti velünk a szabad létezés lehetőségét az élet más tereiben is?” (5)

A kötet nyitó gondolatában már benne rejlik a szabadságról alkotott elképzelésnek az a tágassága, amely az emberi élet egészét próbálja meg átfogni. Cseke Ákos voltaképpen nem mond mást, mint hogy a szeretet/szerelem tapasztalata indíthatja csak el az embert a szabad létezés irányába, és így mintha az Énekek éneke kezdősoraira „rímelnének” az általa leírtak: „*Csókoljon meg a szája csókjával! Igen, szerelmed édesebb a bornál.*” (Énekek 1,1) A szerelem tapasztalata jelenti tehát a kiindulópontot mind Cseke kötetében, mind az Énekek énekében: ahogyan a fenti idézetben is megjelenik, ez az az őszélmény, amely megnyit, kilépésre sarkall, a réginek, az addig megszokottak az elhagyására ösztönöz.

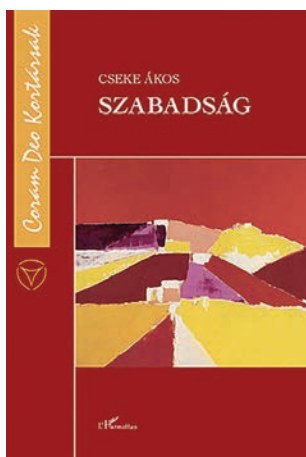
Ugyanakkor fontos látni, hogy Cseke már itt, kötetének legelején erős állítást rejt el a sorok között, amelyre első tanulmányában rá is kérdez: a szabadság elsősorban nem egyéni, individuális tapasztalat, nem egyenlő az önmegvalósítás törekvésével, a mindentől és mindenkitől való függetlenség kísérletével. Ahogyan a szerelem csak két ember között lehet teljes, úgy a szabadság is csak a közösséggel együtt válik értelmezhetővé. Cseke azonban rámutat, hogy az individuum szabadságra való törekvése, az önmagából való kilépés mozzanatának vágya valójában a közösség által determinált, azaz: a társadalomba

való beleszületés, bizonyos szabályok, rítusok elsajátítása és gondolkodásmódunk is az emberi közösségben formálódik és függ attól, így valójában a szabadságra való rákérdezésünk sem „szabad”. Így jut el a kötet szerzője a társadalmi és hatalmi berendezkedések, az egyén és a közösség viszonyának elemzése és ütköztetése révén a megállapításig: „Az ember nem szabad: a szabadság valami, aminek az ember kezdettől fogva híján van; de szabadsága hiányában a legborzasztóbb az, hogy másoktól átvett és örökölt, megrögzött és evidensnek tekintett, ám soha el nem gondolt gondolatok nevében boldogan szabadnak hiszi és hazudja önmagát.” (24)

A közösségben megélt szabadságnak a kutatására is vállalkozik tehát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Esztétika Tanszékének tanára, rávilágítva a szabadság különböző aspektusaira a magán- és lelki élet, a társadalmi szféra és az állami berendezkedés, a vallás és az egyház, illetve a művészi és tudományos

élet területein belül. Mindehhez a 21. századtól egészen Krisztusig visszamenő utat választ, és noha alapvetően nem történelmi szempontból közelíti meg kutatási témáját, a kötetben egy történelmi ív is felfedezhető. Ugyanakkor a filozófiatörténet egyes szerzőinek bemutatása és gondolataik egymással való ütköztetése a filológiai kutakodásnál sokkal szabadabb módon jelenik meg. Olyan szerzőket állít ugyanis egymás mellé, akik mind időben, mind gondolkodásmódban nagyon távol állónak tűnhetnek az olvasó számára, mégis, a Sartre és Kirkegaard, Eckhart mester és Schelling, Girard vagy Heidegger közötti párbeszéd megteremtésével az egész kötetnek szabad mozgásteret biztosít.

Közösség és egyén szabadságának problematikája vagy inkább – a kötetet nyitó szerelmi tapasztalatból kiindulva – annak misztériuma adja Cseke Ákos gon-

dolkodásának fő tengelyét, amelynek kapcsán a szabadság dinamikájában rejlő kettős mozgásra, illetve körkörösre hívja fel a figyelmet. Egyfelől a kötet első oldalain elővételezi a másikéért való kilépés gondolatát, amely a szerelmi tapasztalat sajátja, és így rámutat arra, hogy valójában a szerelmesek nem saját vágyuk foglyai, hanem a másik szépsége és szabadsága nyűgözi le az embert, aki ennek válik rabjává (6). Másfelől, kötetének későbbi részében, amikor Eckhart mester gondolatait elemzi, Cseke újra a szabadság kettős mozgásáról ír: bármit és mindent elveszíteni; bármit és mindent megtalálni (62). Illetve, ahogyan az evangéliumok elemzésénél is felhívja rá a figyelmet: „...a szabadságnak vagy a felszabadulásnak csak az egyik oldala az elutasítás és a nemet mondás, miközben a szabad lét vagy jelenlét természetes és lényegi része az igent mondás is (...)” (79) Jól körvonalazódik tehát, hogy Cseke Ákos a szabadság tapasztalatát elemezve az (ön)elvesztés és a megtalálás vagy megtaláltság dinamikájára, illetve a szabadságban való elköteleződés belső feszültségére pillant rá.

Ez a kettősség rejlik már a második számozott tanulmány elején leírt mélységtapasztalatban is, amelyben Cseke Ákos egy egészen hétköznapi élményt emel filozófiai rangra. A tériszony leírása során rámutat, hogy akkor, amikor hátrébb lépünk a korlától, amikor elfordulunk, hogy ne lássuk azt, amit látunk, ez az érzés párosul magának a mélységnek a hívásával: így a tériszony térszerelmmé válik (vö. 26). A továbbiakban a mélység hívásának tapasztalatát állítja párhuzamba a kötet szerzője a szépség hívásával, amelybe beleveszünk, mint a legnagyobb és mindent átformáló szerelemben (27). A korláton való átfordulás, átbillenés gondolata mint kísértés a lélek mélyén lévő halálösztrönnel rokon vagy azzal egy. Ez a mindennek elvesztésére irányuló vágy és törekvés Cseke meglátása szerint olyan erő, amelylyel szemben az ember tehetetlen, hiszen a beleveszés nem más, mint a hívásnak való engedés. Nem véletlenül emelték ki a kötet szerkesztői a borító hátoldalán a szerzőnek azt a gondolatát, amely az életben bekövetkező sorozatos kis halálokra (*petite mort*) utal: „Olyan ez, mintha egyetlen életünk során több életünk is lehet-

ne, mintha egymás után több életet élhetnénk és több halált halhatnánk, ami nemcsak roppant erőt, hanem egyúttal valami csodálatos elengedést is feltételez (...)” (85) A halálnak ez a mindennapos átélése, amelyre a kötet szerzője utal, így párhuzamba állítható a könyv elején leírt szerelmi tapasztalattal, amelyet a kötet végén elemzett Lancelot-történet foglal keretbe. A szerelmi extázisban bekövetkező eltűnés és halál mozzanata így voltaképpen kötetsszervező elemmé válik.

Önmagunk elvesztése, ahogyan a kötet szerzője látta, csak akkor lehet hiteles és egészen szabad, ha nem pusztán önérdünk áll a háttérben. Cseke Ákos „leleplezi” *A lét és a semmiben* leírt szabadságelméletet: „A szabad létezés (...) Sartre felől nézve nem más, mint szüntelen semmités és formátlanítás, folytonos szakítás és szakadás, ami egyben azt is jelenti, hogy az ember igazi hazája és otthona nem a biztonságot, kényelmet nyújtó, társadalmi státusszal kecsegtető forma (...), hanem az elbizonytalanodás, az átbillenés, a határátlépés, a lázadás.” (35) Sartre-ral ellentétben Cseke a mindenre nemet mondó, az egzisztencia saját szabadságára törekvő mozgásával az affirmációt helyezi szembe: „Valóban az állandó semmitésben kell-e látnunk a szabad egzisztencia lényegét (...)? Nem lehet-e tovább menni az általa [Sartre] megnyitott úttalan úton, nem kell-e még radikálisabban elgondolni a szabadság valóságát és fogalmát (...)?” (41) Majd folytatja: „Nem lehetséges-e (...), hogy a szabadság döntő momentumuma nem a szüntelen semmités, hanem azon túl mégiscsak egy-egy forma szabad választása és vállalása, nem a törés, a lázadás, a nemet mondás, hanem a találkozás, a rátalálás, az igenlés (...)?” (41)

A formák teremtő meghaladásának dinamizmusa áll tehát szemben a sartre-i gondolkodásmóddal, mindazonáltal Cseke Eckhart mester prédikációin keresztül a szabadság kettős mozgásának meghaladását állítja a középpontba, és ezzel mintha az általa felvázolt problémakör óhatatlanul belső dichotómiában való megrekedtségén próbálna meg túljutni. Az eckharti gondolatok vezetnek majd tovább a jézusi történetek felé, amelyek legmélyebb mondanivalója talán a szeretet szabadságában ragadható meg. De ahhoz, hogy ezt

megértsük, a németalföldi misztikust hívja segítségül a kötet szerzője, aki a szabadság legradikálisabb értelmezését nyújtja, a testi és lelki szegénység fogalmával állítva párhuzamba azt. Eckhart mester gondolatai mentén a kiüresedés fogalma válik hangsúlyossá, amely valójában minden, az üdvösség eléréséhez „használható” eszköznek az elengedését is jelenti, végső soron pedig magának „Istennek” Istenért való elengedésére utal. Eckhart nem beszél másról Cseke értelmezése szerint, mint az Isten fogalmi értelemben megközelített valóságának megszabadulásáról, de ekkor már az ember „nem szabad, hanem maga a szabadság” (51). Ez a szabadság az, amelyben megszűnik Isten és ember ontológiai különbsége – azaz az adok-kapok, a hasonlóságon alapuló viszony és Isten rajtam kívül való elgondolása veszíti el értelmét. Az én és a te kettősségének megszűnése tehát eckharti értelemben azt jelenti, hogy „az ember nem az, aki farkasszemet néz Istennel, hanem az, aki azt nézi és látja, amit Isten néz és lát, és aki úgy néz és lát, ahogyan Isten néz és lát” (54).

Eckhart mester tehát egyfajta teremtő szabadságról ír, amely képessé teszi az embert a formák szabad elfogadására és megélésére, mindazonáltal „Istenben élve nincs többé olyan forma, amely ne lehetne és ne volna az ő formája, ami azt is jelenti, hogy (...) immár egyik forma sem lehet az ő formája, miközben a szabadság tapasztalata egyúttal minden formával megajándékozza”. Ez a jelenlét kérdése, amelyet Cseke Eckhart gondolatainak középpontjába állít; azaz nem arról van szó, hogy a formák és önmagunk kiüresedése révén igent mondunk valami újra, hanem a teljes Istenbe való belefeledkezésről, arról a jelenlétről, amelyet a szerelmesek élnek át, amelyet mint titkot őriznek, és amely létükben szabaddá teszi őket.

A kötet negyedik tanulmánya Jézus életének egy-egy mozzanatát emeli ki, így például Mária Magdolna történetét, ahol a szeretet és odaadás egy apró mozdulatban találkozik. Cseke Jézus szabadságáról ír, arról, ahogyan mindentől és mindenkitől szabadon rá mer kérdezni a vallásos rítusok és szabályok rendszerére, ahogyan felügszti a másokkal szembeni ítélet akarását, rámutat-

va a cselekedetek automatizmusával szemben a szeretet realitására (74). „A szabadság élménye és tapasztalata Jézusnál mindig elválaszthatatlan a felebaráti szeretet, vagyis végső soron a közösség tapasztalatától (...). Jézus úgy áll előttünk az evangéliumokban, mint aki azért képes a szeretetre, mert határtalanul, már-már végtelenül szabad, de aki tulajdonképpen pontosan azért szabad, mert határtalanul, már-már végtelenül szeret, mert ő maga a szeretet.” (80–81) A szeretet tehát áthágás, újra és újra rákérdezés az addig biztonságosnak hitt rendre, ahogyan a kötet záró tanulmányában Lancelot történetén keresztül elszakadunk az etikailag meghatározható szabadságfogalomtól. Az etikaitól való elszakadásra hívta fel a figyelmet Eckharton keresztül Cseke Ákos, és mintha az etikai viszonyok újrendeződésének lennének tanúi Lancelot és Guinevra történetén keresztül is.

A szerző párhuzamba állítja az evangéliumok szeretetparancsát a kerekasztal lovagjának törekvésével, amely egyedül azt akarja, hogy szerelmével együtt lehessen. Felfüggesztődnek az ítéletek és a helyes vélekedések; a szerelem valójában a korábban reálisnak hitt világ irrealitására mutat rá. „Lancelot minden hűségéből kivetkőzik, ami nem a szerelme iránti hűség maga (...)” (108)

Cseke Ákos kötete az önmagunk elvesztésén keresztül megvalósuló ráatalálás szabadságáról beszél; arról a belefeledkezésről, amelyet a másik szépsége által tapasztalhatunk meg, amely elhív, kihív önmagunktól és önmagunkból. A szerelmi egyesülés mint a kötetén végighúzódó leghangsúlyosabb motívum azonban egyetemessé tágul, mintha a teremtés kezdő szavának ereje tükröződne a szerelmesek egymásra találásában, az egymásra testi gesztusokkal is kimondott igenükben. Ez a „legyen” szabadsága vagy a menyasszonynak a vőlegény hívó szavára való elindulása az Énekek énekében; ez az elindulás kezdetben a keresés szenvedélyével áthatott, majd a ráatalálás örömeiben megnyugodva egy közös szemléletben egyesült. Ez a találkozás alakítja át a világot, szabadít meg az ítélettől, ahogy Cseke Jézus kapcsán írja, és engedi úgy látni a világot és a másik embert, ahogyan Isten látja. És gyönyörködik benne.

Várkonyi Borbála

Sötétől sem rettenő mesék

PAPP-ZAKOR Ilka: *AngyalvacSORA*. Prae.hu Kft., Budapest, 2015.

Sűrű levegőjű, bizarr az ifjú JAKkendő-díjas Papp-Zakor Ilka prózai – de lírai elemekben bővelkedő – világa. Az *AngyalvacSORA* című, 2015-ben megjelent kötet karkai ihletettségű novelláiban összekuszálódik a valóság és a képzelet – az író érezhetően otthonosan mozog itt is, ott is. Érzékeny a témaválasztásban és a történetvezetésben. Érzékeny a részletekre. Érzékeny az érzékire és éterire egyaránt.

Az elbeszélő bárkinek a bőrébe belebújik, nem is kell különleges karakternek lennie. Egy tipikus falusi ember, aki rendre a legnagyobbat szeretné kaszálni, és aki ezért november végén puskával lődöz titokban a telkén, hogy minél több ínycsiklandó, tömjénszagú angyalhús kerülhessen majd a karácsonyi asztalra; egy, a veszteség fájdalával csak közvetetten érintkező kertész, aki a kolléganője fiát látogatja az onkológián; vagy épp egy szerencsétlen anyós, akit az övéi kirekesztenek életükből. A kiindulópont, a továbbfűznievaló mindig valamiféle fájdalom; ebből születik aztán egy hol abszurd, hol humoros, hol egészen szarkasztikus elemekkel teletűzdelt novellacsokor, kisebb tragédiák vagy inkább tragikomédiák – gyerekeknek minden biznnyal fejlődési rendellenességet okozó mesék – sora.

Fáj a verés (a kaviárevő koldus osztályrésze), fáj a megalázó seggberúgás (a Múzeum körüti hajléktalan kapja), fáj, ha hülyének néznek (*anyuka*, meg fiát „Nyú-jorkból” hazaváró hígagyú néni). Fáj az értetlenség, amely konkrétan a *tulajdonképpen* című novellában tematizálódik, ahol a főszereplő „bevándorlóként”, megfelelő nyelvtudás híján éli mindennapjait. (Hogy az idegenség és a meg nem értettség érzete mennyiben

rímél a ma Helsinkiben élő író tapasztalataira, nem tudhatjuk, de több novellájában is megjelenik, ha csak közvetett módon is.) Ha – a nyelvi korlátok miatt – nem tudom megértetni magam senkivel és nem tudok megérteni senkit, a történet szerint a legjobb, ha vásárolok egy fűnyírót a helyi bolhapiacra, és bekapcsolása után, az egyhangú berregést hallgatva élelem meg a kínzóan

távol került egységérzetet... Fáj még a kiszolgáltatottság is, amely a kötet sok szereplőjére jellemző. És egyáltalán: fáj a lét. Mert alig van valami bizonyosság, alig van mibe kapaszkodni. És mert bármikor jöhet a leszámolás, vagy épp „az örökkévalóságig” tart a várakozás – hiába. A hiányok, éhségek, szomjúságok tarka, érzéki, érzékletes körülírása a novelláskötet, melynek nem célja a katarzis, inkább a feszültség fenn- és kitartása, a három pont, a feloldás hiányának megtartása.

Épp a címadó novella adhat mégis valami fogódzót az értelemkeresőknek.

A sosem menekülő angyalokat irgalmatlanul és szemrebbenés nélkül le vadászó, húsból alaposan bevacsoráló főszereplő végül sós könnyekkel itatja a telke tövébe gyülekező őzeket. Kijön belőle minden: angyalkolbász, angyaltöpörtyű, mézeskalácsos sültangyal (53). Aztán kijön belőle a fájdalom is, egyre csak sír. Nem nehéz ezt a képet a bűnös vezekléseként értelmezni, kiváltképp az angyaltematika miatt. De talán érdemes megvizsgálni a többi szöveget is azzal az előfeltevéssel, hogy – egy a jót és szépet irtó világban is – van megtisztulás, van megbocsátás.

Megbocsáthat-e például az egyik adományozója jóvoltából naponta kaviárt evő, vakságot mímelő koldus gyilkosainak? A kérdésre, úgy tűnik, a novella zárása sugall választ, melyben a főszereplő összebújik a köréje gyűlő vízi lényekkel, és érzi, hogy sok-sok idő után végre

megszűnik a szomjúsága (95). Valamiféle paradox révbe érésként, beteljesedésként is olvashatnánk mindezt, némiképp azonban sántít az elmélet, az elbeszélő története berekesztésekor ugyanis dupla csavarral él: megelégedett főszereplőjével még egy kishalat is megetet, az utolsó kép, hogy „nyelvén végigfolyik a vízfekete halvér” (95). Ha ragaszkodunk olvasói elvárásainkhoz, magyarázhatjuk ezt úgy, hogy az ifjú író még túlzottan a szimbólumok rabja, és ezek sokszor túlzott mértékben jelennek meg írásaiban, ahogy a *kaviár* címűben is. Képileg a legburjánzóbb és legbujább az *édesanya könyvesszobája* című novella, amely egy különösen forró nyárba és egy pipacsoktól, margarétáktól, búzavirágoktól tarkálló kertbe röpit. A lekvárosbödön-hasú asszony degenerált gyermekei elől könyvtárba menekül, ahol virágokat présel nagy élvezettel. A virágok sikítanak, mikor becsatantja a fedőlapokat... Miféle szerzetek ezek? Miért ez a nyugtalanság, ez a nyomasztó érzés? Milyen mese ez?!

Lehetséges, hogy nem direkt módon kell keresnünk a feloldást, a megoldást. Sőt talán épp ettől az olvasói attitűdtől kívánják megszabadítani a befogadót ezek az írások. Megszabadítani – a szokásaitól. Merthogy: „A legnagyobb baj itt a megszokás. A dolgok rendes kerékvágása. Csak én nem szokok meg itt semmit. A félelem felülete megtanulhatatlan” – olvashatjuk a *hélium* című novellában (17). Talán erről a megtanulhatatlan,

körülírhatatlan felületről kívánnak szólni a novellák. Ha pedig erről a speciális felületről kívánnak szólni, akkor funkciójukat be is töltik. Szólnak füledt atmoszférájú világokból testetlen pontokkal, kérdőjelekkel, csöndekkel.

Papp-Zakor Ilka világában a holtak emberi módon gondolkodnak, sőt, meg is szólalnak. Az erdőben felejtett magatehetetlen, tolöszerű kislány vidáman konstatálja, hogy fejébe mókuscsalád költözött, és testén házatlan csigák mászkálnak. A holtra vert, vízbe dobott koldus a merülés alatt is reflektál helyzetére. Az *Angyalvacsora* világában tehát azt is mondhatnánk, nincs halál. Vagy ha van is, az sosem jelenti a történet végét, inkább valami új kezdetét. Az elbeszélő által teremtett világok között szabad az átjárás.

Úgy játékosak ezek a novellák tehát, hogy nem lepkezik el, nem tagadják a halált, a szenvedést, a fájdalmat, ugyanakkor a valóság értelmezési lehetőségei közül egy széles, színes skálányit kínálnak. Nincs bennük nagyotmondási vágy, épp furcsaságaikkal, torzulásaikkal, eltolásaikkal, tökéletlenségeikkel tanúskodnak az emberi lét kettős kötöttségéről, amelyet nem állítanak be se jónak, se rossznak. A félig ide, félig oda tartozás már önmagában is bizarr, és apropót szolgáltat a félelmes-játékos reflexióra. A játék azonban mindig valahogyan magával hozza a reményt is.

Kinyik Anita

„...mert ez a valami egyszerűen nincs sehol...”

KRASZNAHORKAI László: *Báró Wenckheim hazatér*. Magvető Kiadó, Budapest, 2016.

Vannak olyan kortárs szerzők, akiknek legújabb kötetpublikációja rendre irodalmi eseménynek számít nemcsak az itthoni, hanem a külföldi olvasók számára is. Élő irodalmi legendáink (Nádas Péter, Bodor Ádám stb.) friss munkáinak kiadása mindig nagy várakozással tölti el az olvasóközönséget, és Krasznahorkai László regényei

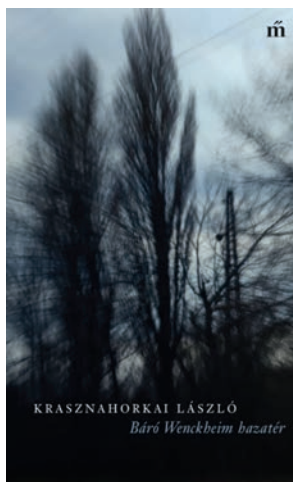
is ide sorolhatók. Immáron harmincéves munkássága önmagában is beszédes; emellett olyan sajtóságos, eredeti stílust képvisel a kezdetek óta, amely a magyar prózapoétika megkerülhetetlen alakjává avatta. Végtelenbe tartó mondatkolosszusi alighanem a legelőször eszünkbe jutó emblematikus jegyek, amelyek olyan mélyen beivódnak az ember tudatába, hogy a könyvből feltekintve már nem is tudja másképp szemlélni a világot. Kimértség, kegyetlen pontosság és észletezettség jellemzi Kraszna-

horkai látásmódját, amelynek elsajátításakor meditatív érzékenység lesz úrrá rajtunk. Nem menekülünk, benne vagyunk a világában, sőt magunkkal visszük azt. Ez a magával ragadó erő sokszor félelmetes, hiszen amit élénk tár, az cseppet sem kellemes. Regényeiből kiviláglik a Pilinszky-féle rettenetes csönd és pokoli térélmény víziója, a pusztulás előtti pillanatok málló homlokzata, ítéletidőt ránk szabadító égboltja, amely alatt az ember legfeljebb csak remélhet, melán állodogálhat, várva az elkerülhetetlent. Ám e várakozás mögött mindig van valami érinthetetlen spirituális-szakrális erőtér, amely egyetemessé teszi az olvasói élményt.

A *Báró Wenckheim hazatér* című regény szeptemberben jelent meg a Magvető Kiadónál. Már a kiadás formátuma is a szerzőhöz köthető jellegzetesen hosszított alakjával és ötszáz oldalnyi terjedelmével. A borítón kékes árnyalatban variózott fotó egy elmosott kontúrú, álomszerű kép, fenyegető aurájú fák sziluettje. A külső jegyek tehát azt sugalmazzák, hogy ismét egy nehezen befogadható darabban van dolgunk. És így is van: megmaradtak a végtelenbe tartó mondatok, a szövegvilág borús, esős és hideg atmoszférájával együtt. Ezen belül a regény tipográfiája is tömör, amelynek tömörszerűségét mindössze egy-egy bekezdés (illetve a fejezetekre osztott struktúra) lazítja fel. A fabula hűen tükrözi a címet, szó szerinti hazatérésről olvashatunk. A regény napjainkban játszódik, a valaha lázadó lelkületéről nevezetes „Viharsarokban”; a város – bár nincs nevén nevezve – feltehetően a szerző *Az ellenállás melankóliája* című korábbi könyvében élénk táruló várossal azonosítható. A történet szerint az Argentínában élő, eladósodott szerencsejátékos bárót arisztokrata családja megmenti a börtöntől; ezután határozza el, hogy a fent említett városban keresi fiatalkori szerelmét – mint egyetlen, számára értelmet adó lényt –, Mariettát. A városban kialakuló – a média által kreált bulvárhírek útján elterjedt – közhiedelemmel ellentét-

ben tehát nem hazafias kötelezettségből és szeretetből, a környék anyagi megsegítéséért tér haza.

A hazatérés mögötti megnyugtató asszociációknak nem szabad felülni, hiszen várhatóan a báró megérkezése és otthoni tartózkodása sem az elvárásnak megfelelően alakul. A regény szövege rögtön egy történeten kívüli *Figyelmeztetéssel* kezdődik, amelyben egy karmester almát tartva a kezében – Istenhez hasonlítva magát – gesztikulál, így adva zenekara tudtára, hogy ami most következik, az egyenlő a nagybetűs Teremtéssel. A fokozott hangvételű retorika kellő módon alapozza meg a szöveg hangulatát. (A regényt végigolvasva a zenei tematika ugyan nem kerül tételesen szóba, viszont a tartalomjegyzék gazdag paratextusa segítheti az értelmezési lehetőségeket, ugyanis minden fejezet előtt szerepel egy szócska, amelyeket összeolvasva egy hangutánzó „dallamot” kapunk. Minde mellett egy zenei utasítással fejeződik be a tartalomjegyzék: *Da capo al fine* – azaz az egészet előlről.) A muzikális epilógus után többször eszünkbe juthat a zeneiség az elbeszélést illetően, a különböző dialektusok és szociolektusok ugyanis sűrűn

keverednek, s ahogy egy zeneműben a hangszerek, úgy olvadnak össze egyetlen narratív „hangzattá”. Ebben a szuggesztív tónuskavalkádban mindenki szóhoz jut, mindenki meséjébe beleolvashatunk, a motoros banda tagjaitól a rendőrkapitányon és a könyvtároson át a turisztikai iroda alkalmazottjáig. A város lakói leginkább arról fejtik ki véleményüket, hogy miben reménykednek vagy kételkednek a báró érkezését illetően; mindezeket olvasva szépen, lassan kirajzolódik egy alapvetően romlott, korrupt és tanácstalan városvezetés, miközben a lakókat valami áporodott, kedvtelen és elégedetlen életérzés lengi körül.

A különböző hangok tehát homogén világot hoznak létre, ehhez mérten az egyes szólamokat a regény írásképe sem segíti elkülöníteni. Ezek szétszalazása mellett az olvasást a késleltetés technikája is nehezíti, azaz sokszor kerülünk információhiányos pozícióba: nem tudjuk, ki

beszél vagy kinek beszél. Mégis ezekben a nyelvből megképződő, személytelenné váló személyiségekben rejlik a regény egyik zsenije, amely nem a szereplők leírására törekszik, inkább beszélteti őket – így sokkal realisabbakká, közelebbivé válnak a befogadó számára. Ugyancsak ennek az írói fogásnak köszönhető a regény humora, ugyanis a beszélt nyelv mögött megmutatkoznak olyan tipikus alakok, akik esetében könnyen ráismerhetünk a magyar valóság tipikus figuráinak kisszerűségére és képmutatására. Az elbeszélő gyakran háttérbe vonul, és kontár, redundáns közbeékelésekkel és némi iróniával szakítja meg a szereplők szövegeit: „...mondjuk ki, mondta ki...”, „ezt elismeri, ismerte el a Báró...” stb.

A regényt sűrű motívumháló szövi át: a báró érkezése bibliai toposzok mentén is értelmezhető, ahogy a közösség készülődése szinte mitikus várakozássá lényegül át, amely eszünkbe juttathatja a Megváltó eléréseit. De ide sorolható a tékozló fiú története is, amelyet részben Wenckheim Béla otthontalansága is motiváltta tesz, akit az egyetlen patinás épületben, az árvaházban szállásolnak el – amely korábban az ő családjáé volt. A báró élménye univerzális magány; a jelen időből kihulló szubjektum ő, akinek származása, érzései, műveltsége és kifinomultsága idejétmúltá válnak. Anakronisztikus volta miatt sajnáljuk meg őt, mert inkább elszenvedője, mint előidézője az eseményeknek. Karaktere így válik egyszerre szomorúvá és komikussá.

Egy másik fontos alak a Tanár úr (hírneves mohakutató), aki a beszédes nevű Csipkebokor városrészben, egy kalyibában éli remeteéletét, felhagyva addigi tevékenységével. Ő Wenckheim báró ellentettje, a cselekvő, aki felismeri a világban zajló erők gonosz mivoltát, és – lemondva minden emberinek mondható körülményről – mindent megtesz azért, hogy megszabaduljon a világból. Szintén biblikus jelen(t)ésként tűnik fel a regényben az a jelenet, mikor a Tanár úr felgyújtja a Csipkebokor területét, hogy üldözöi azt higgyék, benne égett. A *Báró Wenckheim hazatér*nek egyik legérdekesebb pillanata is a Tanár úrhoz kötődik, aki megtartva napi gondolkodói penzumát, két órát – szónoklatnak is beillő elmélkedéssel – tölt, amelyben a tudományt és az ateistákat kéri számon.

Krasznahorkai végítélet-víziói nem a fájdalomból

merítenek, hanem a mélylélektani, a tudatalatti és misztikus félelemből, olyan részletekben találva meg a lap-pangó rettegést, mint a csönd, egy emberi csoportosulás céltalansága, a „hajnalból hiányzó madarak” vagy a lassú esőzéseket váltó jeges szelek képe. A legnagyobb erő és legnagyobb kitartás egyébként a rendőrkapitányé, aki minden eszközt felhasználva tartja kezében a település irányítását. Az utolsó pillanatig kitart, mígnem be kell ismernie, hogy ő maga is tehetetlen a groteszk és értelmetlen eseményekkel szemben: „...mert nem volt ellenfél, erre jött rá ma délután, hogy odakint pusztít valami, vagy nagyon készül rá, de nem nevezheti ellenségnek, mert ez a valami egyszerűen nincs sehol...”

A regény a Krasznahorkai-életműből a *Sátántangó* és *Az ellenállás melankóliája* című kötetekhez köthető: a poétikai jegyek, a szerkezet és a karakterek közötti hasonlóság mellett leginkább a hazai létterhez kapcsolható társadalomkritikai felhang miatt. A visszatérő motívumok, alakok, szövegszervezési sajátosságok alapján mondhatja az eddigi recepció néhány kritikusa, hogy egyfajta alkotói összegzésről lehet szó, melynek során nemcsak a báró tér haza, hanem maga az író is. Az is fontos, hogy nem titkoltan társadalomkritikus regénnyel van dolgunk, hiszen az egész mű a jelenkori Magyarország tablójaként is felfogható, de szövegszinten is olvashatunk kíméletlen sorokat a magyarság sajátosságairól. Sok intertextuális viszonyt is felfedezhetünk számos nagy világirodalmi alkotással, melyek közül az egyik az *Isteni színjáték*hoz köthető. A spirálisan mélyülő szövegtest a Pokol szerkezetére emlékeztet, amely elvezet minket a legkisebb bűnöktől az eredendőig. Míg Dante művében a kínok látványa elrettentő, Krasznahorkainál rejtve marad; csak közvetetten értesülünk róla, köszönhetően az elliptikus történetvezetésnek. Nincs kegyetlenség, csak egy nagyon erős benyomás a rosszról, amely a végén eszkalálódik. Az, hogy nincs mivel szembeállni, talán a legnagyobb tragédia, mert valahogy ez az egész romlás belőlünk szivárog, mint valami önmagát mérgező testből... Ha pedig komolyan vesszük a tartalomjegyzék újraolvasásra buzdító zenei utasítását, akkor minden bizonnyal az élveboncolás is kezdődhet előlről.

Theisz Gábor

A történetírás története

ROMSICS Ignác: *A múlt arcai. Történelem, emlékezet, politika.* Budapest, Osiris Kiadó, 2015.

Romsics Ignác Széchenyi-díjas akadémikus elsősorban a 20. századot kutató történészként vált ismertté, ám az utóbbi években figyelme a történetírás története felé fordult. Új irányú érdeklődése 2011-ben, a *Clio bővületében* című könyvében öltött testet, amely az európai és a magyar történetírás 19–20. századi történetéről adott sokoldalú, alapos áttekintést. Elemzései a történetírás fejlődéséről és szaktudománnyá válásáról sokoldalúan mutatják be a történetpolitikai gondolkodás múltját. Több interjúban kifejtette, hogy kutatásai folyamánként merült fel benne a gondolat, hogy a magyar történelem vitatott személyiségeiről és eseményeiről szóló interpretációk vizsgálatába kezdjen abból a szempontból, hogy azoknak mára milyen recepciója lett, vagyis miként váltak a magyar történeti kánon részévé. Mindezek eredményeként jelentette meg 2015-ben *A múlt arcai – Történelem, emlékezet, politika* című kötetét.

A szerző nem kis feladatot vállalt, hiszen a könyv alcímében található három fogalom – történelem, emlékezet és politika – egymástól különálló megjelenését, ugyanakkor elkerülhetetlen egymásra hatását, szerves összekapcsolódásukat vizsgálja különböző történelmi személyek és események kapcsán. A szerző a kötet előszavában elismeri, hogy írásaiban általa addig kevésbé ismert területre tévedt, éppen ezért kérte fel lektorként kollégái közül az adott szakterület egy-egy neves tudósát, igyekezve elkerülni az új témák feldolgozásánál leselkedő szakmai tévedéseket, hibákat.

A kötet minden egyes fejezetéből kitűnik a szerző ars poeticája, amit az *Élet és Irodalom* című folyóirat

egy 2009-es interjújában fogalmazott meg: „Nem a történettudomány feladata megítélni az értékek érvényességét” – vagyis a historikus a sokszínűségek, a különbözőségek bemutatása mellett nem buzdíthat semmilyen, általa kiemelt érték követésére, hanem azokat csak objektív leírásával jelenítheti meg. Minden más az olvasó döntése (RÁDAI 2009).

Romsicsnak a magyarok történetével foglalkozó – 2012-ben megkezdett – kutatásai eredményeként 2014-re készült el a kötet vázát alkotó nyolc cikke, amelyek a kiegyezésről írott kivételével különböző folyóiratokban korábban már megjelentek. Ezek közül négy a magyar történelem olyan alakjait mutatja be, akik nemcsak saját korukban váltak jelentős személyiségekké, hanem az utókor is történelemformáló szereplőként ismeri el őket. Majd három tanulmányt szentelt azon sorsfordító események megvilágításának, amelyek hosszú időre meghatározták a magyarság helyzetét, lehetőségeit. Nyolcadik írásában Romsics a magyar nép eredetének szövevényes szálait igyekszik felfejteni. A tanulmányok

szerkezetéről, felépítéséről az olvasó magától a szerzőtől kaphat bővebb leírást a kötet bevezetőjében. Eszerint „a Szent Istvánról, Dózsáról és Bethlen Gáborról írott szövegek két világosan elkülönülő részből állnak. Az elsőben a történetírás mai álláspontjának megfelelő képet igyekeztem nyújtani hőseimről, a másodikban azt vizsgáltam, hogy a múlt tágabb értelemben felfogott reprezentációi – a történetírás mellett tehát a különböző művészeti ágak és a publicisztika is – a különböző korszakokban milyen értelmezésekkel álltak elő, s hogy a mindenkori politikai akarat ezek közül melyeket preferálta és építette be emlékezeti kultúrájába és identitásépítő törekvéibe. A másik öt tanulmányban ezzel

szemben az egyes témák historiográfiájára koncentráltam, és a kronológiai elvet követtem. Vagyis a probléma tömör exponálása után időrendben haladva ismertetem a téma historikumát, s az áttekintés lezárásaként körvonalaztam a történetírás mai álláspontját.” (7. o.) Romsics Ignác e nyolc cikkhez csatolta egy 2007-ben Horthy Miklós történelmi szerepének megítéléséről készült tanulmányát, amelyben szintén a már fentebb említett öt írásában megjelölt elveket követte.

A historiográfia művelése nehéz feladat. Aki ezzel foglalkozik, annak nemcsak a történészek különböző munkáit, az azokban rejlő gondolatok változásait, fejlődését szükséges ismernie, hanem fel kell tudnia tární azokat a kapcsolati szálakat is, amelyek a historikusokat az adott történelmi időszakhoz fűzik. 2015-ben a történelmi tudományos ismeretterjesztő internetes portál, az *Újkor.hu* számára adott interjúban a szerző a munka nehézségeiről beszélve kijelentette: „...azt hiszem, hogy a történetírás történetéről írni nagyobb tudást és tapasztalatot igényel, mint magáról a történelemről. Legalábbis jó, ha a történetírók teljesítményét mérlegelő történész maga is foglalkozott már történetírással.” (Császár 2015) Ezen elvárásoknak Romsics Ignác tudományos pályája maximálisan megfelel, és bár a jelen könyv megírásával nagy fába vágta a fejszjét, de az objektivitásra, a szakmai precízre való törekvése párosítva közérthető, tiszta, pontos megfogalmazásaival, a befogadást elősegítő struktúrával a siker zálogát rejti magában. A szerző a kötetben szereplő, nagyívű írások mindegyikében igyekezett a tárgyalandó témakörrel szóló ismereteket a lehető legjobban összesűríteni.

A kötetben szereplő első írás a magyarság eredetének kérdésével foglalkozik. A téma bemutatásánál a szerző nem a vitás kérdések megoldására akar kísérletet tenni, hanem „annak érzékeltetésére, hogy mi az, ami (1) a különböző diszciplínák kutatási eredményei alapján biztosra vehető; (2) amit okunk van feltételezni, és (3) ami a valószínűtlen hiedelmek világába sorolandó” (21. o.). Romsics a tanulmányban a középkori krónikák bemutatásától azok továbbélésén keresztül, a különböző rokonítási kísérletek leírásán át vezeti el az olvasót a

tudománynak a kérdéssel kapcsolatos mai álláspontjáiig, szemléletesen érzékeltetve, hogy az egyes korok politikai rendszerei alatt hogyan változtak a tudományos álláspontok. A második tanulmányban Szent István király alakját rajzolja meg a szerző, kiemelve, hogy melyek azok az élettörténeti adatok, amelyek biztosan tudhatók, és melyek azok a momentumok, amelyek – bizonyítékok híján – csak vélelmek. Romsics kitér arra is, hogy első királyunk a halálát követően hogyan vált a nemzeti emlékezet kiemelkedő személyiségeinek egyikévé, kultusza miként alakult attól függően, hogy melyik politikai erő tűzte zászlajára őt.

A harmadik, ötödik és hatodik cikk három olyan történelmi szereplőt – Dózsa Györgyöt, Bethlen Gábort és Martinovics Ignácot – vizsgál, akik megítélése nemcsak a hazai történettudományban, hanem az irodalomban, művészetekben is sokáig nagyon ellentmondásos volt. A negyedik fejezet a középkori magyar állam létét alapjaiban megrengető esemény felidézését tartalmazza, hiszen a mohácsi tragédia majd’ ötszáz év távlatából is nemzeti történelmünk egyik legfájdalmasabb állomása. Romsics bemutatja, hogy a töröktől elszenvedett vereség okait miben látták a kortársak, valamint a későbbi korok ezen kérdéskörrel foglalkozó történészei; ezenkívül jól érzékelteti, hogy ezek az álláspontok mennyire az adott kor megítéléseitől, az uralkodó szellemi, politikai irányzatok érvényesülésétől függttek. Így például a két világháború közötti korszak meghatározó történésze, Szekfű Gyula a csatavesztés konkrét okai mellett elsősorban a reneszánsz életszemlélet térhódítását emelte ki a keresztény szellemisséggel szemben, míg az 1945 utáni marxista történetírás inkább a parasztság sanyarú helyzetének hangsúlyozásban találta meg a vereség indokait (180–181. o.). Az előbbi eseményhez hasonlóan különböző megítélés alá esett a kiegyezés kérdése is. A tanulmányában a szerző jól foglalja össze azt a vitát, amely az 1867-ben létrejött Osztrák-Magyar Monarchia létéről és benne a magyarság lehetőségeiről szólt. Romsics végigvezeti az olvasót azon a polémián, amely a dualista állam megítéléséről szól, a 19. század e korszakának politikai vitáitól a Kádár-kori

történelmi szembenállásokon keresztül a napjainkban is folytatódó szakmai párbeszéddekig. A nyolcadik fejezetben a szerző a magyar történelem egyik – ha nem a legnagyobb – neuralgikus eseményével, a trianoni békeszerződéssel kapcsolatos történetírói álláspontok megjelenítésére vállalkozott, megvizsgálva, hogy a 20. századi politikai és társadalmi változásokat követve hogyan alakult a kérdés megítélése. A kötet utolsó írása Horthy Miklós személyének, politikusi tevékenysége megítélésének változásairól szól. A szerző e korszak avatott szakértőjeként rendkívül árnyaltan mutatja be a kormányzóról alkotott összetett képet, azt, hogy a különböző politikai érdekcsoportok egy időben, egymással mennyire szöges ellentétben ábrázolták személyét. A Horthyról kialakított negatív kép, tetteinek egyértelmű bírálata pedig csak a második világháborút követően előtérbe került kommunista interpretációkban olvasható. A rendszerváltás óta személye ismét megosztja a társadalmat, cselekedeteit különböző megítélések alapján írják le, jóllehet a cél a szakszerűség és kiegyensúlyozottság kell hogy legyen, a szerző megfogalmazásában: „...akarnunk kell, hogy ez a jövőben is így maradjon” (410. o.).

Romsics Ignác újabb könyve a magyar historiográfia történetét vizsgálja, bemutatva, hogy a történelmi alakok és események megítélése mennyire függ saját koruktól, illetve az azt interpretálók szellemiségétől és politikai környezetétől. E kötet Romsics életművében remélhetőleg nemcsak egy újabb magas színvonalú munka, hanem egyben a következő lépcsőfok a történeztudomány-század által is sejtetni engedett új, *Magyarország története* című kötethez vezető úton (CsÁSZÁR 2015).

Hivatkozott művek

CsÁSZÁR Ildikó 2015. „Még legalább egy generációnyi időre lesz szükség, hogy ezt az időszakot is békévé oldja az emlékezés”. Interjú Romsics Ignáccal. *Újkor.hu*, november 28. <http://ujkor.hu/content/meg-legalabb-egy-generacionyi-idore-lesz-szukseg>. (Letöltés: 2016. május 27.)

RÁDAI Eszter 2009. „Nem a történettudomány feladata megítélni az értékek érvényességét”. Interjú Romsics Ignáccal. *Élet és Irodalom*, LIII. évf. 22. sz. 2009. május 29.

Vörös Géza

Pécsi „botlatókövek”

Pécsi levelek 1944-ből. Dokumentumok a „zsidókérdés” pécsi megoldásáról. Vál., szerk. Hábel János. Kronosz Kiadó, Pécs, 2014.

2014-ben, amikor a *Reformátusok Lapja* egyik decemberi számában ismerttettem Hábel János *„Elköltözött szomszédaink” – A pécsi zsidóság 1944-ben* című, a Pro Pannonia Kiadónál megjelent könyvét, még nem tudtam, hogy ebben az évben ugyanez a szerző ugyanebben a témában egy hosszabb munkát is letett az asztalra; ez nem csupán dokumentumgyűjtemény és néhány korabeli levél, hanem egy rendkívüli gazdagságú levél-

gyűjtemény is egyben. Hábel János tanárnak, helytörténésznek, német tolmácsnak a pécsi zsidóság tragédiájával kapcsolatos publikációit sokan nagyra becsülik, így dr. Stark András, a jeles pécsi pszichiáter, irodalmár és filmklubalapító, a Pécsi Zsidó Hitközség jelenlegi alelnöke is, aki a pécsi evangélikus gyülekezet gyakori vendéglőadója.

A magyarországi könyvterjesztés abszurditása, a kiválónál kiválóbb „vidéki” kiadók és könyveik elszigeteltsége lehet az oka annak, hogy – bár szenvedélyesen nyomozok szülővárosom minden érdemi kiadványa után – ez a könyv elkerülte a figyelmemet.

És félek, hogy értékéhez, hitelességéhez képest sokak figyelmét; köztük számos, a téma után érdeklődő protestáns és katolikus olvasóét, akik számára ez a kiadvány azért is fontos olvasmány lehetne, mert a szomorú gyűjtemény lapjain az egyik központi helyre került a keresztséget felvett zsidók sorsa, akár a – teljesen érthető módon – „túlélési” okokból, akár a vézskorszak előtt jóval spontán lelki indíttatásból kikeresztelkedettekről volt szó.

Az utóbbiak sorában kitüntetett helyre kell tennünk Lénárt Franciskát, a keresztséget még 1920-ban felvevő felsőkereskedelmi leányiskolai tanárnőt, aki a gettóban Trogat *Dosztojevszkijét* és Gregorovius *Vándorévek Itáliábanját* olvasta (mint békeidőben Olaszország gyakori látogatója és az olasz nyelv szerelmese), s a deportáláskor a Bibliát és Kempis Tamás *Officiumát* vitte magával erősítő útravalóul. Levelai állandó címzettje a győri dr. Bay Ferenc volt, akihez a jelek szerint plátói szerelem fűzte. Egyik, a győri könyvtár kéziratárában őrzött levelében így írt: „A velünk egy házban lakók – nagy része régi ismerős – csupa intelligens ember, akik ma elvesznek a vegetatív lét ügyes-bajos dolgaiban.” A szegény, törékeny, tüdőbeteg és nagyon művelt Franciskán nem segített az, hogy ő a legnehezebb percekben, a gettóba költözés előtt, alatt és valószínűleg – ha beteg, idős édesanyjával egyáltalán eljutott Auschwitzig – a deportálás során sem adta át magát a „vegetatív lét” keserveinek. Mint azok – a többség –, akiket érthető módon a túlélés feltételeinek megteremtése foglalkoztatott, vagy akik éppenséggel hosszú és eredménytelen instanciázó levelekkel próbáltak kibújni a történelem, az emberi kegyetlenség, irigység és butaság fonta iszonyú hurokból. Az elsősorban Esztergár Lajos polgármesternek és Pécs város néhány további vezetőjének címzett kérelmező levelekben ugyanazok a motívumok ismétlődnek gyötrelmes és gyöttrő monotoníával: egy-

egy férfi családtag első világháborús érdemei, rokkantsága, illetve a keresztség révén méltányosnak érzett felmentés. Ezek az áldozatok, az „Ábelek” kérelmei voltak. De ne feledkezzünk meg a „Kainok” többnyire mohó és kíméletlen kérvényeiről sem, amelyekben egy-egy pécsi kereskedésre, legyen az illatszer- vagy szatócsbolt, vagy éppen kisipari vállalkozásra nyújtotta be igényét sok, gyakran valóban szűkölködő, olykor éppen mélyszegénységben élő „őskeresztény” család. S nem kevesebb intenzitással a gazdátlanra tett zsidó családi otthonokra, lakásokra. A vállalkozások igénylése esetén bizony sokszor úgy, hogy a jogaitól megfosztott zsidó kisiparost szakmai tisztességében is igyekeztek megcsúfolni. Így tett bizonyos özv. Németh Jánosné esernyőkészítő és -javító is, aki korábbi főnökét, Pollák Elemért, ekkor már gettólakost, e szavakkal igyekezett befektíteni: „Külön súlyt helyezett arra, hogy az esernyő szabásmintáját alkalmazottai meg ne szerezhessék.”

Ha így is lett volna – bár a néhány, nagyon melegszívű Pollák leszármazottat ismerve ez nem valószínű –, a halál küszöbén álló iparos befektítése nem tartozott a kérelem tárgyához! Legfeljebb az emberi bosszú és kicsinyesség illusztrációjaként lehet komolyan venni. Akadt azonban a kérelmezők sorában igazi „notabilitás” is: a történelmi nevet viselő, gazdasági főiskolát végzett báró Károlyi-Orczy öt, egyaránt jól menő, nagyon különböző profilú, korábban zsidó tulajdonban lévő céget sorolt fel az általa „megkívántak” közül, a drogériától az autószaküzletig.

A csüggesztő, a tragikus, a gyakran kicsinyességről tanúskodó levelek sorát megtöri egy, az eltelt évtizedek ellenére is beszédes kis kollekció: dr. Dombay János régész, múzeumigazgató levélváltása Csánky Dénes kormánybiztossal, a Szépművészeti Múzeum igazgatójával. A hétgyerekes parasztcsaládból származó Dombay, Fülep Lajos zengővárkonyi református lelkész és pécsi egyetemi tanár

pártfogoltja, majd közeli barátja diplomatikus hősiességgel hártotta el a korabeli múzeumi nagyfőnök kívánságát a pécsi és baranyai megyei zsidó műkincsek leltárba vételével, összegyűjtésével kapcsolatban. Első renden jelezte, hogy körzetében számottevő zsidó magángyűjtemények, műkincsek nincsenek, majd így zárta 1944. június hó 2-án keltezett levelét: „Tisztelettel kérem Kormánybiztos Urat, szíveskedjék közölni velem, milyen időközönként tartja kívánatosnak a pénzügyigazgatóság által annak székhelyén összehordott szórványos és szokványos [micsoda finom ironiával pirít rá itt a kincsvadászokra!] műtárgyak átvizsgálását. Végül tisztelettel jelentem, Somogy községben ásatok egy Árpád-kori temetőt. Állandóan ott is tartózkodom. Címem: Somogy Baranya m. A község Pécstől 7 km távolságra van... Dombay, Baranya vármegye múzeumöre.” Micsoda üzenet ez a levélzárás is! Hivatali virágnyelven, de ezt mondja: Uraim, én most nem érek rá holmi kisded játékokat játszani, én most, a háború kellős közepén is hivatásomnak élek, nem fogok talmi vacakokat leltározgatni, amikor egy Árpád-kori temető relikviáival társaloghatok.

A Pécsi Mozaik-sorozatban megjelent kötet érte és együtt érte, szép előszava Vörös István Károly munkája, aki többek között a korabeli pécsi újság, a *Dunántúl* közleményeit is felhasználta tanulmányában. Ebben hangsúlyos helyen szerepel a pécsi gettó hitélete is: „Az izraelita vallási élet tovább folytatódott a gettó területén is. Néhány Tórát és egyéb kegyszert a hívők a zsinagógából magukkal vittek, az értékes ezüst tóradíszeket egy ládában a ferencesek rendházának

őrizetére bízták... Virágh Ferenc megyéspüspök kérésére, a főispán közbenjárására [ismét Dombayéhoz hasonló, nemes gesztusok a »kainságot« nem vállalók oldaláról!] a katolikus hívek – kikeresztelkedettek – lelkipásztori gondozása érdekében Grund Béla, a pécsi hittudományi főiskola tanára szabad bejárási engedélyt kapott a gettó területére.” Ahonnan egyébként – Németh László gettóparancsnok 8000 pengős lepénzelése nyomán – sikerült egy két és fél éves fiúcskát visszajuttatni keresztény anyjához.

Összefoglalva: nagy lelkielő kell ahhoz, hogy végigolvassuk Pécs „árjásításának” szomorú dokumentumait. De ne feledjük: ahány biztos vagy bizonytalan, tanult vagy tanulatlan, gyakorlatlan kézzel papírra vetett magánlevél és hivatalos dokumentum, annyi „botlatókő”: rákényszerít arra, hogy az ismeretlen áldozatok emléke, sorsa, szenvedései előtt is tisztelegjünk. S azoké előtt, akik ezeken a szenvedéseken legalább enyhíteni próbáltak, Isten parancsát követve, egy sem őt, sem az emberség törvényeit nem ismerő világban.

Végül vessünk egy pillantást a beszédes címlapra és a hátlapra is: erre a két, nyírfakéregre írott „tábori levelezőlapra”, amelyek közül az elsőt a jeruzsálemi Jad Vasem Intézetben őrzik, s amelyet egy fiatalember, a feltehetően munkaszolgálatos Jenő írt a gettóba „Évikének” 1944. május 22-én. A másodikat Weisz Jenő címezte feleségének, kifejezetten a pécsi gettóba, néhány nappal később, május 30-án. Mindkét lapon ott az irgalmatlan, tiltó pecsét: „Gettóba nem kézbesíthető”.

Petrőczy Éva

Tékozló szeretettel

Könyv Botta István életéről

A te igéd igazság. Botta István lelkész szolgáló élete és munkássága. Szerk. Thurnay Béla – Thurnayné Schulek Vilma. Budapest-Kelenföldi Evangélikus Egyházközség, Budapest, 2016. (A Budapest-Kelenföldi Evangélikus Egyházközség Kiadványai 7.)

Megszaporodtak a köszöntők, az emlékkönyvek, ahol jeles költöket, művészeket, tudósokat ismerhetünk meg.

A legtöbb a feledés ellen készül, hogy a szét-szórt értékekből összeállhasson egy teljes élet portréja.

Ritka az olyan ajándék, ahol egy közösség adakozó szeretetéből születik valami szép és tanulságos a lélek gazdagodására. Példa és érték az ilyen kezdeményezés. A Budapest-Kelenföldi Evangélikus Egyházközség nemrég jelentette meg a Botta István (1918–1999) evangélikus lelkész életéről és szolgálatáról szóló emlékkötetet. A támogatók között meglepve fedeztem föl az ötvenes évek kelenföldi diákjainak nevét: a hallgatók, a tanítványok is fontosnak érezték, hogy a lelkész, az egyháztörténész, a 16. század művelődés- és irodalomtörténetének kiváló ismerője életpályáját és szolgálatát könyv őrizzé, s hirdesse a hosszú évtizedek során – a legnehezebb időkben is – kifejtett sokrétű, értékkeremtő munkálkodását.

Szabó András professzor így írt Botta Istvánról: „1940-ben kezdte meg pályáját. 1948-ban a kommunista hatalomátvétel után politikai kiállása egyre több paraszat gyűjtött a fejére, 1956-ban az Evangélikus Sajtóosztály vezetésével bízták meg, később felmentették állásából, majd Budapestről Tordásra helyezték. Itt szolgált nyugdíjaztatásáig. Energiáit egyre inkább a tudományos kutatás kötötte le, szabadidejében le-

véltárakat és könyvtárakat nézett át. És jöttek egymás után az újdonságokat hozó művek: Dévai Mátvás, a magyar Luther, Huszár Gál élete, művei és kora. Botta István egyik utolsó képviselője volt annak az 1945 előtt végzett egyháztörténész generációnak, amely bölcsészettudományi tanulmányokat is folytatott, s egyformán otthon volt a teológia- és irodalomtörténetben.”

A Thurnay Béla és Thurnayné Schulek Vilma szerkesztette kötet szinte minden fontos területet érint: többek közt a tudós lelkész életútját, illetve írásainak válogatását, ahol végig a történelmi igazság keresése vezette. Nagy meglepetés egy regénytöredék beemelése: nem önéletrajz, inkább a főszereplő meditatálása, vívódása az élet nagy kérdéseiről. A negyedik, emlékezőket tartalmazó fejezet is tele van szeretettel és tisztelettel. Bizalom és biztonság hatotta át ezeket a kapcsolókat, az összetartozás ereje. Az elragadtatás: „Hozzá hasonló prédikátor talán nem is volt az országban!”

A könyv végén méltatásokat olvashatunk, Botta írásainak bibliográfiáját, valamint a levéltári anyagok jegyzékét. A közreműködők közül két fontos nevet kell kiemelnünk: Ittész András, a kelenföldi gyülekezet volt felügyelője szakmai tanácsaival segített, valamint Czenthe Miklós, az Evangélikus Országos Levéltár igazgatója a történelmi fejezetek szaklektorálását végezte.

Nagy öröm és megtiszteltetés számomra, hogy találkozhattam a melegszívű lelkésszel, de szomorúság is, hogy a beszélgetés alkalmait elszalasztottam. Merész vállalkozás róla írni. Róla, aki valódi vezető szellem volt, és aki csendes irányítóként terelte és óvta hűségés nyáját.

Kivételes képességet kapott: jószerével mindenben fölismerte az Isten felé vezető ösvényt, nem volt a világnak olyan tárgya, pillanata, amihez ne kapcsolt volna olyan rendszert, melybe Jézus is belefér. Ő magát apró lángnak tartotta, de azt nem tudta, hogy sokszor kivilágította fölöttünk-nekünk az eget.

A reformáció kezdetének közelgő 500. évfordulója kapcsán elsőként a Luther alakját megidéző írását olvastam, amely elhangzott egy lelkészi munkaközösségi értekezleten is. Néhány gondolat belőle: „A krisztusi gyülekezetben vita folyt akörül, hogy melyik tanítónak van nagyobb hatalma. Pál apostol ezzel szemben nem versengésre rendelt vagy hatalomra törő embe-

rekként állítja magunkat a gyülekezet elé, hanem »Krisztus szolgálaként« és »Isten titkai sáfáraiként«. Ezzel nemcsak apostoli tisztjéről vall, hanem minden keresztyén ember Istentől kapott feladatáról és az egész egyház céljáról.”

A lényegét – ahogyan a nagy reformátor életét is – egy szó foglalja egybe: szolgálat. Ezek közé a tékozló szeretettel munkálkodók közé tartozott Botta István. Köszönet a szerkesztőknek, a vallomástevőknek, hogy nem hagyták feledésbe sülyedni ezt az életet. A könyv lapjain, íme, föltámadt az áldozatos férfi, hogy biztasson és prédikáljon nekünk.

Fenyvesi Félix Lajos

Finnországi svédok egy vészterhes korban

WESTÖ, Kjell: *Délibáb*. Ford. Jávorszky Béla. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2015.

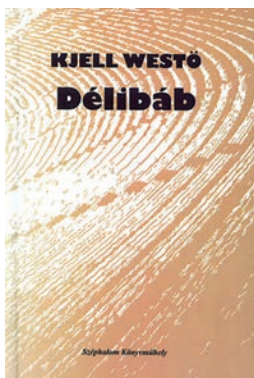
Kjell Westö egy alacsony létszámú, ám ehhez képest gazdag kortárs irodalommal rendelkező kisebbséghez, a finnországi svédokhoz tartozik. A magyar olvasó is részese lehet ennek a gazdagságnak, hiszen az elmúlt években jelent meg Monika Fagerholmtól *Az amerikai lány* (2010), Ulla-Lena Lundbergnek egy evangélikus lelkészcsalád történetét bemutató önéletrajzi ihletésű regényei (*Jég*, 2014 és *Marcipánkatona*, 2015), továbbá Johan Bargumtól a *Kihajóztak szeptemberben* (2016), valamint Westö két regénye, az *Ahol egykor jártunk* (2014) és a *Délibáb*. Utóbbi hozta el számára a sikert, elnyerve az Északi Tanács irodalmi díját. A könyvet az író mutatta be a 2015-ös Budapesti Könyvfesztiválon.

Westö mindkét regényének témája az 1918–19-es finn polgárháború, és ezt dolgozza fel egy harmadik,

magyarul nemrég megjelent regény is, Siegfried Lenz-től a *Héják a levegőben*. Utóbbi azonban csak számmunkra új, hiszen Lenz 1951-ben – 25 évesen – írta, ráadásul a történelmi háttér meglehetősen elnagyolt, csupán keretet ad a totalitárius hatalom érzékeny be-

mutatásának. Finnországban ugyanakkor áttörést jelent ennek az időszaknak a feldolgozása. Westö elmondása szerint a történelmi múltnak ez az időszaka, a vörös-, majd a fehérterror és a fehérek győzelmét követő büntetőtáborok emléke napjainkig tabunak számít, és megosztja a társadalmat.

A történet jelen ideje az 1938 márciusától novemberig tartó nyolc hónap, helyszíne Helsinki. Kibontakozik a város színes élete, kávéházakkal, dzsesszklubokkal, mozikkal, strandokkal, modern pszichiátriai intézettel, épülő új stadionnal – mintha csak a korszak Berlinjében járnánk. A svéd kisebbség a társadalom elit rétegét alkotja mind gazdasági, mind szellemi értelemben. Ide tartozik az egyik főszereplő,

Thune Klubben ügyvéd is. A másik főszereplő Thune új titkárnője, aki önmagát Wiiknének, Matildának vagy Milja kisasszonynak nevezi, attól függően, hogy milyen szerepben érzi magát – talán nem véletlen, hogy rajong a filmszínészekért. Életében az hoz fordulatot, amikor először találkozik főnöke baráti társaságával, a Szerdai Klubbal, amelynek tagjait többnyire helsinki svédek – pszichiáter, orvos, újságíró, üzletember, színész – alkotják. Hangjáról felismeri közöttük annak az egykori büntetőtábornak a századosát, amelynek borzalmaait ő 16 éves lányként élte át. Innen kezdve fokozatosan bontakoznak ki a 20 évvel korábbi események, és a szereplők kedélyes találkozásai, hétköznapi konfliktusai mögött egyre nő a feszültség, a történet megállíthatatlanul halad a tragédia felé. Ezzel párhuzamosan – Európa többi részéhez hasonlóan – a főváros pezsgő élete mögött egyre nyomasztóbban jelennek meg a fasizmus eszméi. Az ezekkel való szembenézés a Szerdai Klubban is feloldhatatlan feszültségekhez vezet, ám Westö hangsúlyozni akarja a különböző megközelítések érvényességét, így a történetben nem a világnézettől függ, hogy emberileg ki áll helyt. Thune alakja a jóindulatú és tisztánlátó liberálisok felelősségével szembesít, akik olyan óvatosan nyúlnak a dolgokhoz és addig halogatnak, amíg minden összeomlik körülöttük.

Jó kézbe venni a keménytablás, finom papírra nyomtatott könyvet, ám sajnós csak a nyomdai munka volt

igényes. „Amikor egy tél végi napon hazaért a munkahelyéről, Matilda legnagyobb meglepetésére rendőröktől hemzsegett a ház. Mindez egy évvel az után történt, hogy Hannes elköltözött: egy nyár este fölkel a fotelból...” – az ehhez hasonló ellentmondások (nyár és tél között nem lehet egy év a különbség) mellett elírások, stilisztikai és helyesírási hibák, rosszul leírt francia mondatok vannak a szövegben. Az viszont már csak az ornitológusokat zavarja, hogy az író a helsinki kikötőben rikoltozó halász- és kacagó sirályokról biztosan nem írt, hiszen az egyik faj a Közel-Keleten, a másik Észak-Amerikában él...

Igazán élvezetes, ahogy Westö a párbeszédekkel feszültséget tud teremteni, érezhetőek az elhallgatások, érzékenyen ábrázolja a lelki folyamatokat, többet mondva a szereplőkről, mint amit a cselekményből megtudunk. Közülük is keretet adnak a regénynek a két főszereplő, Thune és Matilda párbeszédei: az író finomhangolt, hatásos eszközként alkalmazza azt a kontrasztot, hogy míg a regény elején, az állásinterjú során Thune gondolatait követhetjük, addig a drámai befejezés kibontakozása előtti párbeszéd alatt Matildáét.

Westö színeken gazdag, meglepő fordulatokat is tartalmazó regényét nemcsak elolvasni, de újraolvasni is élvezet.

Kézdy Pál

TARTALOM

LECTORI SALUTEM	
Zászkaliczky Zsuzsanna: <i>Reklám helyett</i>	1
IRÁNYTŰ	
Irtzás István: <i>Kicsoda Jézus Krisztus?</i>	3
ISTEN MŰHELYE	
Horváth Orsolya: <i>A tisztaság mint tisztátalanság. Luther prédikációja a tiszta szívről</i>	5
Irtzás Gábor: <i>Márton doktor Márton püspökről. Egy késő ókori szent reformatori recepciója</i>	12
Marjai Éva: <i>Ulrich Luz Máté-története</i>	83
IDÉZŐJEL	
Turai Laura: <i>Ne hagyj... • Árnyak</i>	37
Kertész Eszter: <i>Istenképeim • Utazások • Gyógyuló</i>	38–39
Lackfi János: <i>Kenyértörés. Út a kiközösítéig. (Epizód Luther Márton életéből – animációs forgatókönyv)</i>	66
Szegedi-Szabó Béla: <i>Teológia • Unio mystica • Forrás • Faktúra • Nő</i>	88
MODUS VIVENDI	
Laborczy Dóra – Liszka Viktor Gábor: <i>A teremtés sáfárai. Peter Singer utilitarista bioetikájának keresztény szempontú áttekintése</i>	40
Visnyei Emőke: <i>Lélektől lélekig... A művészetterápia margójára</i>	63
TÁRGY – KULTÚRA	
Hans J. Wulff: <i>Mérhetetlenség és jelentésvázlatok. Öregség, haldoklás és halál a filmben</i>	48
SZEMLE	
Dávid Adél: <i>Kritika és kiegészítés. Mérföldkő a hazai genderszemléletű teológiában</i>	89
Marjai Éva: <i>Kortárs hitvallási helyzetek</i>	91
Erdei Ildikó: <i>Vallások a lélekről</i>	93
Érfalvy Livia: <i>Szavak a csendből. Szakralitás a kortárs művészetben</i>	95
Kassai Gyöngyi: <i>Parafrázis és exegézis</i>	96
Várkonyi Borbála: <i>Kilépni</i>	98
Kinyik Anita: <i>Sötétől sem rettenő mesék</i>	101
Theisz Gábor: <i>„...mert ez a valami egyszerűen nincs sehol...”</i>	102
Vörös Géza: <i>A történetírás történetei</i>	105
Petróczi Éva: <i>Pécsi „botlatókövek”</i>	107
Fenyvesi Félix Lajos: <i>Tékozló szeretettel. Könyv Botta István életéről</i>	110
Kézdy Pál: <i>Finnországi svédek egy vészterhes korban</i>	111

DÁVID ADÉL • ERDEI ILDIKÓ • ÉRFALVY LÍVIA • FENYVESI FÉLIX LAJOS • HORVÁTH
ORSOLYA • ITTZÉS GÁBOR • ITTZÉS ISTVÁN • KASSAI GYÖNGYI • KERTÉSZ ESZTER
• KÉZDY PÁL • KINYIK ANITA • LABORCZI DÓRA • LACKFI JÁNOS • LISZKA VIKTOR
GÁBOR • MARJAI ÉVA • PETRÓCZI ÉVA • SZEGEDI-SZABÓ BÉLA • THEISZ GÁBOR
• TURAI LAURA • VÁRKONYI BORBÁLA • VISNYEI EMŐKE • VÖRÖS GÉZA • HANS J.
WULFF • ZÁSZKALICZKY ZSUZSANNA

